3. Els testimonis

3.1. LA MARXA A L'EXILI

Després de la Batalla de l'Ebre, a la tardor del 1938, i del trencament dels fronts de la Noguera Pallaresa i del Segre, alguns dels hospitalencs que ja en tenien coneixement havien previst la més que probable marxa cap a la frontera francesa i l'exili.

És el cas de Vicent Ferrer Salvador, masover al palauet de Can Vidalet, al límit entre l'Hospitalet i Esplugues. En Ferrer, segons que ens explica la seva família, durant la guerra es va afiliar a la UGT, cosa que volia dir que probablement també estigués afiliat al PSUC. Es donava el cas que a Can Vidalet tenia la residència privada el ministre de Defensa de la República, el socialista Indalecio Prieto, entre la tardor de 1937 i la primavera de 1938, des que el govern de la República s'havia traslladat a Catalunya a final d'octubre de 1937. En aquella època, en Vicent Ferrer havia estat mobilitzat i destinat a l'anomenat Cos de Trens, que incloïa tot tipus de transports de provisions i munició cap als fronts. En aquest cas ell era conductor d'un camió. Segons que explica el seu fill, al darrer mes de la guerra ja tenia preparada la fugida de la família cap a França. A les darreres setmanes conduïa el camió, ara ja no cap al front, sinó portant la seva càrrega cap a Figueres[44]. En aquests viatges, però, també va observar els perills que tenia fugir enmig del caos que originaven els bombardeigs i els metrallaments de l'aviació franquista i amb les carreteres plenes ja a vessar de refugiats. Veient això Vicent Ferrer, al darrer moment, va decidir de deixar la família a casa i marxar sol a l'exili. Probablement va creure que només a ell li podrien imputar alguna causa, i la família no havia de tenir complicacions en aquest sentit[45].

Tenim coneixement de casos més dramàtics, com el d'algunes famílies senceres que van marxar cap a l'exili. D'aquests casos, n'hem trobat quatre entre tots els estudiats. Es tracta de la família Gutiérrez Souza —mare vídua d'un cenetista sevillà i el seu fill, nascut a la Torrassa—, la família Ramis Llopis —pare sindicalista, mare i dos fills que vivien al barri del Centre—, la família Frías Gallardo —vivien al carrer Estrella, al barri de Sant Josep, i eren d'origen andalús— i la família Quesada Herrerías —emigrants d'Almeria que van viure des de final dels anys vint al Prat i l'Hospitalet—.

12
JOSEP RAMIS I LA SEVA ESPOSA, AGUSTINA, EN UNA FOTOGRAFIA DELS ANYS TRENTA A L'HOSPITALET.
FAMÍLIA RAMIS

De la família Ramis Llopis, sabem que tots els seus integrants haurien sortit de l'Hospitalet a final de gener de 1939. Abans de creuar la frontera, però, el pare ja hauria estat separat de la dona i els dos fills. Sabem que almenys el pare va passar la frontera per la zona de Portbou[46].

De la fugida d'Eduard Frías Gallardo i la seva família tenim més dades[47]. L'Eduard era nascut a l'Hospitalet

[44] El Consell de Ministres de la República es reuní per últim cop en territori català a Figueres. És possible que Ferrer portés material important del govern en aquells viatges, tot i que el fill diu que mai va saber el que portava...

[45] Entrevista amb el seu fill, Vicenç Ferrer, i amb la seva néta Montserrat Ferrer, (13.6.2005) al seu domicili de l'Hospitalet

[46] Dades aportades per un familiar que ha volgut mantenir l'anonimat. Tot i això, la separació abans de la frontera no era el més habitual

[47] La major part de les dades han estat extretes del treball de recerca de Jordi MOLINER, sobre el *Kommando Poschacher*. Op. cit., nota 2, i de les entrevistes enregistrades per ell mateix

l'any 1923, i la seva família hi residia des del 1921. Era fill d'Eusebio Frías Gallego, nascut a la localitat malaguenya de Periana l'any 1887, i de María Gallardo Sardaña, nascuda a Vera d'Almería el 1884. El seu pare treballava de capatàs als forns elèctrics de La Farga, i segons explica l'Eduard, no tenia cap tendència política però estava afiliat a la CNT perquè el seu oncle era un delegat d'aquest sindicat, també a La Farga. De petit va voler començar els estudis, però quan estava a punt d'entrar a l'escola i els seus pares ja n'havien preparat els papers, l'esclat de la guerra va fer que entrés a treballar a La Farga, ja que faltava gent en aquella foneria on la producció era estratègica per a la guerra.

L'Eduard diu que, en esclatar la guerra, ell era encara molt jovenet, i mentre que el pare anava amb els oncles o altres familiars i amb el germà gran a *fer barricades,* ell i el petit es quedaven amb la mare a casa. A partir del 1937, quan ja treballava a La Farga, juntament amb un cosí tres anys més gran que ell, es van voler allistar a l'aviació. Volien anar a Rússia perquè els ensinistressin, però explica que els van demanar diners i, a més, això ho feien d'amagat de la família. Però en assabentar-se'n el pare, s'hi va oposar. Quan la guerra estava a les acaballes, al gener de 1939, diu que els van avisar a través d'uns altaveus que els franquistes s'apropaven cap a Barcelona i que pensaven encerclar-la per atacar. És llavors que es prepara l'evacuació a casa seva. Agafaren un carro i un cavall i van carregar-hi tot el que van poder i varen marxar fins a Figueres. Explica que van marxar per por: *había fotos que nos hacían ver que los moros de Franco cogían a las mujeres y en las ruedas de los carros las ataban en cruz y abusaban de ellas, y a los niños los mataban los moros (...) y, a más, como mi familia ha sido, aparte de mi padre y mi madre, que no se metían en nada, mis tíos y todo eso eran anarquistas cien por cien, pues, teníamos miedo, y por eso nos fuimos a Francia.* Hi anaven la mare, l'àvia, dues ties i cosins, i varen estar-se tres dies a Figueres esperant que obrissin la frontera. De Figueres van anar a Portbou, encara amb la frontera tancada. Diu que per menjar anaven recollint tot el que la gent anava deixant pel camí (sic). Varen passar la frontera al cap de dos o tres dies més, el 5 de febrer[48].

Les famílies Gutiérrez Souza i Quesada Herrerías tindrien un destí comú a França, com ja veurem. Manuel Gutiérrez Souza havia nascut a l'Hospitalet l'any 1926 [49]. Era fill d'un paleta originari de la província de Sevilla, mort al front, i que havia estat afiliat a la CNT/FAI. La mare de'n Manuel, que era del mateix poble que el seu pare, no sabia llegir ni escriure, tot i que més tard en va aprendre una mica. Dels seus anys escolars, en Manuel recorda haver anat a un col·legi privat, i també fa referència a l'escola racionalista Francesc Ferrer i Guàrdia.

Quan esclatà la guerra, la mare de Manuel Gutiérrez Souza es relacionava, sembla que per raons de feina, amb una família de Sarrià. Quan van arribar les tropes franquistes, la mare va decidir exiliar-se pensant que serien perseguits per les autoritats franquistes a causa de la ideologia anarquista que havia professat el pare. En Manuel i la seva mare van fer a peu el camí cap a França amb la família de Sarrià. En arribar a la Jonquera hagueren d'esperar un parell de dies que els francesos obrissin la frontera. I recorda que mentrestant es van refugiar en un petit colomar d'una masia. Per fi, van entrar a França el 9 de febrer a la tarda.

Pel que fa a la família Quesada Herrerías, podem dir que van emigrar a Catalunya cap al final dels anys vint buscant feina[50]. El pare, Ciríaco, en va trobar als telers de la colònia tèxtil Sedó, d'Esparreguera. Després es van traslladar a l'Hospitalet, lloc on el fill, Fèlix, aniria a l'escola. S'hi devien estar entre el 1933 i final del 1936, o potser fins i tot durant el 1937, aproximadament. Ja durant la guerra, el pare trobà una nova feina a La Seda, al

[48] De les famílies Frías Gallardo, Gutiérrez Souza i Quesada Herrerías, n'hem pogut escoltar el testimoni a partir de les gravacions enregistrades per en Jordi MOLINER

[49] Vegeu nota 47

[50] Idem

Prat, on es van traslladar a viure. En aquell moment en Ciríaco ja era membre de la CNT. El fill, en Fèlix, explica que quan la guerra esclatà ell tenia nou anys. En Fèlix recorda que, quan encara estaven a l'Hospitalet, una veïna, de matinada, va picar a la porta de casa seva tota esverada i cridant el pare pel nom li va dir que s'aixequés, que havia esclatat la revolució, i el pare va marxar. Al final de la guerra ja vivien al Prat. I en van sortir al migdia del 24 de gener. Devia anar-hi tota la família, però com a mínim hi anaven el pare, la mare i en Fèlix, encara que és probable que tinguessin més fills. Van anar fins a Banyoles i d'allà, a través de les muntanyes de la Garrotxa, van travessar el Pirineu cap a França, on entraren pel poble de la Menera, al Vallespir, on diu que van ser ben rebuts.

Aquestes són les històries de les quatre famílies que van anar en grup cap a l'exili. En aquests casos, com en molts altres, trobem molts nens arrossegats en aquest destí dels seus pares, la qual cosa farà que pateixin les mateixes conseqüències sense tenir gaire possibilitat d'evitar-les.

Però no sempre marxava tota la família. El cas dels germans Manuel i Josep Vives Campos ens mostra dos exemples ben diferents de com s'arribava a l'exili. Tots dos pertanyien a una família de Santa Eulàlia de tendències clarament esquerranes. En Manuel s'havia casat feia una dècada amb Carme Torras, i poc temps abans de la guerra havien tingut el primer fill, en Josep. En Manuel tenia feina a Fomento de Construcciones y Contratas com a xofer. Però en esclatar la guerra, la CNT de Santa Eulàlia el va requerir per fer de xofer, cosa que li comportava acompanyar els escamots en les batudes que feien pel barri. La seva neboda Encarnació recorda, però, que a ell l'horroritzava tot el que feien els seus companys que, segons diu, incloïa robatoris, i també recorda l'assassinat d'un capellà; però n'exculpa en Manuel dient que ell mai no s'havia endut res a casa tot i el risc que els seus companys el consideressin "un xic feixista" perquè no agafava res de les requises. Amb aquest currículum a l'esquena, al final de la guerra en Manuel va haver de marxar obligatòriament a l'exili.

13
La família Vives Campos al complert, amb els pares asseguts, Rosa Campos i Josep Vives, i els tres fills dempeus, d'esquerra a dreta del lector, Josep, Manuel i Miquel. Els dos primers moririen a Mauthausen i el tercer es va poder exiliar a Xile.
Foto datada l'any 1935
Maria Crespo i Manuel Vives Crespo

El seu germà Josep també va anar a l'exili, però per una altra banda. Incorporat com a voluntari per tal d'ampliar coneixements professionals al cap de poc de la mort de la seva dona a causa d'una malaltia, va acabar involucrat en una guerra en la qual, segons els seus familiars, només volia aprendre tècniques de comunicacions. Probablement arrossegat per un exèrcit en retirada en el qual portava massa temps i on havia anat voluntari, en Josep deixà amb els avis la seva filla Encarnació, que aleshores tenia catorze anys, i marxà també a l'exili. Els dos germans marxaren per separat, però es trobarien aviat —per pura casualitat— en l'exili francès. I ja no se separarien.

Un altre cas semblant és el d'en Lleonard Pérez Iserte, que es trobaria a l'exili amb el seu cunyat, Antoni García Martínez, marit de la seva germana Dolors. Tanmateix només en Lleonard acabaria als camps nazis. Fill d'una família molt humil d'origen valencià, el pare d'en Lleonard va acabar emigrant a Catalunya per poder treballar. Primer a Malgrat com a masover d'una finca agrícola d'un dels propietaris d'unes drassanes, cap al 1926 o el 1927. I potser a principi dels anys trenta el van traslladar a la central de l'empresa, a Barcelona, i en Lleonard entrà a treballar en una fàbrica tèxtil a les Corts. Hi van viure fins al 1934, que es traslladaren al carrer Llobregat número 100, a l'Hospitalet, ja que el cost del lloguer del pis era inferior. Allà els va agafar el cop d'estat. En Lleonard tenia 22 anys, i es va presentar

14
CASAMENT DE MANUEL FERNÁNDEZ AMB LA ROSA DEU ABANS DE L'EXILI.
MANUEL FERNÁNDEZ DEU

voluntari a la columna Tierra y Libertad amb la CNT. Quan la família i la seva xicota el van anar a acomiadar, la seva mare li va dir que tenia el pressentiment que ja no el tornaria a veure, com així fou[51].

Potser un cas semblant es podria haver donat a la família Rubio Soto. Veïns del carrer Rafael Campalans[52] eren tots originaris del poble burgalès de Roa de Duero. El pare, Constantino, era un peó de la construcció nascut cap al 1881, i els seus tres fills, Pau, Fèlix i Severià, també treballaven en aquest sector. El primer, nascut el 1910, era guixaire; el segon, del 1913, era paleta, i el tercer, nascut el 1920, feia d'electricista. Segons que hem comprovat al Padró de l'any 1940, tots tres fills es trobaven en aquell moment "desapareguts", la qual cosa volia dir que eren a l'exili a França, encara que no tenim més detalls de com hi haurien arribat i per quins motius concrets.

També podem conjecturar una situació semblant en el cas de Gener Porta Plana, veí del carrer Holanda, que devia anar a l'exili juntament amb al seu germà Jaume. O bé s'haurien trobat en algun moment a França. En tot cas, tots dos van viure plegats la seva sort com a mínim a partir del juny de 1940. D'en Jaume —que segurament vivia a Barcelona— sabem que va arribar a ser assimilat a sergent del Cos d'Enginyers en virtut del seu càrrec d'encarregat d'obres, i que als últims mesos de la guerra fou destinat a la Inspecció General del Cos d'Enginyers[53].

La història de Manuel Fernández Torres és una altra versió d'aquest exili obligat, amb un final semblant. En Manuel, originari d'una família nombrosa de Cantàbria, vivia a l'Hospitalet amb la seva companya, Rosa Deu, una jove veïna de la ciutat, nascuda a Vilafranca del Penedès[54], que malgrat que tenia només vint anys a l'inici de la guerra, ja era divorciada[55]. Amb ella en Manuel va tenir un fill, que també es va dir Manuel, i que va néixer el 5 de desembre de 1938 a l'Hospital Clínic de Barcelona. Aquells dies, a les acaballes de la guerra i amb les tropes franquistes avançant ja per Catalunya, l'hospital estava ple de ferits. En Manuel Fernández, el pare de la criatura, durant l'últim any havia estat ascendit tres graus fins al de capità, i destinat a la 93a Brigada Mixta de la 72a Divisió d'Infanteria de l'exèrcit republicà. Aquest era un dels graus superiors d'oficialitat a què podia aspirar un soldat procedent de milícies, és a dir, no professional[56].

Segons explicava la seva família, en Manuel i la seva companya Rosa, no van tenir temps de casar-se. La fotografia de casament de Manuel i la Rosa identificada fa poc ens aporta que sí que es van casar abans d'empendre l'exili. Manuel va arribar a França amb la seva unitat militar.

En el cas de Ferran Polo Tàpies, veí del barri del Centre, les circumstàncies de la guerra i d'un exèrcit en retirada el van arrossegar cap a França. Ell era pintor ja als disset anys, com el seu pare, amb qui treballava en el petit negoci familiar juntament amb un altre dels tres germans que tenia. A en Ferran, de família de tendències esquerranes i pare activament sindicalista, la guerra el va agafar mentre feia el servei militar i ja li va tocar que-

[51] D'en Lleonard Pérez, hem pogut accedir a diversos quaderns d'autoedició de les seves memòries, també el vam entrevistar en el seu domicili de Colomiers, Tolosa de Llenguadoc, (28.6.2006)

[52] A les llistes del llibre de Montserrat ROIG. Op. cit., nota 21, apareix com adreça de contacte del seu pare, el carrer Campalans de Barcelona, que no existeix. Vam comprovar que en realitat corresponia al carrer Rafael Campalans de l'Hospitalet i, de fet, quan Severiano Rubio devia donar aquesta adreça de Mauthausen, el carrer ja havia canviat de nom pel d'Onésimo Redondo. Segons el padró municipal de 1940, d'on hem extret les dades de la família

[53] Aquesta dada figura al *Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional*, núm. 261 (8.10.1938), p. 100

[54] El seu pare, Ignacio Deu Ventura, era natural de l'Hospitalet, mentre que la mare, Asunción Via Solé, era nascuda a Vilafranca. Les dades següents estan extretes de l'entrevista amb el fill del Manel Fernández, també de nom Manel, (22.4.2005) al seu domicili de l'Hospitalet, i del Padró de l'Hospitalet 1940, així com de l'expedient del judici sumaríssim ordinari 29657, del jutjat militar de l'Hospitalet, seguit contra Rosa Deu Via i dos cosins seus, consultat al Tribunal Militar Tercer per en Jordi Cánovas, que molt amablement el va posar a la nostra disposició

[55] La República havia instaurat la llei de divorci. Rosa Deu s'havia casat el 1933, a 17 anys, amb un murcià de 27 anys del qual es divorciaria amb sentència ferma el novembre 1936

[56] No era estrany trobar oficials que en el darrer any de la guerra ascendissin diversos graus en l'escalafó militar, perquè els efectius disponibles i amb experiència cada vegada eren menors, però tot i això el grau de capità no és tan freqüent. Els nomenaments de Manel Fernández estan publicats al *Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional*, núm. 76, 207 i 271 (30.5, 15.8 i 18.10.1938)

dar-s'hi. Va anar passant fins a l'ofensiva de l'Ebre, a partir del juliol de 1938, en què va ser ferit mentre travessava el riu. Operat d'una cama, acabaria a l'hospital habilitat a l'hotel de la Colònia Puig, a la muntanya de Montserrat, d'on seria evacuat després cap a França quan l'avanç franquista així ho va obligaria[57].

La militància sindical va ser la causa de la marxa de Josep Masip Garrich. Amb companys anarquistes, i molt probablement afiliat a la CNT, en Josep Masip, segons recorda la seva germana, va participar en l'assalt del Centre Catòlic de l'Hospitalet, el 22 de juliol de 1936. En aquell moment tenia 17 anys. Va anar al front, i al juliol de l'any 1938 participà en la Batalla de l'Ebre. Segons ens diu la seva germana, va ser mobilitzat en l'anomenada "lleva del biberó", qüestió que no acaba de confirmar el seu cunyat. Del replegament de la seva unitat, la seva germana recorda que un dia de l'acabament de la guerra va passar per l'Hospitalet amb altres companys en un camió que es va aturar prop de casa seva, al carrer Parral del barri del Centre, d'on va baixar només per acomiadar-se de la família. Trigarien molt de temps a tenir notícies seves[58].

D'alguns dels nostres protagonistes coneixem alguna cosa més del seus darrers mesos en l'exèrcit republicà. És el cas d'Eugeni Querol Puyo, que va assolir el grau de tinent el 1938 "com a recompensa per la seva distingida actuació"[59] al front, amb la 224a Brigada Mixta de la 60a Divisió[60].

La condició de voluntari al front d'Eugeni Querol i la seva graduació expliquen clarament la marxa amb la seva unitat cap a la frontera. Aquest cas també podria ser el d'un altre hospitalenc, Marià Ruiz Gómez, d'origen

15
JOSEP MASIP A NIÇA, L'ANY 1948
FAMÍLIA MASIP

murcià, que probablement vivia amb la seva dona i dos fills al carrer Vinyeta de l'Hospitalet. Va ser ascendit a tinent d'infanteria a principi del 1938. També ho va ser Antoni Puigdellívol Argerich, un dels fills de la persona que regentava el conegut bar La Rambla, al número 11 de la Rambla Just Oliveras, que havia estat la seu del Foment Autonomista. L'Antoni, després de sortir de la segona promoció de l'Escola Popular de la Guerra núm. 1, arribaria l'any 1938 al grau de capità. I Vicenç Pascual Martí, veí del carrer París, que seria tinent de la 69a Brigada Mixta. També Manuel Gil Magdalena, del carrer Bruc, que seria sergent de la 121a Brigada Mixta, o Francesc València Conesa, del carrer Cotonat, que assoliria el grau de caporal de la 120a Brigada Mixta[61].

[57] Informació facilitada per un familiar que ha volgut mantenir l'anonimat

[58] Informació extreta de l'entrevista enregistrada amb la seva germana, Paquita, i el seu marit, Josep, actualment residents a Sant Boi, i amb la seva néta, Mireia Xortó. El contacte va ser facilitat per una neboda, Roser Garrich, de l'Hospitalet

[59] Segons va aparèixer publicat al *Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional*, núm. 138, (7.6.1938) p. 842

[60] Aquesta divisió pertanyia, l'any 1938, al XVIIIè Cos d'Exèrcit, que a la vegada formava part de l'anomenada Agrupació Sud. *La 60* tenia el quarter general, a començament d'aquell any, a Vallfogona de Balaguer (la Noguera). El 30 de maig, l'ordre general de l'exèrcit republicà canvia, i el XVIIIè cos d'exèrcit passa a formar part de l'Exèrcit de l'Est. Així, el juliol de 1938 *la 60* forma part de les forces de reserva de l'ofensiva de l'Ebre i queda situada a la Granadella (les Garrigues). Al cap de poc, a mitjan agost, havia passat a cobrir un espai situat entre Corbera d'Ebre i Vilalba dels Arcs (la Terra Alta), a les cotes 521 o Vèrtex Gaeta i 481, o Punta Targa, que defensarien fins a final d'agost. En aquestes posicions, situades al nord de Gandesa, prop de la cruïlla de la carretera de la Fatarella i Vilalba dels Arcs, es lliuraren alguns dels combats més cruents de la Batalla de l'Ebre

[61] Dades extretes del *Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional*, núm. 49, i núm. 212, (20.8.1938); núm. 284, (31.10.1938); núm. 255 (2.10.1938); i núm. 5 (5.1.1939). També del Padró Municipal de 1940

En el cas de Josep Roca Tardà, la seva condició de voluntari des del primer moment de la guerra probablement també l'aconsellà de travessar la frontera[62].

En Martí Cabanes Bel vivia al passatge Joaquima de la barriada hospitalenca de Can Pi. Sabem, per referències de la seva neboda, Paquita Cabanes Tonera, que *havia estat d'esquerres i catalanista*, sense més concrecions, ja que era molt petita i no recorda gran cosa més, excepte que era casat amb Neus Codony i que tenien una filla. També desconeixem l'abast de la seva possible militància sindical o política, però aquest fet molt probablement devia influir en la seva marxa cap a l'exili.

De qui coneixem amb molts detalls el periple durant la guerra, és d'en Lleonard Pérez. Allistat voluntari a la columna Tierra y Libertad, les primeres setmanes de guerra els van portar a Madrid, on diu que van dormir a l'Hotel Oriente mentre aprenien a utilitzar el fusell. Un dia els van despertar precipitadament dient que atacaven els feixistes. Els van portar en camions a Talavera de la Reina, on s'havia format un llarg front: *nunca hubiera imaginado tanta gente estacionada en un frente de kilómetros y kilómetros intercalados uno al lado del otro a una distancia máxima de dos metros* —escriu a les seves memòries. Quan començava a sortir el sol els van atacar, i explicava una escena esfereïdora i terrible: *Estábamos en lo más fuerte del combate cuando a mi lado una miliciana (no era la única que había con nosotros), la vi caer de bruces delante de mí. Al principio creí que se había acostado, pero mirándola mejor vi sus cabellos llenos de sangre, una bala le había atravesado el cráneo. Era la primera vez que vi eso y, además, tratándose de una mujer, me desmoralizó. No quise decir nada a su marido, que estaba al lado y que estando distraído mirando delante al enemigo no se dio cuenta. Hasta que dándose cuenta que (ella) no daba señales de vida, pues le hablaba y no le respondía, se volvió y, cuando la vio sin vida, creo que se volvió loco de pesar. ¿Qué hizo? No lo sé, se levantó y sacando de su faja el puñal que llevaba consigo se fue arrastrándose por tierra hacia el enemigo. ¿Qué hizo? ¿Cómo pudo regresar hasta nuestras filas intacto? Es una cosa que me preguntaré toda mi vida pues lo vi en pleno fogueteo volver a nuestras trincheras con el puñal lleno de sangre y sangrando*[63].

Segons que explica, van haver de retrocedir després de durs combats, succeïts entre setembre i octubre de 1936; ell es va retirar amb altres que anava trobant pel camí fins a arribar a l'aeròdrom de Cuatro Vientos (a uns setanta quilòmetres del punt inicial), on es van reorganitzar. La seva unitat havia tingut, però, moltes baixes i van decidir retornar-los a Barcelona. Possiblement la columna es va desfer per tantes baixes, i la resta es van enrolar a la columna Durruti, que aleshores ja comandava Ricardo Sanz per la mort del que havia donat nom a la unitat el 19 de novembre de 1936. Amb la columna Durruti va passar la resta de la guerra (després reconvertida en la 26a Divisió). Va participar en l'ofensiva frustrada d'avançar cap a Saragossa, a la batalla de l'ermita de Bonastre, dins del terme de Quinto, a uns 40 quilòmetres de la capital.

Posteriorment, en Lleonard seria traslladat amb la seva unitat al front del Pallars Jussà, al sector de Sant Romà d'Abella. Allà ja tenia la graduació de sergent, i segons explica, es va trobar amb en Vicenç Ferreres, també de l'Hospitalet, amb qui compartiria la sort o la dissort, fins a l'any 1947. En aquell front va ser on el van ferir en un atac totalment frustrat perquè era un terreny molt planer on no podien atrinxerar-se enfront de l'enemic. Explica que *estando de pie resentí algo como un rasguño en el costado derecho, no hice el menor caso estando en lo más duro del combate, pero al cabo de cierto momento sentí mis fuerzas que me abandonaban, al mismo tiempo que un soldado de mi sección (yo era sargento) me advirtió que la sangre me bajaba de por bajo del pantalón, quise resistir con el propósito de acabar el ataque, pero las fuerzas me abandonaban y tuve que aceptar las exigencias de los camilleros.* El van traslladar a rereguarda, a l'hospital

[62] Segons el testimoni de la seva germana Amàlia, contacte telefònic a l'octubre de 2006

[63] Dades i cita extrets dels quaderns amb les seves memòries. Op. cit., nota 51

de Sabadell, on la seva germana el va arribar a veure. Un cop guarit, es va incorporar a la seva unitat fins a la retirada. En aquestes circumstàncies, explica que *nos disparaban en tan gran cantidad de fogueteo que cayeron innumerables soldados y oficiales, que no podían contrarrestar por no tener municiones, teníamos tan pocas que tratábamos de conservarlas para en caso de encontrarnos en un caso verdaderamente apurado.* Diu que ell, mentre escalava una muntanya per intentar superar un cingle relliscava contínuament i, quan estava a punt d'aconseguir-ho, una bala li va tocar el gallet del mosquetó i es va trencar. Però, malgrat les dificultats, se'n va sortir i va creuar la frontera, que va passar per la Guingueta d'Ix (Bourg-Madame).

Les condicions en què arribaren tots els refugiats a la frontera no van ser pas còmodes. Enmig dels bombardeigs de l'aviació franquista —malgrat que hi havia civils entre les columnes en fuita—, la duresa de l'esforç i de l'hivern, a banda de la manca de benzina, van omplir els camins de vehicles, carros i pertinences abandonades, a més de ferits, cadàvers d'animals i fins i tot de persones. L'Eduard Frías recorda que estant a Figueres les sirenes van anunciar un atac aeri i, com que el refugi antiaeri estava ple de gent, va marxar en direcció al castell i es va amagar pel camí. En tornar va veure que a la porta del refugi havia caigut una bomba i moltes persones havien mort[64]. Pensa que aquell dia va tenir molta sort...

D'entrada, quan arribaren als passos fronterers, es van trobar amb les barreres tancades per ordre de les autoritats franceses. Una ordre que no s'aixecaria de manera parcial fins a la nit del 27 al 28 de gener de 1939, només per a les dones i els nens i les nenes, fins al 5 de febrer per als combatents i els ferits i, finalment, per a tothom, tres dies més tard. Com ja s'ha explicat, es calcula que van creuar la línia divisòria amb França prop de mig milió de persones.

16
UN CAMIÓ AMB TROPES REPUBLICANES I UNA CÀRREGA DE QUEVIURES I ALTRES FORNIMENTS PASSANT LA FRONTERA PEL PERTÚS, ELS PRIMERS DIES DE FEBRER DE 1939.
HISTÒRIA GRÀFICA DE LA CATALUNYA CONTEMPORÀNIA. CATALUNYA SOTA EL RÈGIM FRANQUISTA 1939-1975.
BARCELONA, EDICIONS 62

Entre els últims catalans que van passar la frontera aquell mes de febrer, hi havia almenys dos dels nostres protagonistes. Un era en Manuel Alfonso Ortells, que la va creuar durant la matinada del 9 al 10 de febrer quan les tropes franquistes ja hi havien arribat i havien tancat el pas per la zona on es trobava. S'havia incorporat com a voluntari, a final de desembre de 1936, a la columna Durruti, més tard 26a Divisió, de la qual va seguir formant part en la 119a Brigada Mixta. Havia fet la guerra bàsicament als fronts d'Aragó, a la serra d'Alcubierre, replegant-se per Lanaja fins a Sarinyena, on es reorganitzaren. A les seves memòries es recorda d'Alfarràs (el Segrià), on presentaren batalla als franquistes. Seguiren retrocedint fins a Balaguer, on s'estabilitzà poc temps el front del Segre, l'abril de 1938. Després es van situar a la Conca Dellà, al Pallars Jussà. Ens parla dels pobles de Sant Romà d'Abella, Conques i Figuerola d'Orcau. En una operació d'atac en què van guanyar posicions als franquistes, van fer molts presoners i van capturar força material, però va ser ferit en un peu. El van traslladar a l'hospital de Manresa i passà uns dies de convalescència a Montserrat, probablement a la colònia Puig. Un cop recuperat, va tornar al front d'Orcau, amb la graduació de tinent. Allà li va tocar organitzar el replegament de la seva unitat per la

[64] Testimoni recollit a *El Kommando Poschacher*. Op. cit; nota 2 i a l'enregistrament realitzat per l'autor. Probablement es tracta del bombardeig del 3 de febrer, fet per tres esquadrilles de la *Legión Cóndor* (composta per avions bombarders He-111). Aquell dia, segons un testimoni directe de l'obra col·lectiva *La guerra civil a Catalunya* vol. 4, *Derrota, ocupació militar i exili*, Barcelona, Edicions 62, 2005, una bomba va caure just a l'entrada del refugi de la plaça del Gra, causant una mortaldat entre la gent que estava a les portes, perquè era ple

17
ANTONIO CÁNOVAS, ALS SETZE ANYS, EL 1936 POC DESPRÉS D'ALLISTAR-SE JUST EN COMENÇAR LA GUERRA. ES VA FOTOGRAFIAR AMB UNA GORRA DEL PSU I UNA PIPA, PER APARENTAR MÉS EDAT.
ANTONIO CÁNOVAS

serra del Boumort, la Seu d'Urgell, Martinet i Bellver de Cerdanya. En aquell indret, quan feia gairebé tres mesos que l'havien fet tinent, havia estat requerit per escrit per fer-se càrrec de les restes de dues companyies —uns cent homes—[65] i li van manar que pugés a defensar un pas de la serra del Cadí[66].

Es tractava d'impedir que els franquistes no passessin per aquell indret i cobrir la retirada de la resta d'homes que marxaven envers la frontera de Puigcerdà. Segons el seu relat, sense plànol van trigar hores a pujar dalt dels cims, en un lloc solitari i ple de neu, totalment aïllats i a unes hores de l'arribada de l'enemic a la frontera. Al dia següent, un voluntari s'hi va arribar per avisar que a baix, a la vall, ja no quedava ningú. Amb el comissari polític van decidir que baixarien fins a la carretera per anar també tots plegats cap a la frontera però, en arribar prop d'un poble, cap al migdia, van ser sorpresos per tropes franquistes que els van metrallar. Ell va quedar aïllat dels seus homes, ja que anava una mica més endavant, i quan els soldats franquistes sortiren per revisar la zona es va lliurar per molt poc de ser descobert. Amagat entre matolls, va poder baixar fins a un rierol, on es ficà i s'estigué fins a negra nit malgrat la temperatura glaçada de l'aigua. Una cop fet de nit, va aprofitar per fugir. Aquell riu el travessà diverses vegades, xop i congestionat tot buscant els llums que entreveia llunyans, que pensava que serien els primers pobles de la Cerdanya francesa. Tanmateix, en arribar a aquells llums, va veure que eren una línia de fogueres que encerclava un poble i s'adonà que els franquistes havien tancat la frontera. Tot i això, va descobrir una escletxa en la zona d'ombres que hi havia enmig de dues fogueres, i la va aprofitar. Després de creuar aquella línia, va trobar una carretera que va seguir fins a arribar a un pont, prop de Puigcerdà, però que ja havien volat. Va tornar, doncs, enrere, i aquí va tenir el primer bri de sort. Va veure com una ombra s'amagava i s'atreví a preguntar allò de *¿Quién va?*. Algú cridà com a resposta una mena de sant i senya: *Décimo América* tot esperant la contrasenya correcta. Sense saber què dir, en Manuel Alfonso es va limitar a cridar ¡*Yo también*! Probablement l'altre es va espantar tant o més que ell, però el cert és que tots dos van continuar caminant en direccions contràries... Segons explica a les seves memòries, va continuar caminant una bona estona *y me encontré con las vías del tren, según pensé era ya Francia, pero no estaba seguro. No muy lejos había una carretera y buena, ya estaba seguro, y más aún cuando, unos momentos después, un par de gendarmes me empezaron a hablar fuerte y yo no comprendía nada; me registraron, sólo llevaba una bomba de mano, y me mandaron continuar por la carretera; no sé si sería medianoche, y seguí quizá media hora y llegué a la estación de La Tour de Querol*[67].

L'Antonio Cánovas Lapuente, als dinou anys, i amb el grau de sergent, diu haver creuat la frontera encara dos dies més tard, el 12 de febrer, amb la seva unitat. Ho va fer passant per Olot, i pel que ens explica hem de suposar que va continuar per les carenes i les valls de la

[65] Cosa que, de facto, suposava un inútil i no oficial ascens a capità

[66] Hem de suposar que molt probablement l'indret que havia de defensar era el pas dels Gosolans, coll accessible que separa el vessant berguedà del cerdà a la serra del Cadí, i està situat a unes hores de Martinet, camí de Puigcerdà

[67] Aquesta història l'explica el mateix Manuel ALFONSO en el seu llibre *Diez años de mi vida. 1935-1945*, que potser serà publicat pròximament. BASSA, David, Jordi RIBÓ. *Memòria de l'infern*. Barcelona, Edicions 62, 2002. També s'explica aquest incident, però d'una manera un xic diferent, tot i que en l'essencial coincideixen les dues narracions

Garrotxa fins als límits de l'Albera, i va arribar a la frontera francesa pel Pertús.

La història de l'Antonio és força singular. Malgrat que amb prou feines tenia setze anys, el 19 de juliol de 1936 va participar en un dels escamots de la Barceloneta que es van enfrontar als militars i els falangistes revoltats al Govern Militar i a la caserna de les Drassanes de Barcelona. Uns dies més tard, es va allistar a les milícies del PSUC, a l'Hotel Colom, a la plaça de Catalunya, fent-se passar per un jove de 18 anys. Va ser més aviat per atzar, *a mi m'era igual, perquè jo no sabia gairebé res de política.* Aquell fet, però, va marcar molt més la seva vida del que segurament es va pensar en fer aquella tria. Després d'una curta preparació militar a la caserna Carles Marx, va ser enrolat en l'expedició a Mallorca que, comandada pel capità Bayo, tenia l'objectiu de conquerir Mallorca, Eivissa i Formentera, que estaven en mans dels militars i els falangistes revoltats. Embarcat amb un bigarrat exèrcit de milicians i milicianes de tots els colors polítics (PSUC, UGT, CNT-FAI, POUM, ERC, EC...) i fent escala a Menorca –illa que es va mantenir fidel a la República— va tenir el baptisme de foc en el desembarcament al sector situat entre cala Morlanda i punta de n'Amer. I allà, batuts per tiradors de la guàrdia civil de Son Carrió, va veure com moria al seu costat un company de la mateixa edat, d'un impacte al crani[68].

A partir d'aleshores, l'Antonio passà per una bona part dels fronts més perillosos de la guerra, gairebé sempre dins de la mateixa unitat: la 27a Divisió, bé la 122a, o la 124a Brigada Mixta. Va formar part de la columna Del Barrio, del PSUC, i en un primer moment fou destinat al front d'Aragó, a la zona de Tardienta (Osca), on va ingressar formalment a les Joventuts Socialistes Unificades (JSU) i va ser incorporat a l'anomenat "batalló roig de xoc", una unitat destinada a cobrir sectors on el front s'havia trencat i calia recuperar-lo o bé per trencar sectors del front franquista per possibilitar les ofensives —que més tard formaria part de la 27a Divisió. Va participar en l'ofensiva per intentar l'aproximació per la presa de Saragossa, l'agost de 1937, que tingué un dels centres d'acció en la Batalla de Belchite. La 27a divisió va arribar a prendre Zuera —al nord de la capital aragonesa—, però no pogué progressar més. Al cap de poc, pels volts del novembre de 1937, la seva unitat fou enviada al front de Madrid per reforçar-ne la defensa. Ell feia d'enllaç a la Ciudad Universitaria, al sector del Puente de los Franceses. Aleshores ja estava a la 124a Brigada Mixta.

Estabilitzat el front de Madrid i complert el lema del *no pasarán*, la unitat d'Antonio Cánovas fou enviada cap al front de Terol, on va participar en l'ofensiva per prendre aquella ciutat, una de les batalles més dures i cruentes de la guerra durant l'hivern de 1937-38. Una vegada es va perdre definitivament Terol, a principi del 1938, la seva unitat fou enviada a defensar el front de Lleida, i posteriorment al sector d'Aitona, al mateix Segrià, a la rereguarda, perquè havien tingut moltes baixes i s'estaven recuperant. A l'agost de 1938 participaria a la Batalla de l'Ebre. Una vegada va començar l'ofensiva republicana, la seva unitat va ser destinada a la zona propera a Flix, localitat que van prendre per sorpresa, i van seguir avançant. En aquell front, explica, *et podies arribar a adormir al costat d'un altre, esgarrapant-li mica en mica la seva manta sense conèixer-lo, i descobrir a la matinada següent que havies dormit al costat d'un cadàver.* Això li va passar a l'Antonio una nit enmig d'aquells camps... Aquells dies d'agost de 1938, la 27a Divisió va lluitar també a la Fatarella defensant la cota 444 i, en perdre-la, van retrocedir fins a Corbera d'Ebre. La gran quantitat de baixes va fer que finalment retiressin aquella unitat de nou cap a la rereguarda.

[68] L'expedició a Mallorca es va dur a terme a proposta del capità d'aviació Alberto Bayo, i va comptar amb el suport de la Generalitat de Catalunya i del Comitè de Milícies Antifeixistes, atès el valor estratègic que representava la seva possessió per la seguretat de Catalunya, del País Valencià i de la Mediterrània en general. Es va iniciar el 5 d'agost fent rumb indistintament a Menorca i València. El 16 d'agost, s'inicià el desembarcament entre Portocristo i punta Amer. Aquesta operació no tenia les simpaties del govern de la República, especialment del que poc temps després seria nomenat ministre de Defensa, Indalecio Prieto, i els expedicionaris no van rebre el suport logístic necessari per mantenir-s'hi. Les tropes reembarcaren el 3 de setembre, de forma ordenada. La legió italiana, amb la seva aviació, es va consolidar a Mallorca. Un greu error que probablement va condicionar el desenllaç de la guerra i va facilitar les incursions aèries de bombardeig de l'aviació feixista a Barcelona i altres ciutats republicanes de la Mediterrània. Vegeu CRUELLS, Manuel, *L'expedició a Mallorca. Any 1936*, Barcelona, Joventut, 1972

18

En aquest grup de milicians, al front d'Aragó (1937?), trobem dos dels deportats hospitalencs. El primer a baix l'esquerra, de genolls amb un fusell a les mans, és Josep Igual, i el segon, també a baix però a la dreta de la foto, és Manuel Gil Magdalena. La bandera que mostra el grup és de la FAI, i sembla dir "Joventuts Llibertàries de Gràcia FAI".

Christine i Sandrine Igual

A partir d'allà tot fou una retirada, d'una manera molt ordenada en el cas de la seva unitat, fins a la frontera francesa, tal com s'ha explicat, on arribaren quan les tropes franquistes ja feia uns quants dies que hi eren[69].

I encara més tard passaria la frontera un altre hospitalenc, Josep Igual Vilarrubias, que era veí del barri de Sant Josep i treballava a la fàbrica de ceràmica Cosme Toda. Segons el poc que en sap la seva família, s'havia allistat voluntari a les milícies de la CNT i havia estat al front d'Aragó. Per les fotos que ens han facilitat els seus familiars, és molt probable que estigués al sector d'Osca-Tardienta, sembla que força temps. Tan sols sabem del cert que més tard va haver de retirar-se amb la seva unitat fins que va arribar a l'Hospitalet, on, segons el relat dels familiars, sembla que tenia la intenció de quedar-se. Sabem que no va anar cap a França fins que —sempre seguint les deduccions dels seus familiars— fou denunciat per una persona del barri com a presumpte incendiari durant la guerra. Una denúncia que la família atribueix a un afer on es barrejaren qüestions amoroses amb una dona anomenada Consuelo. Un avís d'un bon amic li hauria permès fugir amb la suficient rapidesa i sort per arribar encara a la frontera francesa[70].

19

Eloi Ferrer i la seva dona, Josefa Bernal. Molt probablement durant un permís en el transcurs de la guerra.

Família Ferrer

De l'Eloi Ferrer Ruiz, immigrant de la Plana d'Utiel, al País Valencià, els familiars saben ben poca cosa a causa dels silencis imposats, com a condició indispensable per sobreviure, a una família de la Torrassa composta de la mare, quatre filles i un fill, de la qual el marit i el pare estava exiliat a França, o qui sap on. És per això que en l'entrevista amb dues de les seves filles i una néta, tan sols hem sabut que va anar a la guerra, i que, a més de sabater, va ser torero, i que amb el nom de "Finito de Valencia" va estar als cartells de La Monumental de Barcelona[71].

Però, per a tots, lluny d'arribar a la seva salvació, començaven mesos d'incertesa i de nous patiments.

[69] La informació i les cites estan extretes de l'entrevista mantinguda amb Antonio Cánovas a l'Hospitalet (15.10.2005)

[70] Dades recollides en l'entrevista enregistrada amb la seva filla Christine i la seva néta Sandrine (16.8.2005) residents a Frejus, a la Provença, i amb la seva neboda Teresa, de l'Hospitalet, al seu domicili actual de Sant Vicenç dels Horts

[71] Dades facilitades per les seves filles Josefa i Andrea i per la seva néta Fina Iglesias en entrevista enregistrada a la seu del CEL'H (11.5.2006)

3.2. ALS CAMPS D'INTERNAMENT FRANCESOS

Com ja hem explicat anteriorment, els refugiats que fugien de les tropes franquistes victorioses confiaven d'arribar a un país amic on el govern francès del Front Popular els acollís d'acord amb la seva mateixa ideologia. La realitat, però, va ser una altra de ben diferent. La improvisació, l'atac de la dreta francesa, amb un gran recolzament d'una part de la premsa, i l'allau massa precipitada de milers i milers de persones en molt pocs dies van fer que l'arribada dels republicans espanyols i catalans a França sigui recordada pels seus protagonistes com a vergonyosa i dantesca. Sense gaire previsió, les autoritats franceses es van veure ultrapassades per la realitat d'aquell exèrcit en desbandada, famèlic i amb ferits i civils al seu entorn[72]. A corre-cuita es van anar condicionant camps d'internament, primer a prop de la frontera i sense cap tipus no ja de comoditats sinó de mínimes condicions, i després més cap endins del país.

En aquestes circumstàncies tan difícils, els hospitalencs que es van veure obligats a anar a l'exili seguiren diversos camins. Potser els més afortunats van ser uns quants milers que van aconseguir un lloc als vaixells que des dels ports Atlàntics portaven un reduït percentatge de refugiats a països acollidors del continent americà, especialment de l'Amèrica Llatina, o els que foren acollits a la Unió Soviètica o a la Gran Bretanya.

També hi va haver els que, després de les dures circumstàncies d'acollida, decidiren tornar a casa convençuts que no havien fet res que els pogués incriminar de manera greu o bé que varen creure en les promeses propagandístiques que feia el règim franquista entre els refugiats per instar-los al retorn.

20
MILITARS I CIVILS REPUBLICANS, ENTRE ELS QUALS DONES I CRIATURES, RECLOSOS AL CAMP D'ARGELERS, DURANT LA PRIMERA O SEGONA SETMANA DE FEBRER DE 1939.
FONT: HISTÒRIA GRÀFICA DE LA CATALUNYA CONTEMPORÀNIA. LA GUERRA. 1936-1939. BARCELONA. EDICIONS 62

I alguns d'aquests retornats ho van passar força malament. És el cas, per exemple, d'Evaristo Vázquez Touron, pare de l'escriptor Manuel Vázquez Montalbán, que durant la Guerra Civil va estar destinat de comissari de policia a l'Hospitalet. El càrrec l'havia aconseguit amb l'ajut de Joan Comorera, el secretari general del seu partit, el PSUC. El final de la guerra el va aconsellar d'anar a França, i fins i tot va estar a punt d'embarcar cap a Cuba, on ja havia estat treballant uns anys durant la seva joventut abans d'anar a Catalunya, però la notícia de l'embaràs de la seva dona el va fer repensar-s'ho i, finalment, va creure que si tornava a casa no havia de tenir gaire problemes pel sol fet d'haver estat funcionari del govern constituït a Catalunya, ja que no tenia delictes de sang. La mala sort, però, va voler que a la frontera mateixa es trobés amb un falangista al qual havia detingut temps abans per col·laborar amb la "cinquena columna" i que ara el feia arrestar. L'Evaristo Vázquez acabaria passant cinc anys a la presó dels vint de condemna que li havien caigut en principi, i fou vigilat de prop durant molts anys més[73]. Durant els següents mesos, les crides franquistes pel retorn dels refugiats,

[72] Els testimonis dels que van viure aquesta etapa a França acostumen a ser molts crítics, i en general la historiografia ha tendit a culpar França d'una gran falta de previsió i de poc tacte a l'hora d'acollir els refugiats espanyols aquell 1939. Tanmateix, en data recent, l'historiador francès Bartolomé Bennassar defensa la tesi que potser les autoritats franceses van mancar de tacte, però que van fer un gran esforç per reconduir una marea humana sense precedents, en molt poc temps i amb una climatologia molt adversa a l'hivern en aquella zona pirinenca. Bennassar reparteix també culpes per al govern republicà, que afirmava poc abans del final, que Barcelona es defensaria com ho havia fet Madrid i que el desenllaç de la guerra en aquell front es perllongaria encara uns mesos. La seva versió dels primers mesos de l'exili la podeu llegir a la seva obra *El infierno fuimos nosotros*, Madrid, Taurus, 2005

[73] Extret del web www.vespito.net/mvm/burdeos.html, on es fa un avenç d'una biografia de l'escriptor Manuel Vázquez Montalbán, de pròxima publicació (consultada: maig 2005)

21
FOTO DEDICADA A LA FAMÍLIA PER MANUEL ALFONSO, FETA I ENVIADA DES DEL CAMP DE VERNET, L'AGOST DE 1939.
MANUEL ALFONSO.

juntament amb les adverses condicions en què es malvivia a França, convenceren molts a retornar als llocs d'origen, moltes vegades amb greus conseqüències en forma de judicis i de presó[74]. El cas de la família d'en Josep Ramis Grimal correspon a aquest episodi. Van acompanyar el pare a l'exili. Mentre el pare és internat en un camp, la seva esposa Agustina, que està embarassada, i els dos fills que ja tenen són acollits en un poble. Allí, mentre una de les filles aprèn francès, els pares es plantegen emigrar cap a Mèxic, però l'embaràs de l'Agustina els ho desaconsella. A França donarà a llum el seu tercer fill. Quan esclata la Segona Guerra Mundial, la dona i els fills decideixen tornar a Catalunya, i en Josep es queda a França. En arribar a l'Hospitalet, la família s'adona que ja no els queda res, i fins i tot han de canviar de domicili.

Possiblement també va tornar una part de la família Frías Gallardo, tot i que en aquest cas no sabem quan. Si més no, el pare, Eusebio, i la mare, María, figuren presents al carrer Estrella al Padró del 1940, realitzat cap al final d'aquell any.

Finalment, la gran majoria de refugiats van anar a parar als camps d'internament francesos[75]. El desconcert i la poca previsió de les autoritats franceses van fer que les primeres zones de recepció de refugiats i els primers camps habilitats fossin superats amb escreix de manera molt ràpida. Això obligava a un moviment de persones quasi incessant a la recerca de nous espais preparats amb gairebé la mateixa improvisació fins que no van passar uns mesos.

Dels republicans hospitalencs coneixem alguns casos amb més detall. Per exemple, Manuel Alfonso Ortells, que havia travessat amb molt de perill la frontera, va arribar a l'estació de la Tor de Querol, on passà quinze dies de febrer intentant sobreviure. A les seves memòries descriu el fred que hi feia, i com el primer dia els van donar un pa gran i un anyell viu per cada vint-i-cinc homes. Allà va trobar la resta de les seves dues companyies, que havien patit un mort, set ferits i alguns presoners en l'atac on ell havia perdut el contacte amb la resta. En aquella estació, explica, *se organizó un servicio para los que querían volver a España, muchos se fueron, los considerábamos como traidores*[76]. D'allà el van enviar a la fortalesa de Montlluís, després de caminar vint-i-dos quilòmetres a peu. En arribar, ja de nit, els van fer formar i molts es van desmaiar, inclòs ell. En aquella fortalesa els van tenir uns vint dies més, especialment la gent de la 26a divisió, que eren considerats més perillosos o, en paraules del propi Manuel Alfonso, *teníamos mala fama.* Més tard, el traslladaren al camp de Vernet[77], on va raure

[74] Fins i tot molts anys més tard, alguns dels exiliats encara tornarien a Espanya per motius diversos aixoplugant-se en amnisties, tot i que cada vegada serien menys

[75] Només en determinats casos, quan els refugiats tenien algun familiar de contacte o alguna persona que responia per ells, o també quan fugien pels propis mitjans, els republicans aconseguien defugir els camps d'internament francesos, però això no era gaire habitual

[76] Manuel ALFONSO. Memòries. Op. cit., nota 67

[77] Situat entre les ciutats de Saverdun i Foix, al costat de la N-20, va ser obert el març de 1939. Segons el testimoni del periodista i escriptor Arthur Koestler, que hi va ser, tenia una superfície de 50 hectàrees, dividides en tres seccions separades per filferrades i trinxeres. La secció A estava destinada als delinqüents comuns, la B als condemnats polítics i la C als sospitosos per qualsevol raó. De primer, en aquest camp hi van anar a parar els protagonistes de l'èxode català, la majoria procedents de la 26a Divisió –l'exColumna Durruti

uns mesos fins que fou traslladat de nou, ara al camp de Setfonts[78], on entrà el 20 de setembre de 1939, dia en què feia els vint-i-un anys.

En Lleonard Pérez també pertanyia a la 26a Divisió i molt probablement també va creuar la frontera per Puigcerdà i la Guingueta d'Ix (Bourg-Madame), però ell es va lliurar d'anar a la fortalesa de Montlluís, com li va passar a en Manuel Alfonso. En Lleonard explica que sempre anaven quatre companys junts, en Ferreres, en López, "el Valencià" i ell. En arribar la nit, es van cobrir amb les mantes que els havien donat a la frontera i es van adormir aviat de tant de cansament que duien a sobre. En despertar-se al matí es van trobar deu centímetres de neu al damunt. Més tard els van portar al camp de Vernet d'Arieja, d'on recorda els barracots de fusta i haver-hi passat molta gana, ja que, segons explica, només els donaven una mica de cafè dolent al matí, 300 grams de pa i un tall de bacallà fregit. D'aquesta manera, el millor que podien fer era estar tot el dia sense moure's, al sol, per estalviar energies, tot esperant que algú els cridés per anar a treballar i poder menjar una mica millor. Però això no els va succeir mai[79].

Pel que fa al cas de l'Antonio Cánovas, ja citat, ens explica que, en entrar a França, el primer que els gendarmes feien és desarmar els soldats republicans. L'Antonio recorda que els seus comandaments els van dir que traguessin la tanca dels mosquetons i la llencessin abans d'arribar al control on haurien de lliurar les armes. Així, sense la tanca, els mosquetons quedaven inutilitzats. D'entrada, el van portar al camp d'Argelers[80], on no hi havia pràcticament cap infraestructura. Allí va patir una infecció de furóncols per tot el cos que només es va poder guarir amb l'aigua salada del mar. Va tenir sort i se'n va sortir, també, d'això. Més tard va anar a parar al camp d'Agde[81], on la Generalitat va intentar concentrar tots els exiliats catalans que va poder. Allà es va assabentar de la invasió alemanya de Polònia, el setembre de 1939. Va rebutjar ofertes de treball i també les de retorn a Espanya. Posteriorment fou traslladat al camp de Sant Cebrià[82], ja descongestionat aleshores de l'acumulació inicial.

També coneixem una mica el periple de Josep Ramis Grimal, que ens consta que va estar als camps del Barcarès[83], Argelers i Sant Cebrià, segons explica una familiar seva.

De Josep Roca Tardà coneixem el seu pas per Argelers i més tard per algun hospital on seria operat d'alguna dolència greu. D'altres devien rebre l'ajut dels organismes d'assistència creats per la Generalitat i pels partits polítics a l'exili. En tenim confirmats dos casos. Joan Oller rebria l'ajut del Servei d'Emigració dels Republicans Espanyols (SERE), a Cognac; també consta, el seu pas, a partir del gener de 1940, per Rousselot. Manuel Piñas, cap al 1940, entrà a formar part, a través del

[78] Construït al final de l'hivern de 1939, el camp era a un quilòmetre al nord del poble, en uns terrenys de pastura. Les condicions eren força dures, especialment al principi, a causa de la manca de condicions higièniques. Va arribar a allotjar uns 15.000 refugiats espanyols. Amb l'esclat de la Guerra Mundial esdevindria un camp militar, tot i que més tard tornaria a ser camp de desmobilització i reclusió

[79] Manuel Alfonso i Lleonard Pérez coincideixen en moltes situacions: residents a la Torrassa i de la CNT, l'any 1938 formen part de la mateixa unitat (la 26 Divisió) i combaten al mateix front de Sant Romà d'Abella, un cop a França són internats al mateix camp de Vernet, posteriorment deportats a Mauthausen, on coincideixen aproximadament un any i, finalment, l'un i l'altre alliberats i residents a França. Malgrat això, Lleonard Pérez ens diu que no coneix de res en Manuel Alfonso

[80] Era un recinte tancat per tres costats i obert només al mar, i de dos quilòmetres de llarg per un d'ample. Al febrer ja acollia 80.000 exiliats, que es reduïren a 14.000 al juny, i un mes més tard es va buidar, malgrat que tornaria a obrir l'1 d'octubre

[81] Situat a Bram, prop de Carcassona, i conegut com "el camp dels catalans" es va construir entre el 5 i el 16 de febrer 1939, tenia unes dotze hectàrees i capacitat per a 17.000 internats. També tenia una infermeria amb 80 llits. No el vigilaven els senegalesos sinó tropes indoxineses. Hi van anar a parar uns 10.000 catalans, agrupats gràcies a les gestions de la Generalitat a l'exili. Les condicions en aquell camp eren de bon principi acceptables. Hi havia aigua abundant i clavegueram sense risc per a la salut. S'hi feren activitats lúdiques i esportives. Es va permetre distribuir certa premsa. El camp va ser tancat el 17 d'octubre 1940

[82] Començat a construir el 4 de febrer 1939, tenia 1.500 metres de llarg per 1.000 d'ample, situat entre el mar i una zona pantanosa. Es va tancar amb filferrades, i el dia 8 va començar a rebre refugiats, que ràpidament van arribar als 80.000, tot i que cap a l'estiu la xifra es va reduir fins els 15.000. A finals de febrer s'hi va declarar una epidèmia de febre tifoidea per contaminació de les aigües, amb 1.050 casos dels quals 190 van ser mortals

[83] El 14 de febrer es va iniciar la construcció d'aquest camp per tal de descongestionar els d'Argelers i Sant Cebrià. Estava situat entre el mar i un petit estany. Al març allotjava entre 16.000 i 20.000 persones, i al juliol ja eren 60.000. Es van arribar a construir 18 illots, cadascun amb 25 barraques simètriques de 24 per 6 metres i una capacitat per a 70 homes

SERE, de la Lliga de Mutilats Espanyols, amb seu a París. També consta el seu pas per una empresa —possiblement de mobles— anomenada Chapelon & Gervais a partir del febrer de 1940.

Els que arribaven en família, normalment els homes eren separats de les dones i els nens, i internats per separat. Mentre que els homes anaven als camps que ja hem citat, les dones i els nens, la gent gran i els malalts eren acollits en diverses poblacions o en algun camp especial, com el de Ribesaltes, al Rosselló.

En el cas de la família Frías Gallardo, va ser així malgrat que el jove Eduard tenia quinze anys i la mare va reclamar que no els separessin. Fins i tot hauria quedat també separat dels seus cosins. Sabem que ell va anar a parar al camp de la platja d'Argelers. Recorda que anava d'un cantó a un altre de la platja perdut perquè no tenia cap conegut fins que un grup de gent, en veure'l sol, el van cridar perquè anés cap a la seva foguera per passar-hi la nit. També explica que al matí següent va tenir una imatge esfereïdora en comprovar que la fam, el cansament i el fred havien deixat ja alguns morts a la platja. Una de les feines que va haver de fer fou treure aquests morts. S'hi va estar dos o tres dies, però no ho va aguantar més i se'n va escapar, ja que el camp sembla que no estava tancat del tot i la vigilància no era totalment estricta. No va durar gaire fora, el van agafar i aquesta vegada el portaren a Sant Cebrià. I recorda que encara no hi havia barraques, només tendes de campanya. Però se'n va escapar novament, aquesta vegada sota un carro, i s'amagà per les masies dels voltants fins que el van denunciar i l'agafaren de nou. Aquest cop el van portar al camp del Barcarès. De nou se n'aconseguiria escapar, aquesta vegada juntament amb uns altres tres joves amb els quals es va haver d'amagar tota una nit a la riba de l'estany del Barcarès. Ho van aconseguir, però llavors tampoc van durar gaire fora. En ser detinguts de nou els van retornar al Barcarès. Finalment, ho va deixar córrer i va preferir anar passant a base de picaresca. Així, per exemple, es presentava per anar voluntari a la Legió Estrangera francesa només perquè els portaven a Perpinyà, on s'estaven uns dies menjant bé, però al moment de firmar els feia saber que no havia complert els divuit anys i el tornaven al camp. Després va treballar a la cantina del camp. Finalment, cansat de tot això, demanà per tornar a Espanya i el van portar a l'anomenat "camp de Franco", una mena de petit recinte situat a un quilòmetre del Barcarès on agrupaven els que volien retornar mentre esperaven el seu torn. Però quan ja estava a punt de marxar, va trobar un dels seus oncles, que el va reclamar, però, com que ja no el deixaven marxar perquè estava a punt de viatjar cap a Espanya, ell va aconseguir fer-se escàpol una altra vegada, ara nedant més enllà de la tanca que hi havia muntada per evitar les fugues per mar, i va tornar al camp principal. Més endavant, sembla que fins i tot estigué a punt de marxar a Mèxic, però finalment va ser reclamat per la seva mare a través de la Creu Roja i el traslladaren des del Barcarès al centre de França, a La Gherche, al departament de la Cher, prop de Nevers, on s'estaven la seva mare, la seva tia i els seus cosins. Això ja era al juny de 1940.

També van separar la família Quesada Herrerías. El pare va anar per un costat i la mare i els fills per un altre. Aquí comença el seu destí comú amb els Gutiérrez Souza. El Manuel Gutiérrez i la seva mare, que anaven sols, no els van separar perquè tant la mare com el fill van poder convèncer els gendarmes que aquell marrec de pantalons curts encara era massa petit per anar amb els homes. Al cap de poc de creuar la frontera, les dones i els nens d'aquestes dues famílies van ser embarcats en un tren especial que finalment arribà a la ciutat d'Angulema. El viatge va ser bo, anaven asseguts, i va durar tres dies. Els donaren pa i formatge per menjar, encara que era d'un tipus que feia una olor molt forta i es pensaven que estava en mal estat. Sortosament, hi havia alguna gent que a les estacions els donaven pa, xocolata, embotit i altres viandes.

Una part d'aquestes famílies, inclòs en Manuel Gutiérrez Souza i la seva mare, primerament hauria anat a parar a un camp situat prop de Llemotges, tot i que aviat també anirien a les rodalies d'Angulema. Allà van ser agrupats en diversos llocs: l'estació, la gendarmeria i el

garatge Valais[84]. Més tard, els començaren a traslladar tots a Ruelle, prop d'Angulema, a un vell edifici, potser un antic quarter o un camp de presoners de la Primera Guerra Mundial. El camp estava voltat de filferrades. Nens, ancians i alguns –pocs— homes estaven separats de les dones. Hi havia escola, i el jove Manuel Gutiérrez hi va anar, i potser també en Fèlix Quesada. I la mare d'en Fèlix va enviar cartes a la Creu Roja i així va poder localitzar el pare, que va demanar el trasllat a Angulema i es va retrobar amb la família. Quan esclatà la Segona Guerra Mundial els tornaren a traslladar tots a un altre camp, a Alliers, potser perquè l'exèrcit necessitava les instal·lacions. Aquest nou camp no estava acabat encara llavors. Mentrestant havien començat a sortir a treballar fora i la situació havia millorat. Així, en Manuel Gutiérrez diu que als 14 anys i mig ja sortí a treballar amb un camperol francès, però s'enyorava de la mare i el van permetre de tornar. Posteriorment, i amb algun altre jove refugiat, va treballar enquitranant carreteres. Els pagaven deu cèntims, i explica que el seu capatàs els tractava força bé. Fins i tot els va escurçar els mànecs de les pales perquè no es cansessin tant[85].

En aquests primers mesos de mobilitat constant, de pors, de poquíssims recursos i d'incertesa a tots els nivells, les comunicacions entre els refugiats i els seus familiars a Catalunya es perden quasi totalment. Mica en mica, quan es van assentant de manera més perllongada, els republicans comencen a enviar les primeres cartes a Catalunya... El correu es perd algunes vegades, sobretot inicialment, però finalment el contacte acostuma a arribar. De fet, fins i tot alguns refugiats seran destinataris de paquets amb queviures procedents de la seva família. És el cas d'en Josep Ramis, encara que hi ha la possibilitat que la família fos encara a territori francès.

Un testimoni dels més documentats que tenim entre els hospitalencs respecte a la correspondència, és el d'en Vicent Ferrer, de qui la família ha conservat tota la que els va arribar en aquells anys. La seva primera pista a França la trobem a la barraca 7 de l'illot W del camp del Barcarès, tot i que és segur que havia passat per altres camps abans, possiblement Sant Cebrià o Argelers. La primera carta rebuda aquí, després d'alguns intents fallits, data del 25 de maig de 1939, gairebé quatre mesos més tard de la seva sortida. En aquestes missives, sotmeses a la censura pròpia dels camps i també a la censura franquista[86], poca cosa es podia arribar a dir en clar més enllà de frases d'ànim o, com a molt, missatges en clau que l'altra part pogués arribar a entendre. En aquest cas, sense cap testimoni viu d'aquelles cartes —ni l'emissor ni el receptor—, encara n'hem pogut desxifrar dos, d'aquesta mena de missatges. El primer exemple el trobem en un paràgraf on en Vicent Ferrer es refereix a una llibreta que s'havia deixat a casa: *Paulina, de lo que me dices de que nuestro hijo no tiene papel para escribir, pues, como de momento yo no puedo enviaros, le dices que la libreta que yo llevaba mis apuntes que me la dejé ahí, que la vaya rompiendo y la gaste, que con eso tendrá para mucho tiempo.* La dona sembla que li respongué que el fill havia gastat la llibreta, perquè en la següent carta en Vicent al·ludeix al fet que *sobre lo que me dices de que el chico ha gastado la libreta, me alegro muchísimo de que así lo haya hecho.* El seu fill ens explicà que aquella llibreta del pare tenia un contingut comprometedor de noms de suposats col·laboradors dels feixistes. La seva esposa la va cremar de seguida, no fos cas que li trobessin i li carreguessin qualsevol mal que els hagués pogut passar als que hi estaven anotats. Sembla bastant clar que les referències d'aquestes cartes responguin a la preocupació d'en Vicent Ferrer per la sort d'aquella important llibreta.

En una altra carta, en Vicent Ferrer respon al missatge de la seva dona sobre una possible feina a la fàbrica del pare d'en Vicent: *ya te lo dije en otra, que además de no*

[84] Finalment, la gent de la gendarmeria va anar a parar també a l'estació, perquè s'hi estava molt millor. Al garatge també s'hi estava malament i, a més, el menjar en mal estat hi originà diarrees i problemes d'higiene

[85] En referència a Eduard Frías, Fèlix Quesada i Manuel Gutiérrez, ens remetem al treball i les gravacions de Jordi MOLINER. Op. cit., nota 2

[86] Hi figuren fins i tot els segells dels diferents organismes censors. A més, sembla que funcionava alguna mena de censura o d'autocensura als mateixos camps de refugiats, perquè, en el cas d'en Vicent Ferrer, malgrat que ell sabia escriure, les seves cartes van ser escrites sempre per una altra persona, possiblement encarregada de decidir el que es podia dir i el que no

22
JOSEP ROCA POSSIBLEMENT EN ALGUN CAMP DE REFUGIATS A FRANÇA L'ANY 1939 O 1940.
AMÀLIA ROCA

gustarme este trabajo, que sabes que no me gusta, como sea que con el padre no nos hemos portado nunca bien y ahora nos portaríamos peor, pues dígale que no vendré nunca mientras tú no me lo digas, para trabajar de este trabajo[87]. Els descendents d'en Vicent no comprenien aquesta suposada mala relació entre el fill i el pare –de la qual no tenien referències— fins que es van adonar que, en aquella data, els pares d'en Vicent feia anys que eren morts... En realitat, es tractava d'un missatge en clau per dir-li que no tornés fins que no li ho digués la seva dona. En aquest cas, la resposta sembla que dóna a entendre que el missatge havia estat rebut i desxifrat[88].

També les memòries d'en Manuel Alfonso ens parlen d'un missatge semblant. Segons que diu, mentre s'estava al camp de refugiats de Vernet, amb la moral ja baixa per tants mesos de difícils condicions, va rebre una carta de casa on li deien això: *si vienes, irás a trabajar con el tío Vicente*, que era un oncle anarquista dels compromesos amb la República i amb la CNT, que també ja havia mort. En Manel Alfonso arrodoneix l'explicació a les seves memòries assegurant que *entonces estuve ya más firme. Cartas así se recibían muchas, la represión en España era más grande de la que nosotros creíamos*[89].

Les cartes d'en Vicent Ferrer ens aporten també dades importants sobre el seu recorregut en aquells mesos, però molt més superficials sobre les seves condicions de vida. A més, sempre s'han d'interpretar amb cautela, perquè de ben segur que va intentar minimitzar dins del possible les condicions adverses en què es trobaven per no preocupar els familiars. Així, quan un refugiat conegut d'en Vicent amb qui treballava retorna a casa i explica la veritable situació en què s'estan al camp, la dona d'en Vicent li escriu molt amoïnada, i ell ha d'intentar apaivagar els seus temors amb arguments com aquests: *De lo que me dices que tuvisteis un pequeño disgusto al notificarte mi situación, el hermano de Pepe, debo decirte que no es cierto todo cuanto te figuras, que tú ya comprenderás que esos chicos jóvenes, muy mal acostumbrados, creían que siempre tendrían que estar como cuando estaban en sus casas, y no ha sido así, que de todo hacen un castillo hasta llegar al punto de marcharse a España pase lo que pase (...) Desde luego que no estamos bien faltándonos lo mejor, vosotros, la familia, pero estamos relativamente bien, que no tengo más que decirte que el termómetro ha estado muchos días a 23 grados bajo cero, y si no estuviéramos bien equipados y bien comidos, durmiendo bajo buen tejado, no podríamos resistir*[90].

També el refugiat Josep Roca Tardà va intentar no preocupar els seus familiars de l'Hospitalet mentre s'estava convalescent d'una operació en un hospital tot dient-los, a les primeres cartes que va poder enviar, que hi treballava d'infermer![91]

[87] Carta datada el 4.3.1940 a Saint Mihiel (França)

[88] Entrevista amb el seu fill i la seva néta, vegeu nota 45

[89] Manuel ALFONSO. *Diez años*... Op. cit., nota 67

[90] Carta datada el 14 de febrer de 1940 a Saint Mihiel (França)

[91] Segons el testimoni de la seva germana Amàlia, vegeu nota 62

Més clar en la seva descripció és el supervivent Manuel Alfonso en les seves memòries. En arribar al camp de Vernet, encara no estava fet del tot, i el poc lloc que hi havia a cobert ja estava ocupat. Així, els primers dies –a final de març de 1939— va haver de dormir a l'aire lliure. Fins i tot una vegada va provar de dormir sobre el ciment d'un lavabo i, durant la nit, un que anava mig adormit *se meó encima de mí*... Els van vacunar i, llavors, segons explica, també fou quan *encontré otra vez a los chavales de la Torrassa, mi barrio, que tenían una manta muy grande, y en la litera en que estaban me ponían a sus pies, y yo aún podía cubrirme con lo que sobraba de la manta, ellos calientes y yo también* [92]. Poc a poc van anar millorant les condicions, va tenir barraca i va poder trametre correspondència a casa. Explica, però, que es passava gana, que hi va haver una temporada en què només menjaven arròs. Així anà passant, entre propaganda per allistar-se a la Legió Estrangera, confecció de fitxes d'identificació, discussions polítiques al voltant del controvertit pacte germanosoviètic de no-agressió i, finalment, al voltant de la ja declarada Guerra Mundial.

L'enorme cost que suposava per als francesos el manteniment dels refugiats, malgrat que el nombre anà minvant a mesura que una part retornava a Espanya, va aconsellar la incorporació d'aquesta potencial mà d'obra a les tasques que fossin necessàries en cada zona. En un primer moment, els refugiats solucionaven les peticions de treballadors que poguessin fer els particulars, tant els agricultors necessitats de mà d'obra per a alguna campanya de recollida com els empresaris per als seus negocis o fàbriques. Fa la sensació que aquest és el cas dels germans Vives Campos, que van treballar per a un contractista d'obres a la zona de Béziers.

I l'Eduard Frías, que s'havia pogut retrobar finalment amb la seva mare al centre de França, a la Gherche, gràcies a la tasca de la Creu Roja, també va treballar, de primer, per a diverses masies de la zona fins que entrà en la fàbrica d'armament on ja treballava la seva mare.

23
ELS EXILIATS QUE S'HO PODIEN PERMETRE ENVIAVEN UNA FOTOGRAFIA A CASA SEVA PERQUÈ ELS FAMILIARS TINGUESSIN UNA IMATGE SEVA. AQUESTA ÉS DE VICENT FERRER I ESTÀ FETA EL MAIG DE 1940 (POC ABANS DE LA INVASIÓ DE FRANÇA PELS ALEMANYS) A LA ZONA DE SAINT MIHIEL, PROP DE VERDUN I DE LA LÍNIA DE DEFENSA MAGINOT ON TREBALLAVA.
FAMÍLIA FERRER

Ell va anar a la foneria, ja que –recordem— tenia l'experiència que havia acumulat a La Farga de l'Hospitalet. En aquell poble recorda que eren controlats, però no vigilats. En aquella població s'estaven en un camp de tipus familiar, en una fàbrica de maons abandonada. Era un camp on cada família tenia el seu espai. És possible que el pare no fos amb ells en aquella època. Més tard serien enquadrats en les anomenades Companyies de Treballadors Estrangers (CTE). Coneixem molt bé el periple d'en Vicent Ferrer en una d'aquestes companyies. Ell sortiria del camp del Barcarès per anar a treballar amb la 88a CTE a la zona dels Hautes Alpes. Als primers mesos s'estava a la localitat de l'Eychauda. En una de les seves primeres cartes, on li explicava a la seva dona aquesta possibilitat de sortir a treballar, li detallava que *de lo de ir a trabajar es en la misma condición que un militar [francès], o sea, ganando cincuenta céntimos, pero la comida está muy bien, y a los tres meses saldré a trabajar en las mismas condiciones que los franceses* [93]. Això devia ser el que els explicaven per convèncer-los, però aquestes condicions no sempre es complien. Un

[92] Manuel ALFONSO, vegeu nota 67

[93] Carta de Vicent Ferrer datada el 18 de juliol 1939 a Halpes (sic, volia dir al departament francès dels Hautes Alpes)

mes més tard, en Ferrer explicava del seu treball en una altra carta *que por saludable no creo que exista mejor, pues figúrate que estamos a 2.000 metros de altura*[94]. En aquella època, agost de 1939, en Vicent Ferrer deia que estava fent tasques de mecànic, però potser no era ben bé cert perquè, segons el testimoni d'un altre exiliat que formà part d'aquella companyia, sabem que en aquell moment es dedicaven a construir una carretera de muntanya[95].

I en Lleonard Pérez explica a les seves memòries que, com que als primers mesos no els cridaven mai per sortir a treballar i poder així menjar una mica millor, va decidir allistar-se als Batallons de Marxa, però no el van acceptar per la ferida que arrossegava de la guerra —sembla que encara tenia metralla que no l'hi havien pogut treure—, que deien que li podria impedir desenvolupar la seva tasca. Per això va decidir-se finalment d'anar a les Companyies de Treballadors Estrangers. Li va tocar la 62a, que sortí del camp de Vernet d'Arieja abans de l'esclat de la Guerra Mundial, cap al juliol de 1939. Diu que van anar a treballar a Caylus per arreglar el talús d'un riu. Però tampoc no hi menjaven gens bé perquè el capità francès no rebia els fons necessaris per a l'alimentació, i havien de robar fruita dels camps. Però als dos mesos va haver d'abandonar la companyia perquè va agafar la sarna en dormir a la palla. L'enviaren a Setfonts per guarir-se. Malgrat els limitats mitjans, va aconseguir curar-se, però aleshores ja havia començat la Segona Guerra Mundial.

En els mesos que passen entre l'inici de la Guerra Mundial i la invasió de França, al maig de 1940, les Companyies de Treballadors Estrangers quedaran subordinades als regiments d'enginyers de l'exèrcit com a unitats militaritzades per a treballs complementaris, construcció de fortificacions, tasques de manteniment a les fàbriques militars i associades a les unitats de l'exèrcit francès. Això suposa que els seus integrants passen a ser assimilats a soldats i estan sota la disciplina militar. Els republicans, en molts casos amb experiència als fronts de guerra, es troben de nou enmig d'una situació bèl·lica que o bé han d'assumir disciplinadament o, en el millor dels casos, veuen com a una nova oportunitat de lluitar contra el feixisme en un exèrcit teòricament potent.

D'aquesta manera, quan en Lleonard Pérez, ja curat de la sarna, torna a una CTE, en aquest cas a una d'acabada de constituir, la 103, va anar directament a treballar en tasques de fortificació, el 9 de setembre de 1939. Va estar a Saint Hilaire (al nord) i després a la línia de defensa Maginot. En aquella companyia va coincidir amb el marit de la seva germana Dolors, l'Antonio García Martínez, que també s'havia exiliat. En aquesta altra companyia tampoc recorda d'haver-se lliurat de la fam, excepte un dia que el seu capità francès va rebre, per fi, diners per a la seva manutenció i comprà un bou tot sencer per a ells. Segons explica, es van afartar tant que van patir tots mal de ventre i diarrees. A la línia Maginot els feien posar plaques de ciment entre les parets de les trinxeres per fortificar-les. Recorda que treballaven de nit perquè no els veiés l'enemic i que feia molt de fred. Devia ser l'hivern de 1939-1940.

També el mateix setembre de 1939, en Vicent Ferrer escriu a la seva família tranquil·litzant-los: *no paséis ansia por lo de la guerra, pues estamos en los Altos Alpes y no hay miedo a que vengan a vernos por lo altos que estamos*[96]. Efectivament, l'avanç alemany no arribaria a aquella zona durant la seva ofensiva de l'any següent, però Ferrer no comptava amb el fet que abans traslladessin la seva unitat a un altre lloc més proper a la possible línia de front. Així, des del final del 1939 la realitat de Vicent Ferrer ja ha canviat. Les seves condicions de treball no són ja les que li havien exposat en principi. Ara, segons explicava en una altra carta d'abril de 1940, *no he firmado ningún contrato, estamos trabajando sin contrata, sin jornal, sin nada, únicamente que nos visten, nos dan de comer y, como puedes ver, esta-*

[94] Carta del 30 d'agost de 1939, a l'Eychauda

[95] Segons el testimoni del deportat Rafael Castillo, citat en el treball d'investigació de Jordi MOLINER, Op. cit., nota 2, no es pot descartar que també talessin arbres

[96] Carta del 23 de setembre de 1939 a l'Eychauda

mos en Compañías de Trabajadores Españoles[97]. Però el cert és, segons que hem pogut saber en les nostres investigacions ja que a la correspondència no s'explicita res d'això[98], que la companyia havia estat mobilitzada. Poc després de començada la guerra, van baixar de la muntanya, a la població d'Embrun –encara a la zona dels Alps–, on els van donar màscares de gas i els van vestir de militars, amb un uniforme blau que, segons sembla, eren excedents de l'exèrcit francès de la Primera Guerra Mundial. S'hi van estar potser un parell de mesos. Cap a final de desembre de 1939 o potser principi de gener de 1940, els traslladaren al poble de Saint Mihiel, prop de Verdun, on primerament es dedicaren a fer llenya. Més tard, almenys a una part de la companyia la van portar a la zona de Verdun, més a prop de la línia Maginot, on carregaven i descarregaven dipòsits de municions durant la nit per evitar ser atacats per l'aviació, fins gairebé al moment de l'armistici. També sabem que prop de Saint Mihiel, el 21è Regiment de Marxa de Voluntaris Estrangers, format al camp del Barcarès per republicans espanyols, va aconseguir evitar que l'encerclessin els alemanys fins al 20 de juny, dia de l'armistici. Llavors van quedar en mans de l'enemic[99].

D'en Manuel Alfonso, sabem també que als successius camps de refugiats on havia anat passant va poder obtenir roba i equip personal que milloraven el seu estat, però això no donava per a gaire, així que, ja sense amics ni coneguts, perquè la majoria estaven en altres destinacions, decidí fer cas de la propaganda que feien els francesos per enrolar-los en Companyies de Treballadors, i hi ingressà a l'octubre de 1939. La guerra contra els alemanys estava declarada en aquell moment, però la invasió es faria esperar encara uns mesos durant els quals a en Manuel li tocà fer la neteja d'una caserna militar i després descarregar vagons i fer formigó per a les fortificacions de la línia Maginot, que tenien a prop. Concretament ell, amb la 23a CTE, va estar a trenta quilòmetres de la frontera amb Alemanya, al costat de la població de Moranges. Segons que explica, els espanyols tenien prohibit d'anar al poble, *como si tuviéramos la peste.* Estaven allotjats en una fàbrica de maons, en condicions molt precàries, mal vestits i pitjor menjats. Alguns, ell inclòs, van agafar la sarna i van haver de fer una visita a l'Hospital de Toul. A més, durant aquell hivern diu que el termòmetre va baixar fins als vint-i-cinc graus sota zero. Fins i tot els van acusar –segons explica a les seves memòries- *de haber quemado cruces de madera de un cementerio militar, se lo tomaron en serio, fue grave; no sé si fue verdad, había gente que no nos podía ver, teníamos mala fama, los rojos españoles. Yo no digo que no hubiera un inconsciente para hacerlo. Muchos años después he sabido quién*[100]. Fins que no els van traslladar a Foulquemont, més a prop del front, no els van instal·lar millor, en barraques de fusta amb llits. Allà ja van menjar més, però una dieta molt basada en l'arròs, fins al punt que un dia que va ser extra els van donar tres plats, però tots tres amb l'arròs com a ingredient principal.

També sabem que va estar en la zona de la línia Maginot en Josep Igual[101]. De fet, és probable que una bona part dels hospitalencs fossin a prop d'aquesta zona, encara que no en tenim més referències.

El cas de l'Antonio Cánovas és especial, una vegada arribat al camp de Sant Cebrià, a la tardor del 1939, atenent les consignes del PSUC i del PC, no va voler integrar-se a les Companyies de Treballadors Estrangers. Per això fou traslladat al camp d'Agde. Però sí que va acceptar una oferta de feina fora de les CTE, d'un capatàs espanyol que el va escollir perquè tenia un conegut amb el mateix cognom que el seu. El van contractar cap al final del 1939, juntament amb una vuitantena més de refugiats, per anar al port de Brest, a la

[97] Carta de l'1 d'abril de 1940 a Saint Mihiel (França)

[98] Idem, nota 95

[99] Ho explica Bartolomé BENNASSAR al seu llibre *El infierno fuimos nosotros.* Op. cit., nota 72

[100] Idem, nota 67. La darrera frase d'aquesta transcripció figura escrita a mà en el meu exemplar (la resta és a màquina), la qual cosa vol dir que és un afegit posterior als anys vuitanta (data de l'original)

[101] Vegeu nota 70

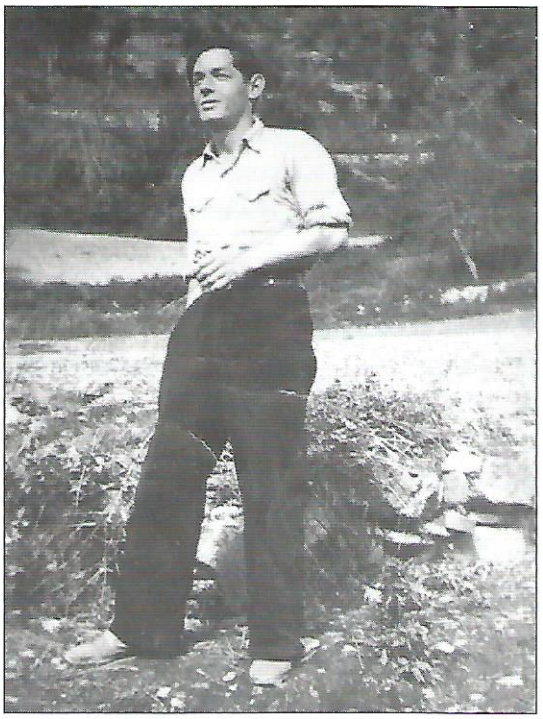

24
ELOI FERRER EN ALGUN MOMENT DEL SEU EXILI A FRANÇA ENTRE 1939 I 1940, EN UN MEDI RURAL DESCONEGUT. POSSIBLEMENT EN AQUELL MOMENT L'ELOI ESTAVA EN ALGUNA COMPANYIA DE TREBALLADORS ESTRANGERS. FAMÍLIA FERRER

costa de l'Atlàntic, a treballar en la construcció d'uns dics. Tot i que ell afirma que no era una CTE sinó una oferta de treball privada, sí que diu que al lloc concret de la feina estaven sota custòdia militar, ja que treballaven, vivien i dormien en uns barracots de la base naval militar del port de Brest[102].

La resistència de l'exèrcit francès davant l'ofensiva del Reich és molt feble. En quaranta dies les tropes franceses es troben delmades, disperses, amb nombroses baixes i sovint sense comandament, mentre la Wehrmatch havia fet molts presoners i morts entre les Companyies de Treballadors Estrangers, deixades moltes vegades a la seva sort per les desbandades unitats franceses a què pertanyien[103]. Durant l'ofensiva alemanya, entre el 10 de maig —inici de la invasió— i el 20 de juny de 1940, els republicans perden el contacte amb els seus familiars. Molts dels integrants de les Companyies de Treballadors van acabar als camps de presoners que els nazis muntaren primer en territori francès, camps de trànsit, i una mica més tard al propi territori alemany.

Aquests fets afectaran la majoria de republicans hospitalencs de qui parlem. Per fer-nos-en una idea, el periple que explica en Manuel Alfonso a les seves memòries n'és un exemple ben clar. Cap al 10 de juny, a la seva CTE, encara sota comandament francès, van començar una marxa, que ell xifra en uns tres-cents quilòmetres durant quinze dies, caminant de dia o de nit segons convingués. Anaren abandonant mica en mica tot el pes superflu, inclosa la màscara antigàs que els havien donat. Menjant el que podien es barrejaren amb els civils que fugien pertot arreu. També parla de les alertes pels avions alemanys. En una alerta explica que es van refugiar *en un bosque espléndido, no entraba el sol de lo espeso que era y los árboles muy altos; de pronto sentimos los aviones llegar y nos ametrallaron varias veces, tiraban dentro del bosque porque nos habían visto entrar, y lo curioso era que veíamos venir las balas, pues de cada cinco, una era luminosa*[104]. Ells van tenir sort però, en sortir, van veure cinc morts. El seu objectiu era arribar a Suïssa, on esperaven poder trobar refugi i acollida[105]. No ho aconseguiren per ben poc ja que prop de Saint Dié, en un lloc anomenat les Rouges Eaux, dos motoristes alemanys els van ordenar que caminessin cap a la carretera, on ja van trobar més soldats alemanys que els feren presoners. Era el 21 de juny de 1940.

Als membres de la Companyia de Treballadors Estrangers (CTE) a la qual pertanyia en Lleonard Pérez, la 103, els van fer retrocedir en començar la invasió alemanya. No sabien cap a on els portaven, només recorda que van caminar moltes hores fins que, ja completament esgotats, van arribar a Amiens, a la regió del Somme, a uns cent quilòmetres al nord de París, i cent

[102] Idem, nota 69

[103] Geneviève DREYFUS-ARMAND, al seu llibre *El exilio de los republicanos españoles en Francia. De la guerra civil a la muerte de Franco.* Barcelona, Crítica. 2000, parla d'uns cinc mil morts espanyols durant la batalla de França, sense comptar els centenars de legionaris que van morir a la campanya de Noruega, especialment a Narvik

[104] Idem, nota 67

[105] Alguns republicans ho van aconseguir, però no els va servir de res perquè els suïssos, al·legant la seva neutralitat, els van retornar a territori francès, on els alemanys els van fer presoners

al sud-oest de la frontera amb Bèlgica. S'adonaven que les coses anaven malament en veure retrocedir molt material i molts soldats. A Amiens els van bombardejar els avions alemanys —una de les bombes va matar una jove prop d'ell, explica en Lleonard. En veure aquest panorama començaren a pensar d'escapar-se del grup, ja que encara estaven sota la disciplina del seu capità francès, però no en van tenir l'ocasió, ja que de seguida van veure els alemanys sortint dels boscos dels voltants. Els van fer presoners sense cap resistència[106].

De l'Eloi Ferrer hem deduït, per l'entorn que ens mostra un seguit de fotografies que conserva la família, que durant l'exili va estar en zones rurals de muntanya. Les seves filles ens diuen que el poc que saben del seu pare és que no estava mai en un lloc fix, com si s'amagués... En alguna ocasió havien rebut una targeta postal amb paisatges de muntanya en la qual assenyalava un indret concret amb una creu, per indicar on estava. Es podria interpretar que estava en una CTE fent treballs forestals, o fins i tot, atesa la probable mobilitat, que tingués alguna mena de relació amb la Resistència. Finalment va escriure una targeta postal de les que facilitava el Reich, des del Stalag XI-A, d'Alterngrabow i, per tant, des d'un camp de presoners[107].

L'Antonio Cánovas ens explica que la invasió alemanya el va sorprendre a la base naval de Brest. En aquell port estava concentrada la flota francesa de l'Atlàntic. Entre el 15 i el 20 de juny, Brest va ser un mal lloc per estar-s'hi. La 1a Divisió d'Infanteria canadenca, en retirada, encara va aconseguir fugir a través del port de Brest. Però l'avanç alemany en aquells dies no es podia aturar. La ciutat va ser declarada oberta davant la imminent arribada de la Cinquena Divisió Blindada Panzer. Davant la perspectiva de caure en mans dels alemanys i sense garanties d'una fugida mínimament versemblant per terra, l'Antonio decidí un estratagema força arriscat que marcaria el seu futur els següents anys: va aconseguir un uniforme de mariner francès i s'afegí a un grup de joves reclutes acabats d'ingressar a la marina que pujaven als vaixells ancorats al port. La confusió era tan gran que no se'n van adonar. A ell li tocà un transport francès requisat, equipat amb una peça d'artilleria, que estava llest per salpar. El 18 o el 19 de juny van sortir tots els vaixells, ja sota el foc enemic, l'un darrera l'altre pel canal que dóna accés a la mar oberta. Els alemanys van enfonsar alguns vaixells, però el seu va poder fugir. Una vegada a mar obert, els vaixells de guerra, segons explica l'Antonio, bombardejaren les instal·lacions del mateix port per destruir-les, en una imatge que li ha quedat gravada. Sense saber on anaven, els van descobrir els francesos al tercer o quart dia de navegació i els van detenir, a ell i uns quants més, perquè el seu estratagema l'havien seguit tres o quatre compatriotes republicans més només al seu vaixell[108].

També hi va haver casos de republicans que no van passar per les companyies, sinó que foren detinguts com a simples civils. És el cas, per exemple, d'Eduard Frías, que s'estava a la Gherche, prop de Nevers, on s'havia retrobat mesos abans amb la seva mare. Tanmateix, amb l'arribada dels alemanys a la zona, es van traslladar, possiblement per precaució, des d'aquest poble fins a una granja on hi havia quadres de cavalls. Allí, un asturià que s'estava amb ell li va dir que havia trobat feina i que havien de marxar. Ho van intentar, però a tres quilòmetres es trobaren una patrulla alemanya que els va detenir tot i que tenien passis de treballadors. De fet, fou precisament per això, ja que representava que no havien fet cas de les crides prèvies dels ocupants alemanys als treballadors per presentar-se immediatament a les fàbriques, i els van acusar de sabotejadors[109].

I fins i tot molts republicans van poder sobreviure de mil i una maneres a l'ocupació alemanya, intentant de fer-se notar al menys possible, perquè l'ocupant i el govern col·laboracionista sempre eren una amenaça de deten-

[106] Idem, nota 51

[107] Les fotos i la targeta ens han estat facilitades per la seva néta Fina en l'entrevista citada, (11.5.2006)

[108] De l'entrevista enregistrada amb Antonio Cánovas. Op.cit., nota 69

[109] Idem, nota 2

25
JOSEP BIOSCA CONVALESCENT A L'HOSPITAL DE LORIENT DESPRÉS DE PATIR LES CONSEQÜÈNCIES D'UN BOMBARDEIG, A FINALS DE 1941. LLUÍS BIOSCA.

ció. A més, els alemanys van exigir, durant tota la guerra, mà d'obra per a les seves indústries bèl·liques, especialment per a la construcció del mur de defensa de l'Atlàntic, una barrera defensiva en previsió d'un desembarcament aliat a la costa francesa.

Aquest cas és el de quatre persones més, relacionades amb l'Hospitalet. El primer, Josep Biosca Blay, un jove nascut a Barcelona —posteriorment resident a l'Hospitalet— i exiliat amb la seva unitat sanitària militar. Sabem que va ser reclutat per construir búnquers de defensa per a submarins a Lorient, a la costa Atlàntica. Biosca treballà quasi tot l'any 1941, probablement reclutat de manera més o menys forçosa en algun camp de refugiats, fins que al novembre d'aquell any un bombardeig aliat el va ferir greument. Una bomba britànica li caigué literalment a sobre, sense explotar, i li va fracturar lleument el crani. Després d'estar-se un temps a l'hospital, on es va retrobar per casualitat amb un germà seu, va haver de tornar a l'empresa alemanya per a la qual treballava —la Gebrüder Hermann B—, custodiats per soldats alemanys però en unes condicions no gaire dures. Malgrat això, ell, el seu germà i altres van decidir fugir. Van anar cap a París on, gràcies a l'ajuda d'alguns francesos, van poder arribar a l'ambaixada d'Espanya, des d'on els repatriaren a través d'Irun[110].

També tenim el cas de Manuel Sans Also, resident des de molt jove al carrer Sant Josep de l'Hospitalet. En Manuel, afiliat a la CNT i catalanista, i probablement pròxim a Estat Català, durant la guerra va ser mobilitzat i destinat al Parc Mòbil de Granollers per la seva especialització en mecànica. Als darrers mesos del 1938 va ser operat d'una úlcera d'estómac a l'Hospital Militar. Encara convalescent, al gener de 1939, va ser evacuat a França amb la seva unitat militar. Va anar a parar a Argelers i després a Sant Cebrià, on també va ser tractat de la seva malaltia. Una vegada recuperat, s'integrà en una Companyia de Treballadors Estrangers, on feia tasques agrícoles i forestals a la zona de Carcassona. Probablement la seva companyia fou de les que es van lliurar de ser adscrites a les unitats militars i, per tant, va eludir el perill de caure presoner. Una vegada signat l'armistici, aquestes CTE van ser dissoltes i també els Batallons de Marxa, i els seus integrants van recuperar l'estatus d'abans de la guerra. Al setembre de 1940, el govern francès va crear unes noves estructures per enquadrar els estrangers de 18 a 55 anys, considerats com a excedents de l'economia nacional: el Grups de Mà d'Obra Immigrada (Main d'Oeuvre Étrangère). Uns 31.000 republicans espanyols en van formar part. I en Manuel Sans en fou un, amb el número de matrícula 2195, segons que consta al butlletí mèdic per tractar-lo de la seva úlcera gastroduodenal crònica. És en aquests anys que, com molts altres republicans catalans i espanyols, va col·laborar amb la Resistència. Ell, concretament, no va formar part de cap escamot però sí que ajudà en la logística a la zona de Carcassona: els amagaven en coves de la zona, on deixaven dipòsits d'aigua i queviures, a més de passar missatges entre els diferents grups. Malgrat tot, la família d'en Manuel Sans continuava a l'Hospitalet.

La dona d'en Manuel, Pepeta Cortecans, i els seus fills van baixar al darrer moment del camió que els havia de transportar a l'exili al gener de 1939. La dona, sola i amb criatures, i fins i tot una de malalta, s'ho va repensar a l'últim instant i preferí quedar-se. Possiblement això va fer que el 1943 en Manuel iniciés el procés de

[110] De l'entrevista amb el seu germà Lluís. Vegeu, nota 43

Solicitud de autorización de regreso a España[111], com hem pogut comprovar documentalment, encara que finalment no el va arribar a utilitzar per algun motiu que no hem pogut esbrinar. El cas de Pere Gras Garriga deu ser semblant al de Sans. Després d'estar molt de temps a Argelers, va sortir a treballar en companyies de treballadors. Després de l'ocupació, va col·laborar amb la resistència i va ser detingut i deportat a les illes anglonormandes (possiblement de Guernsey), on va haver de treballar en les fortificacions del mur de l'Atlàntic.

Per acabar, tenim el cas d'en Francesc Ricart Aguilar, que després de lluitar durant la Guerra Civil a la 127a Brigada Mixta, es va exiliar a França, on va conèixer els camps d'internament. Es va lliurar de la deportació als camps de concentració, però no de treballar per a la indústria alemanya. En un moment no precisat, fou detingut en un control i, en no tenir papers, el van enviar a Alemanya a treballar de manera obligada[112]. En uns altres tres casos els deportats es van lliurar de la deportació en primera instància, però serien detinguts a partir del 1943, i enviats als camps nazis. Tenim la certesa que en el cas d'en Josep Roca Tardà va ser per la seva participació a la Resistència, possiblement en tasques d'enllaç[113], així com en el de Jaume Marco Muntaner, en tasques de control d'armes i material, mentre que ho sospitem del cas de l'Antoni Puigdellívol Argerich.

En definitiva, doncs, en un any i mig els soldats republicans que encara restaven a França havien passat de l'amenaça de l'exèrcit franquista a la de l'exèrcit alemany. I això no era el pitjor perquè, a més, els acords entre els règims de Hitler i Franco privarien aquests republicans de la seva condició de soldats, cosa que els deixaria fora de les convencions internacionals, situant-los en les pitjors condicions en mans de la maquinària repressiva nazi.

3.3. DELS CAMPS DE PRESONERS DE GUERRA ALS CAMPS DE CONCENTRACIÓ

Com ja hem esmentat anteriorment, el ministre d'exteriors espanyol Ramón Serrano Suñer i el seu homòleg alemany, Joachim Von Ribbentrop, l'any 1940 van decidir la sort dels exiliats republicans fets presoners per l'exèrcit alemany durant la invasió de França i els Països Baixos. Els republicans "rojos" que havien lluitat o treballat a les ordres de l'exèrcit francès no eren considerats espanyols pel govern franquista i, per tant, en la seva condició d'apàtrides no estaven sota la cobertura de les autoritats espanyoles, això equivalia a dir que el seu destí quedava en mans dels nazis.

Fins i tot és possible que aquestes decisions s'haguessin gestat un temps abans de la reunió entre Serrano Suñer i Ribbentrop, que es va efectuar el 16 de setembre de 1940 (un dia abans que amb Hitler), atès que el primer comboi amb republicans espanyols havia sortit cap a Mauthausen abans, concretament l'1 d'agost d'aquell any, des del Stalag II-B, a Hammerstein, amb 22 republicans, al qual en aquell mateix mes seguiren quatre combois més de diferents *stalag*, amb contingents de 398, 169, 91 i 377 republicans. També va ser abans de les notes diplomàtiques que l'ambaixada alemanya a Madrid va enviar a partir del 20 d'agost d'aquell any al Ministerio de Asuntos Exteriores espanyol per conèixer la seva posició sobre els republicans que hi havia a Angulema, que xifren en 2.000. Precisament, en aquest interval de setmanes de què parlem, onze hospitalencs ja havien anat a parar a Mauthausen. Els diplomàtics del govern franquista van ignorar reiteradament aquestes requisitòries dels alemanys per saber el destí dels republicans que estaven sota la seva custòdia. Finalment, i amb l'aquiescència implícita d'aquest silenci espanyol i, més tard, amb les decisions de Serrano Suñer, els republicans foren lliurats a l'abandó

[111] Es conserva correspondència entre el cap de la Prefectura de l'Aude, a Carcassona, i ell, i una *Solicitud de autorización de regreso a España*, que, pel que sembla, no va arribar a cursar. Totes aquestes dades ens les ha facilitades el seu fill, Jordi Sans. Vegeu nota 43

[112] Entrevista telefònica. Idem, nota 43

[113] Confirmació facilitada per la seva germana Amàlia. Vegeu nota 62. Sabem que va ser detingut durant l'escorcoll d'un autobús, prop de París, però desconeixem els detalls de la seva participació concreta

i al que això els podia comportar dins del règim legal nazi, on tots els qualificats d'indesitjables tenien una destinació molt concreta: ser apartats del sistema i, moltes vegades, també eliminats[114].

En aquest punt entrà en joc la Gestapo, la policia política del Reich, que va escorcollar els camps de presoners de guerra per identificar els combatents antifeixistes espanyols, fins i tot, segons alguns testimonis, amb l'ajuda d'agents o militars espanyols que disposaven d'informació dels antecedents militars i polítics d'alguns procedent directament de fonts espanyoles[115].

Així doncs, a les primeres setmanes, tot just a partir de la signatura de l'armistici francoalemany del 20 de juny de 1940, els presoners espanyols reben el mateix tracte que els francesos. D'acord amb alguns testimonis, d'aquests primers dies de presoners, el pitjor serien les marxes que alguns van haver de fer a peu fins a arribar als camps de presoners. Marxes de molts quilòmetres, i amb escassetat de menjar. Tot i això, alguns dels testimonis deien que el tracte no era pitjor que el que havien tingut als camps d'internament quan havien travessat la frontera mesos enrere. Els camps de presoners, a més, eren controlats per la Wehrmacht, i no seria fins a l'entrada en escena de les SS que canviaria la situació.

Sabem del cert el periple que van fer gairebé tots els deportats hospitalencs des dels camps de presoners, anomenats *stalag* o *frontstalag*, i en algun cas també sabem com van arribar al primer camp de presoners alemany.

Per exemple, sabem que en Lleonard Pérez, i probablement també en Manuel Arnau Viña, en Josep Ramon Alcaraz i en Francesc Muñoz López pertanyien a alguna de les tres Companyies de Treballadors abandonades a la seva sort per les unitats franceses a les portes d'Amiens, al nord, prop de la frontera amb Bèlgica, on van ser fets presoners. Hagueren de suportar unes llargues marxes a peu, i en quinze dies van travessar Bèlgica fins a arribar a Alemanya, on després de patir una dura estança al Stalag XII-D, de Trier[116] es va procedir a classificar-los per nacionalitats. Vint dies després foren traslladats en vagons de mercaderies al gegantí Stalag XIII-A, de Nuremberg, on van ser tancats 25 o 26 dies més fins que van anar a parar al Stalag VII-A, de Moosburg, a la Baixa Baviera, prop de Munic, on la Wehrmacht els posà ja sota la custòdia de les SS[117]. Les tres companyies van ser les 102, 103 i 104. I en Lleonard Pérez pertanyia a la 103, però ignorem les d'en Manuel Arnau, en Josep Ramon i en Francesc Muñoz.

També en el cas del supervivent Manuel Alfonso sabem que després de caure en mans dels soldats alemanys prop de Saint Dié, els van fer caminar uns vint-i-cinc quilòmetres fins a Saales. Van passar la nit a l'estació, on després els van fer pujar en un tren en què van recórrer quaranta quilòmetres més fins a Selestat, on hi havia un camp de trànsit. D'allà, en dues etapes, caminaren de nou uns quaranta quilòmetres més fins al camp de presoners d'Estrasburg[118].

Potser un dels més esgarrifosos, en aquest sentit, és el cas d'Eduard Frías, a qui, a l'agost, el van portar a Nevers, a

---

[114] En aquest sentit, Geneviève DREYFUS-ARMAND.Op. cit., nota 103, parla també del trasllat dels republicans espanyols a camps d'extermini a causa de *represalias de tipo general decididas en Berlín, al más alto nivel, contra los antiguos combatientes rojos de España (...) La orden escrita que hemos podido encontrar, fechada el 25 de septiembre de 1940, no es probablemente la primera y, en todo caso, emana del jefe de la policía de seguridad alemana*, i d'aquesta ordre cita un paràgraf on es llegeix que *los combatientes rojos de España (...) serán desposeídos –por orden del Führer– del estatuto de prisioneros de guerra y remitidos a la Policía Secreta del Estado (...) y, según los términos del dossier IV C2 del Servicio de Seguridad del Reich, serán enviados al campo de concentración que se determine.* Sobre aquest tema podeu mirar també, a més de les primeres proves que en va donar Montserrat ROIG en el seu llibre imprescindible. Op. cit., nota 21, i TORAN, Rosa. Op. cit., nota 6, p. 79-99 i als annexos, la correspondència entre serveis diplomàtics com també la llista de combois (agost 1940 i maig 1942)

[115] Molts relats de testimonis citats en les fonts més diverses, parlen d'aquest tema. Rosa TORAN, també en parla. Op. cit., nota 6

[116] *Stalag*: en alemany, camp de presoners de guerra. La denominació amb números i lletres de cada camp obeeix a la divisió militar que feia l'exèrcit alemany del seu territori

[117] Segons explica Lleonard Pérez a les seves memòries. La seva versió coincideix gairebé en tot amb la que explica a Rosa TORAN. Op. cit., nota 6. En el casos d'en Francesc Muñoz, Josep Ramon i Manel Arnau, sabem que les dates i el camp de sortida que consten als arxius sobre la seva deportació, són els mateixos i, per tant, és molt probable que hagués estat així

[118] Segons explica a les seves memòries. Op. cit., nota 67

una fàbrica plena de presoners francesos i espanyols, i d'allí van anar a peu cap a Brussel·les, a gairebé trescents quilòmetres de distància. A més, les condicions sembla que van ser especialment dures: el ritme de marxa era molt sever i, segons explica, només descansaven dues hores a la nit i mitja hora per dinar, i el que queia el mataven d'un tret. La columna estava composta d'uns dos mil espanyols, francesos i belgues. Des de Brussel·les, aquesta vegada en tren, els van portar al Stalag XII-D, de Trier[119].

D'en Josep Masip, fet presoner a Autry, als Vosges, el 20 o el 21 de juny de 1940, podem deduir per altres testimonis que devia ser internat en algun camp de trànsit, potser a Baccarat, fins, molt probablement, el 12 d'agost, en què fou traslladat, segurament en tren, fins al Stalag XVII-A, de Kaisersteinbrück.

El contacte dels republicans amb les seves famílies a Catalunya es va perdre com a mínim durant unes setmanes. La família d'en Vicent Ferrer havia rebut una carta datada el 5 de juny, i la següent duia data del 28 de juliol, tramesa des d'Estrasburg, que el Reich havia convertit en un gegantí camp de presoners (el Stalag V-D). En aquesta carta explica a la seva família els motius d'aquesta anomalia, i ho fa de manera sintètica: *sabrás que como consecuencia de la guerra de Francia hemos tenido la mala suerte de caer prisioneros.*

També en Manuel Alfonso explica a les seves memòries que des del Stalag d'Estrasburg *pude escribir a mis padres, hacía cinco meses que no sabían de mí* [120]. La Creu Roja intentava garantir el dret dels presoners a mantenir aquesta correspondència amb les seves famílies, tot i que en el cas d'en Vicent Ferrer, per exemple, sembla que es devien perdre algunes cartes que va trametre atès que la família només en conserva tres, d'aquells mesos. Tant era així que els republicans van practicar la tàctica de duplicar els missatges, els enviaven també en les cartes d'altres companys presoners

26
TARGETA POSTAL TRAMESA PER ELOI FERRER A LA SEVA DONA, JOSEFA, A COLLBLANC, DES DEL CAMP DE PRESONERS DE GUERRA (STALAG) XI-A ALTENGRABOW, ENTRE MAGDEBURG I BERLÍN.
FAMÍLIA FERRER

perquè el seu familiar de Catalunya pogués portar les noves al familiar de l'altre company si li arribaven. Però, a més, la censura impedia posar res que no fossin frases sobre la situació de cadascú, l'angúnia per la separació i poca cosa més.

Les condicions als camps de presoners, en general, no eren gaire dolentes. Sabem, pel testimoni d'en Josep Figueras i Soler, presoner del camp VIII-C, anomenat també Hitlerjugend, situat a Sagan —ciutat de Silèsia—, la situació que també va suportar l'hospitalenc Antoni Andreu Méndez. Figueres diu que *les barraques no eren fredes, el terreny era pla i els soldats alemanys ens deixaven fer.* Fins i tot van jugar algun partit de futbol. El ranxo, però, era tan escàs com el dels camps francesos[121].

En Vicent Ferrer, en la primera de les cartes que envià des d'Estrasburg, diu a la seva dona *que no pases pena, puesto que nos tratan bien, y se nos dice que quizás salgamos a trabajar, lo que para nosotros sería una suerte*[122]. Segons els testimonis que hem trobat de supervivents que van passar per Estrasburg, això era correcte, però és clar, allò de sortir a treballar volia dir fer feines obligades per a la maquinària bèl·lica dels

[119] De l'enregistrament de l'entrevista feta per Jordi MOLINER. Op. cit., nota 2

[120] Idem, nota 67

[121] Al llibre de BASSA, David i Jordi RIBÓ. Op. cit., nota 67

[122] Carta datada a Estrasburg (28.7.1940)

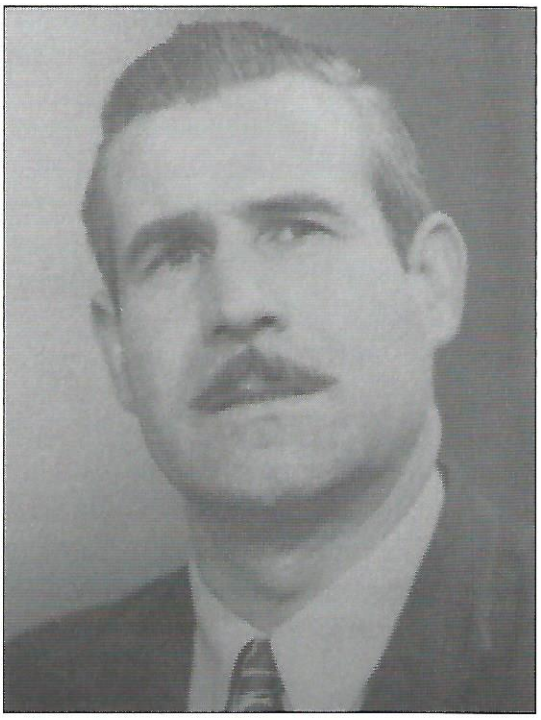

27
Josep Colet en una fotografia feta a França possiblement l'any 1946.
Maria Miró Colet

alemanys (carregar i descarregar mercaderies, netejar les runes de la guerra, etc.).

A Estrasburg, segons que explica la historiadora Rosa Toran, es van haver d'habilitar tots els espais possibles per allotjar les fornades contínues de presoners[123]. Tallers i fàbriques van ser envoltats de filferrades, i els internats republicans van ser forçats a treballs d'una certa duresa, com la descàrrega de les barcasses del Rin. Diu també Rosa Toran que es vivia un ambient de molta tensió a causa dels robatoris, els maltractaments i la censura que imperava en els contactes amb l'exterior.

El testimoni del supervivent hospitalenc Manuel Alfonso confirma aquesta descripció. Ell fou tancat en un pavelló de la fira de mostres, als afores de la ciutat, que estava ple de productes de cosmètica... La crema a base de cogombre sembla que va tenir força èxit entre els afamats presoners que hi van arribar. El menjar, segons diu aquest testimoni, era escàs, sobretot al principi. En aquelles condicions tan difícils uns desesperats cargols a la llauna van triomfar també entre els seus companys de captivitat. Després els traslladaren a un hangar que havia estat garatge de l'exèrcit, ja dins de la ciutat d'Estrasburg, i el menjar va millorar una mica.

En Manuel Alfonso també diu que aleshores els van portar a treballar primer netejant i després descarregant al port els queviures per a la intendència dels soldats alemanys. Allà, els robatoris eren la regla: es prenia de tot, encara que no sabessin el que era. La sorpresa venia després, ja que es podien trobar amb unes cebes o unes patates deshidratades. També dins mateix del port s'aprofitava qualsevol ocasió per menjar el que descarregaven; així fou com va desaparèixer un gran formatge de gruyère, menjat a trossos quan hi passaven pel costat. El mateix succeí, diu en Manuel, amb les llaunes de confitura de cinc quilos... Fins que al final els van descobrir i tot allò es va acabar. Més tard els traslladaren a un veritable *stalag*, amb disciplina militar i amb el menjar calculat *de manera de mantenernos en pie, sin que sobrase una caloría*[124].

Per Estrasburg també van passar Josep Escobar Alonso, Manel Gil Magdalena (potser ja en companyia de Josep Igual, a qui de ben segur va conèixer, que també va ser en aquest camp de presoners), Vicent Pascual Martí, Josep Calpe Vidal, Gener Porta Plana, Eugeni Querol Puyo, Marià Ruiz Gómez, Jaume Colet Balart i Vicenç Ferreres González, Pere Cuyàs Niubó i Vicent Ferrer Salvador.

Alguns hospitalencs van passar només unes setmanes —i fins i tot uns quants dies— als *stalags*, mentre que altres trigarien mesos a ser deportats als camps d'extermini. Les deportacions, però, ja estaven decidides. Els primers combois amb republicans espanyols van sortir a l'agost de 1940. Al segon, hi van anar en Lleonard Pérez, en Josep Lliso i en Manuel Arnau. Per les memòries d'en Lleonard sabem que van fer el viat-

[123] TORAN, Rosa. Op. cit., nota 6

[124] De les seves memòries. Vegeu nota 67

ge, sense saber on anaven, en vagons de bestiar. Els van donar suficient menjar per al trajecte, però anaven molt atapeïts als vagons i, a més, una vegada s'ho van haver menjat tot, començaren a passar-ho malament perquè anaven *asfixiados, pues nos faltaba el aire para respirar; las dos ventanillas eran insuficientes para hacer entrar el aire suficiente para respirar tanta gente, y aunque estábamos cansados de estar derechos no era cuestión de sentarse en el suelo, nos habríamos asfixiado instantáneamente*[125]. Aquell tren va sortir el 5 d'agost de 1940 i va arribar l'endemà a Mauthausen.

Al tercer comboi, que va sortir del camp I-B Hohenstein el 6 d'agost i va arribar a Mauthausen el 9 d'agost amb 169 deportats espanyols, anaven Josep Roig Roldan i Ramon Verge Armengol.

Tanmateix, el cinquè d'aquests combois cap a Mauthausen no va sortir d'un camp de presoners de guerra sinó d'un camp d'internament de civils a França. És el conegut com a comboi d'Angulema[126]. D'aquesta ciutat i rodalies, especialment els camps de La Combe-aux-Loups de Rouelle, i més tard Les Alliers, ja hem vist que hi havia famílies senceres refugiades des de molts mesos abans. A més, molts republicans de les Companyies de Treballadors en retirada també hi havien anat a parar. La seva fugida s'havia acabat en trobar un cert ambient d'acollida entre republicans, amb l'escalfor que això suposava després de molts quilòmetres de fugida erràtica. Un dia d'agost, però, una columna de soldats SS va envoltar el camp i el va registrar sense trobar res aparentment. Però el 20 d'agost tornaren i van dir a tothom que fes l'equipatge per a un trasllat. Només se'n lliuraren els espanyols que ja vivien fora del campament, però no els que s'estaven al camp. Els van portar a l'estació i els van fer pujar en un tren de càrrega.

Entre els 927 integrants d'aquest tren, on hi havia famílies senceres com hem citat anteriorment, viatjaren almenys dues famílies hospitalenques: els Gutiérrez Souza, mare i fill, i els Quesada Herrerías, com a mínim pare, mare i un fill, però també hi anaven dues persones de més edat relacionades amb l'Hospitalet de les quals tenim poques dades. Es tracta d'en Joan Oller Mendizábal, de 47 anys, i en Manel Piñas Arrabal[127], de 31. En el primer cas, sospitem que la família també havia anat a l'exili amb el pare, tot i que no sabem si haurien anat també al comboi o bé se'n van lliurar. En el cas d'en Manel Piñas, només podem assegurar que no hi anaven els seus pares, ja que sabem que la seva mare era a l'Hospitalet i era vídua. Cap no sabia el destí concret d'aquell comboi que va fer durant quatre dies un recorregut que passà per Poitiers, Orléans, París, Estrasburg i Munic, fins a recalar finalment a la petita estació de Mauthausen, a Àustria. Un testimoni indica detalladament que, en arribar, *se abrieron todas las puertas* [dels vagons] *y venía un prisionero con traje a rayas y un oficial alemán, y nos decía el intérprete: "venga, venga, vayan bajando los hombres", y claro las mujeres iban abrazándose a los hombres, a los niños, y mientras el prisionero aquel que hacía de intérprete iba diciendo "venga, obedezcan ustedes, que es mucho mejor, así no pasará nada"*[128]. Altres testimonis indiquen que el comandant del camp, Ziereis, va oferir als majors de catorze anys si volien continuar amb els seus pares o bé volien romandre amb les mares i la resta de germans petits. Però el testimoni d'un dels nostres protagonistes, en Fèlix Quesada, difereix d'aquests. Diu que quan van arribar feren baixar només els homes i els joves que veien més grans. En Fèlix tenia tot just tretze anys, però diu que era la primera vegada que es posava pantalons llargs, i quan els alemanys el van veure vestit així i amb una alçada considerable, ja que mesurava 1,67 m., el van obligar a baixar, i de poc va servir que amb els dits els digués l'edat[129]. Un altre testimoni expli-

[125] Op. cit., nota 51

[126] La font bàsica d'informació d'aquest comboi és el reportatge de TV3 *El comboi dels 927* i el llibre publicat posteriorment. Op. cit., nota 20

[127] Al llibre de la Montserrat ROIG (vegeu nota 21) surt com a segon cognom Pinsà, però creiem que no és correcte

[128] Testimoni recollit al reportatge de TV3. Vegeu nota 20

[129] Testimoni recollit en op. cit., nota 47

cava també que *te preguntaban qué edad tenías y en cuanto decías más de diez ya estabas separado de la familia, sin despedida ni nada*[130].

Amb les famílies així divididas, el tren es va tornar a posar en marxa només amb les dones i les criatures d'aquells homes condemnats a quedar-se a Mauthausen. Un testimoni d'aquell viatge, en Joaquim Valcells, relata: *Quan es posà el tren en marxa, el clamor que hi hagué de plors i crits fou una cosa que no es pot descriure, és que no es pot descriure! És una cosa que cada vegada que ho penso, tremolo*[131]. Inexplicablement, aquell tren va fer un grotesc i cruel viatge de tornada travessant mitja Europa, amb aturades constants com la que va fer a Berlín durant vuit o nou hores dins d'un túnel perquè hi havia un bombardeig. El tren passà per un altre camp, el de Ravensbruck, destinat a les dones, però sembla que alguna contraordre inesperada salvà aquelles dones del camp de concentració. D'allà, el tren va enfilar cap a Berlín, després anà a París i va arribar de nou al punt d'origen, Angulema, on van desembarcar una presonera malalta. Després el tren reprengué la marxa fins a la frontera d'Irun per acabar retornant les seves passatgeres a les autoritats franquistes, a Espanya. Les famílies que vivien a Catalunya van ser tancades al Palau de les Missions de Montjuïc, convertit en espai de detenció. La família d'en Fèlix Quesada sabem que s'hi va estar fins que uns familiars els van acollir. També hi devia ser la mare d'en Manuel Gutiérrez.

A aquests combois, en van seguir molts més, fins al desembre de 1941. La major part dels republicans hospitalencs que hem localitzat —si no, tots— van arribar a Mauthausen entre l'agost de 1940 i el desembre de 1941. Els transports al camp eren el primer capítol de l'horror que els esperava. Per referències de supervivents sabem les circumstàncies en què van arribar molts dels hospitalencs que hi van anar a parar. D'alguns fins i tot amb detalls. Per exemple, d'en Jaume Artigau Rivas i en Josep Masip Garrich, que van anar al mateix comboi, sabem pel testimoni del supervivent Mariano Constante, que varen ser dels pocs privilegiats que arribaren a Mauthausen en vagons de passatgers. El 2 d'abril de 1941, sota un impressionat desplegament d'uns 200 soldats i policies, van ser conduïts a l'estació de ferrocarril de Kaisersteinbrück —la mateixa on havien desembarcat vuit mesos abans per anar al Stalag XVII-A, els van fer pujar en aquest tren especial i, després de diverses hores d'espera, sortiren per anar a Viena, on els van interrogar de nou, fins que els van tornar a embarcar al mateix comboi. I durant la matinada del 7 d'abril arribaren a l'estació de Mauthausen[132].

Però el més habitual era arribar als camps de concentració apinyats en vagons de mercaderies. Tot i això, encara és possible que més hospitalencs hi arribessin en trens normals ja que, del viatge que van fer 846 republicans entre l'11 i el 13 de desembre de 1940, n'hem trobat dues versions. El supervivent alacantí Josep Jornet Navarro explicava que *los de la Gestapo (?) nos dieron mantequilla y manzanas, ¡imagínese!*[133] *y nos metieron en vagones de carga. Fueron tres días y tres noches encerrados, sin agua ni comida, haciendo nuestras necesidades en un rincón del vagón, que iba precintado, con vómitos, diarreas y sin saber a dónde íbamos*[134]. Però la versió del supervivent hospitalenc Manuel Alfonso, que també va anar en aquest comboi, difereix en el tipus de tren: *nos hicieron montar en un tren con destino por nosotros desconocido; (...) un tren normal, bien sentados; para el viaje a mí me dieron manzanas ácidas verdes y grasa de cerdo, sin pan. (...) El recorrido fue para mí como turismo, por los hermosos paisajes de la Baviera, y Austria después, lagos, montes, incluso vi*

[130] Vegeu nota 20

[131] Idem i p. 171-172 del llibre. Op. cit., nota 20

[132] Dades extretes del testimoni del supervivent Mariano CONSTANTE, en el seu llibre de memòries *Los años rojos. Españoles en los campos nazis.* Zaragoza, Pirineo, 2000

[133] Quan només quedava mantega per menjar, l'estómac acabava en condicions força dolentes

[134] Testimoni de José Jornet recollit en un article del diari *ABC* en l'edició del (4.8.2001)

ciervos en libertad[135]. Hem trobat les dues versions en altres testimonis, la qual cosa podria indicar que aquest enviament podia haver-se fet en dos combois paral·lels, o bé en un tren mixt... Fins a tretze hospitalencs eren entre els 846 d'aquesta expedició que va sortir d'Estrasburg: a més d'en Manuel Alfonso, també hi havia en Josep Calpe, en Vicent Ferrer, en Gener Porta (i el seu germà Jaume), l'Eugeni Querol, en Marià Ruiz, en Jaume Colet, en Vicenç Ferreres, en Josep Escobar, en Vicent Pascual, en Manuel Gil, en Pere Cuyàs i en Josep Igual.

Sobre els viatges dels republicans hospitalencs, en els casos de l'Antoni Arranz Barrio, en Baptista García Navarro i l'Eloi Ferrer Ruiz sabem, pel testimoni del supervivent Francesc Aura i Boronat (deportat 4208), que els republicans del Stalag XI-A, d'Altengrabow, van ser separats de la resta de presoners el 23 d'abril de 1941, i el traductor d'un dels oficials de la Wehrmacht els va dir: *ara anireu a les colònies alemanyes. Allí, si us porteu bé, potser podreu sortir en llibertat d'aquí uns anys...*[136]. En Francesc Aura també explicava que per al trasllat utilitzaren vagons per transportar el ramat, on teòricament cabien quaranta persones, però que n'hi feien pujar el doble.

Un altre testimoni supervivent ens dóna detalls del viatge que van fer uns altres cinc hospitalencs: en Josep Aragón, en Ferran Polo, el joveníssim Joan Pedrol i els germans Josep i Manuel Vives. Tots procedien del Stalag XI-B, de Fallingbostell, des d'on van ser deportats a Mauthausen en un comboi que hi arribà el 27 de gener de 1941. Va ser el comboi de deportats republicans més nombrós de tots els que es van fer durant els cinc anys de guerra: hi anaven 1481 espanyols. Segons que explica el supervivent Antoni Roig i Llivi, tres dies abans els van fer formar a l'andana de l'estació de Hannover per pujar en un tren de mercaderies *ben apretats, dalt dels vagons. Eren vagons per a quaranta homes però n'hi entraven cinquanta o seixanta. (...) Les primeres hores no foren gaire dolentes, però a mesura que passava el temps, malgrat les constants aturades del tren, les portes no s'obrien mai, i la gana començà a neguitejar els presoners. Després vingueren els problemes de les necessitats físiques, que ompliren els vagons de pudors, renecs i discussions absurdes*[137].

Dos dies abans havien arribat, procedents del Stalag XII-D, de Trier, gairebé 800 deportats espanyols més, entre els quals es trobaven els hospitalencs Josep Ballester, Martí Cabanes, Vicenç Capdevila i Remigi Saura. També hi era el supervivent Francesc Batiste Baila, que ens ha deixat el testimoni del seu viatge i, per tant, del dels quatre hospitalencs: *ya en la misma estación* –relata Batiste—, *entre culatazos y mordidas de perro, embarcamos en un vagón de mercancías todo cerrado... Estuvimos tres días encerrados sin recibir ninguna alimentación ni nada... Por la rotación solar comprendíamos que íbamos hacia el este, pero nosotros desconocíamos nuestro destino. Nos desplazábamos durante la noche en estos trenes de la muerte... ¿Por qué por la noche? Pues porque pasábamos por muchas estaciones de ciudades. Lo que pasó allí dentro de los vagones fue indescriptible, fue demasiado cruel...*[138].

El testimoni d'un supervivent hospitalenc, l'Eduard Frías, molt probablement confon la data del seu transport. L'historiador Jordi Moliner conclou que, malgrat que Frías afirma que hi va anar el 9 de setembre de 1940, la data d'ingrés correcta seria el 3 d'abril de l'any següent[139]. Sembla més versemblant, perquè en la data que diu Frías no ha quedat registrada l'entrada de cap comboi a Mauthausen i, a més, el número de matrícula que li van assignar i la procedència del transport qua-

[135] Vegeu nota 67. La versió d'en Manuel ALFONSO sobre el viatge en tren de passatgers coincideix la d'en Francesc Comella, deportat de Castellar del Vallès. Vegeu SERRANO, David. *Un català a Mauthausen. El testimoni de Francesc Comella*. Barcelona, Pòrtic, 2001

[136] Vegeu nota 67. Un altre hospitalenc també va passar pel *Stalag* d'Altengrabow, en Josep Ramis Grimal, però aquestes descripcions no li són aplicables perquè ell va sortir uns mesos després cap a Mauthausen en un altre comboi

[137] Testimoni d'Antoni Roig i Llivi. Op. cit., nota 67

[138] Testimoni de Francisco Batiste Baila, recollit a la pàgina web http://orbita.starmedia.com, (2005)

[139] En: MOLINER, Jordi. Op. cit., nota 2

dren totalment amb la hipòtesi de Moliner. Sigui com sigui, Frías explica que els encabiren en vagons de mercaderies tancats. Per menjar els van donar pots de carn de bou i galetes, però gens d'aigua, cosa que els ho va fer passar molt malament per la set. El tren era d'espanyols i havia anat aturant-se en diferents *stalags*, on anaven recollint-los. L'últim devia ser el seu, el de Trier, i d'allí ja van anar cap a Mauthausen, on van trigar tres dies i tres nits a arribar.

També hem de fer esment dels transports més petits que es van fer cap a Mauthausen en aquells mesos. Normalment els transports eren de centenars de presoners, però les llistes recullen també alguns enviaments menys nombrosos. És el cas del que tocà a l'hospitalenc Manuel Fernández Torres, que va sortir del Stalag II-B, a Hammerstein, l'11 de setembre de 1940. Només 28 presoners republicans anaven en aquell comboi. Trigaria, però, setze dies a arribar al camp de Mauthausen. En desconeixem el motiu i tampoc no n'hem trobat cap testimoni. També va anar en un transport reduït l'Àngel Callejón Martínez, que només va anar acompanyat d'un altre espanyol en el seu trajecte cap a Mauthausen entre el 19 i el 20 de desembre de 1941.

Per acabar, cal parlar del cas especial de l'Antonio Cánovas Lapuente. Ell no va acabar en un camp de concentració alemany i ni tan sols va passar per un camp de presoners de la Wehrmacht. Al final del capítol 3.2. l'havíem deixat detingut en un vaixell francès després de fer-se passar per mariner per poder fugir dels alemanys. A les primeres hores, potser la flota va posar rumb cap a Anglaterra. En Cánovas recorda que al principi, segons la posició del sol, anaven cap a l'oest. Aquesta era, en efecte, l'ordre que havia donat el comandament francès, però aquesta ordre seria revocada en produir-se la sol·licitud d'armistici, i a partir d'aquell moment els vaixells tombaren per dirigir-se cap a l'Àfrica. Aquell vaixell, entre bombardeigs i alarmes per atacs de submarins i integrat en una flota encapçalada per l'encara inacabat cuirassat Jean Bart, va acabar virant de nou cap al sud-est vorejant Portugal i rodejant l'estret de Gibraltar per atracar, cap al 23 o 24 de juny, a Casablanca, a les possessions del Protectorat Francès, que després de l'armistici depenia del govern de Vichy, col·laborador dels alemanys.

Els presoners, que finalment entre tots els vaixells varen ser una trentena, els van desembarcar, i emmanillats i units a una cadena van ser conduïts a la presó de Casablanca, on van estar una setmana fins que finalment les autoritats franceses en decidiren el destí. Sense dir-los res els van portar a l'estació, els pujaren en un tren de mercaderies i durant 24 hores van viatjar molt lentament i vigilats per gendarmes i *mokhaznis* –la policia militar marroquina— fins a arribar a Oujda. I allí els van dir que el seu destí final seria el camp de Bou Arfa, situat a la serralada de l'Atlas, molt a prop de la frontera amb Algèria, al límit amb el desert del Sàhara[140].

[140] De l'entrevista enregistrada. Op. cit., nota 69

3.4. EN ELS CAMPS DE L'HORROR

El camp de Mauthausen estava situat molt a prop de la petita població del mateix nom a la riba del Danubi, no gaire lluny de la ciutat de Linz, a 170 quilòmetres de Viena. La seva construcció va començar l'any 1938, i era destinat a les persones que el nacionalsocialisme considerava asocials, però dos anys més tard es va ampliar per readaptar-lo a la nova funció de camp d'extermini, pràcticament al mateix temps d'arribar-hi els primers contingents de deportats espanyols. Ells en van construir, entre altres instal·lacions, l'*appelplatz* i la coneguda escala dels 186 esglaons, per on els deportats havien de pujar i baixar diverses vegades al dia carregant les pedres per a l'ampliació del camp.

L'arribada dels presoners al camp de Mauthausen era igual de brutal que el viatge que acabaven de fer. Pels testimonis dels supervivents, també sabem les circumstàncies que van viure en aquell moment alguns dels hospitalencs que anaren al comboi que ja s'ha descrit, integrat per prop de 800 deportats. Ens referim a en Josep Calpe, en Vicent Ferrer, en Gener Porta i el seu germà Jaume, l'Eugeni Querol, en Manuel Alfonso, en Marià Ruiz, en Vicenç Ferreres, en Josep Escobar, en Vicent Pascual, en Manuel Gil, en Jaume Colet, en Pere Cuyàs i en Josep Igual.

Pel testimoni d'en Josep Jornet Navarro, que també anava al mateix comboi, sabem que van arribar a Mauthausen *a la una y media de la madrugada del 13 de diciembre de 1940. Había una nevada espectacular. Conforme descendíamos de los vagones nos molían a palos, los perros nos mordían y así seguimos hasta la cima de un monte. En el camino se quedaron tres o cuatro muertos. Si te parabas a ayudar a algún camarada te pegaban con palos y los fusiles en la cabeza. Te la rompían, porque el que caía al suelo ya no se levantaba. Lo remataban allí mismo*[141].

I l'hospitalenc Manuel Alfonso ens ha deixat el seu propi testimoni de la mateixa arribada: *la noche estaba bastante avanzada, y cansados por tan largo viaje, estábamos todos medio dormidos cuando se paró el tren. De pronto, para hacernos salir* [todo] *fueron gritos y además empujones después para hacernos formar en columna, y en poco tiempo y con rapidez nos fuimos hacia nuestro destino, en una oscuridad que daba miedo; los SS por nada daban gritos y culatazos, pobre del que tropezaba, no sé pero el camino duró más de media hora*[142].

L'hivern a Mauthausen era molt extrem. Això ho pogueren comprovar ja d'entrada els deportats que van arribar-hi als mesos més crus. És el cas també del tren amb què arribaren, el 27 de gener de 1941, els hospitalencs Josep Aragón, Joan Pedrol, Ferran Polo i els germans Josep i Manel Vives. Segons els records d'un deportat supervivent, en Josep Egea i Pujante, quan van arribar a l'estació de Mauthausen *era just a trenc d'alba i feia un fred que pelava*[143].

Els records del supervivent Francesc Batiste Baila ens serveixen per rememorar l'arribada al camp dels hospitalencs Josep Ballester, Martí Cabanes, Vicenç Capdevila i Remigi Saura. Batiste explica força detalladament el que podríem aplicar a molts dels transports que van arribar al camp austríac: *la llegada al campo fue por la noche, también entre culatazos bajamos a nuestros amigos fallecidos y tuvimos que subir un sendero hasta llegar al campo, unos seis kilómetros a marchas forzadas. (...) Mauthausen, el propio campo, situado en lo alto de una colina a unos seis kilómetros de la población del mismo nombre, precisó para su acceso cruzar el poblado en absoluto silencio para no turbar el sueño de sus habitantes. La subida se hizo por un tortuoso y estrecho sendero cubierto de nieve endurecida por el paso de un anterior transporte. A ambos lados de la columna éramos flanqueados por una nutrida guarni-*

[141] Vegeu nota 134

[142] Memòries de Manel ALFONSO. Op. cit., nota 64. La distància de l'estació i del poble fins al camp, un recorregut que encara ara es pot fer, és d'uns quatre o cinc quilòmetres

[143] Testimoni de Josep Egea i Pujante recollit a BASSA, David i Jordi RIBÓ. Op. cit., nota 67

ción sujetando feroces perros. Fanáticos jóvenes de la SS se encargaban de levantarnos del suelo resbaladizo a culatazos en caso de caída, pisándonos las manos al intentar coger un puñado de nieve que apagara nuestra tenaz sed, pese al intenso frío reinante[144].

Un cop dins del camp, el xoc era completat per la visió del que hi havia. Els presoners amb què es trobaven –molts ja en situació de deteriorament físic avançat— els posaven en guàrdia (sempre de manera dissimulada) sobre aquell lloc i les regles per sobreviure-hi. El testimoni del supervivent hospitalenc Manuel Alfonso, expressat en les seves memòries, és clar en aquest sentit: *pronto tuvimos contacto con algunos presos del campo, contándonos barbaridades y pidiendo la comida, el tabaco o lo que tuviéramos, pues decían que nos lo iban a quitar todo, haciéndonos promesas de devolverlo después*[145]. De vegades podien rebre un discurs d'algun dels responsables del camp, però no sempre. Després venia l'examen mèdic, moltes vegades per decidir si valia la pena mantenir el pres amb vida per aprofitar la seva força de treball o bé si s'havia d'eliminar directament. La requisa de totes les pertinences, una afaitada dels cabells al zero i la distribució de l'uniforme de presoner i del número de deportat, que cadascú s'havia d'aprendre de memòria en alemany per si li preguntaven no rebre cops dels guardians. De fet, aquell número era el nou nom que rebien els que entraven allí, perquè dins de la política d'anul·lació que seguien els nazis s'incloïa la despersonalització per qualsevol mètode.

El testimoni escrit a les memòries del deportat hospitalenc Lleonard Pérez ens deixa una altra imatge del xoc que suposava entrar a formar part del camp, malgrat que eren soldats acostumats a la mort i el patiment d'una guerra. Explica en Lleonard que els van prendre tot el que portaven, els van rapar i els donaren l'uniforme. Els van portar a dormir als barracots, a terra. *Ante todos esos acontecimientos* –escriu–, *dormimos mal y por la mañana nos despertaron entrando vociferando, seguidos de sus correspondientes perros "¡rauss!, ¡los!". Salimos a fuera todos completamente atontados, medio endormecidos, no comprendíamos siquiera lo que nos decían, solamente por lo que veíamos comprendíamos su significado. Nos pusieron en formación y nos designaron un intérprete.* L'intèrpret els digué que allà havien de treballar fins a la mort.

No hi ha gaire dades d'alguns dels presoners hospitalencs que estaven en aquests camps i dels mesos que hi sobrevisqueren; per contra, disposem del testimoni directe d'algun supervivent. En sabem, per exemple, que és possible que en algun moment en Ferran Polo exercís la seva professió de pintor allà dins, però unes complicacions pulmonars li van provocar la mort[146]. I d'en Severiano Rubio coneixem que va treballar al Kommando Steyr, una instal·lació acabada al març de 1942 on els presoners estaven destinats a fer tasques per a la indústria de guerra[147].

De la vida d'aquests hospitalencs dins del camp ens podem fer una idea sobretot gràcies als detalls d'alguns supervivents amb qui hem pogut parlar directament (com és el cas d'en Manuel Alfonso) o de qui hem pogut escoltar els testimonis enregistrats per a altres recerques (Fèlix Quesada Herrerías, Manuel Gutiérrez Souza i Eduard Frías Gallardo); també de qui hem llegit les memòries (Lleonard Pérez i Manuel Alfonso) o de qui hem sabut més detalls a través dels testimonis que ens n'han donat els familiars i els coneguts (Josep Igual, Jaume Colet i Josep Masip).

També sabem alguns detalls generals que són aplicables a tothom que fou deportat als camps. Per exemple, sabem que només des de final del 1942 els presoners espanyols foren autoritzats a escriure als seus

[144] Testimoni de Francisco Batiste Baila recollit a la pàgina web http://orbita.starmedia.com (2005)

[145] De les seves memòries, Vegeu nota 64

[146] Aquestes dades ens les va facilitar un familiar, que vol guardar l'anonimat. Ens deia que això li havia explicat un supervivent del qual no recordava el nom, però que vivia vora la plaça del Repartidor, de l'Hospitalet. Ignorem qui podia ser

[147] El seu nom, segons diu Rosa TORAN, indicava la dependència de la fàbrica de metralladores i fusells Steyr-Werke. També estava relacionat amb la Daimler-Benz per a la fabricació de motors i trens d'aterratge d'avions

familiars. Però llavors només en quedaven vius vint, dels cinquanta presoners hospitalencs que hem localitzat a Mauthausen[148]. I hem pogut recuperar algun exemplar d'aquella correspondència. Es tracta de targetes postals on, en teoria, el pres només tenia dret a escriure *no más de veinticinco palabras, solamente de carácter personal y familiar*, segons que consta precisament al revers de cada targeta. També hi consta imprès que tenen dret a escriure una vegada cada sis setmanes i a rebre'n la resposta. Amb aquestes premisses, els textos de les targetes –que, a més, passaven la censura, amb l'estampació d'un segell de goma de manera ostensible— simplement servien per saber que el presoner continuava viu. El cas d'una targeta enviada per Josep Ramis el 16 de maig de 1943 és prou exemplar: *Querida esposa y hijos, yo bien. Recibí carta. Escribe más. Abrazos para todos.* Ni tan sols va exhaurir les 25 paraules a què tenia dret...

Hi ha molta bibliografia i alguns testimonis personals en forma de biografies que descriuen molts detalls de la vida quotidiana dins dels camps de concentració. Però aquí només volem relatar allò que sabem del cert que van viure els deportats hospitalencs. Així, de les penalitats de la tristament famosa pedrera de Mauthausen, la dels 186 esglaons, els descendents d'en Josep Igual diuen que ell s'hi va estar *bastant de temps*. Diuen que explicava que intentava mitigar la duresa de la feina dissimulant l'esforç i picant sempre les pedres al mateix lloc sense entestar-s'hi massa ja que, moltes vegades, a l'hivern, estaven tan gelades que era difícil que es partissin, i no calia malbaratar les forces més enllà de fer veure que hi estaves picant. Tot i que no li agradava gaire parlar d'aquells anys, en Josep Igual també havia explicat el record obsessiu dels 186 graons que portaven des del fons de la pedrera fins a la porta del camp, on els feien pujar unes grans pedres per a la pròpia ampliació en un esforç moltes vegades mortal. El costum de comptar els graons es féu tan repetitiu que, molts anys després de sortir del camp, en Josep seguia comptant graons allà on pujava. També recordava fets més sinistres, com les execucions des de l'anomenat "mur dels paracaigudistes", una paret de 50 o 60 metres d'alçada des d'on, molt sovint, els jueus eren llançats o obligats a llançar-se. En Josep Igual no havia pogut oblidar mai el so dels ossos en trencar-se contra les pedres[149]. També l'Eduard Frías recorda el seu pas per la pedrera. Diu que feien dos viatges al matí i tres a la tarda. Aquest testimoni sembla més

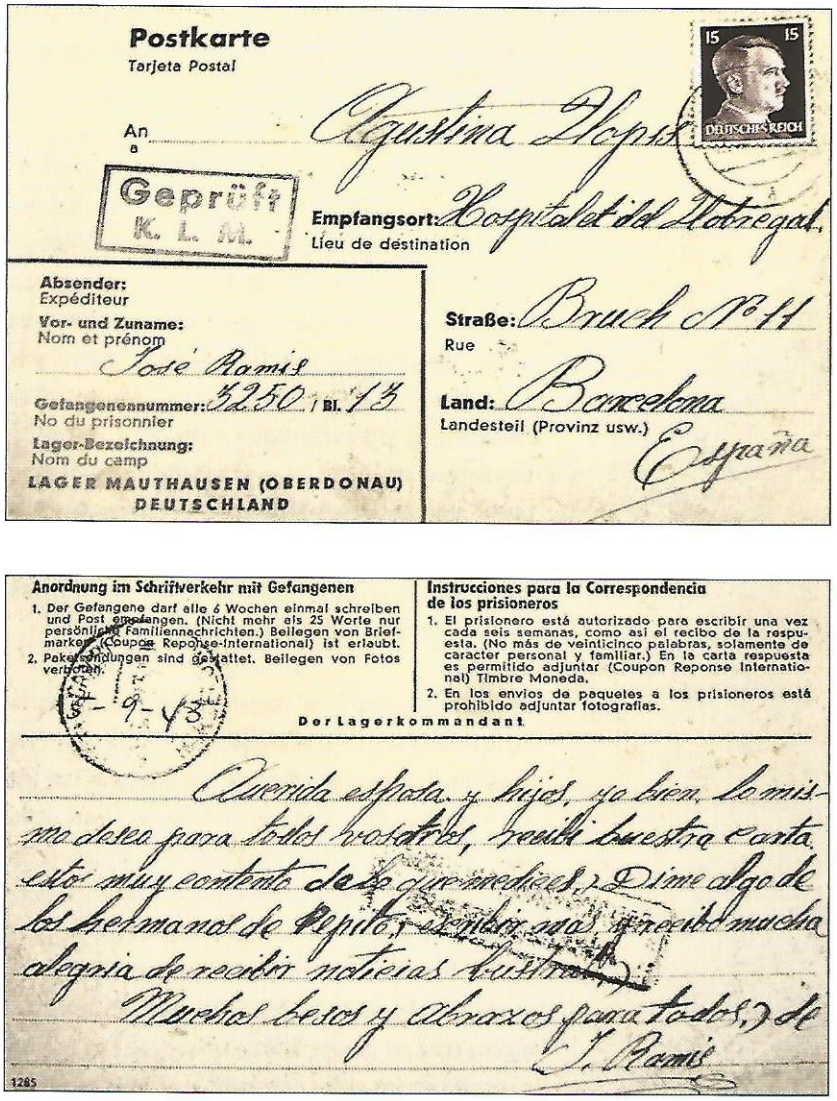

28
UNA DE LES POSTALS QUE VA PODER ENVIAR DES DE MAUTHAUSEN EL PRESONER JOSEP RAMIS A LA SEVA DONA, AGUSTINA. ESTÀ DATADA EL SETEMBRE DE 1943, SIS MESOS ABANS DE LA SEVA MORT, I PORTA ELS SEGELLS DE LA CENSURA. FAMÍLIA RAMIS

[148] No comptem aquí l'Antonio Cánovas, presoner als camps del nord d'Àfrica, que també va poder escriure a casa en aquesta època; tampoc l'Antoni Puigdellívol, que va anar a Buchenwald i en Josep Roca, que hi entraria més tard

[149] Informació facilitada a l'entrevista amb Manuel ALFONSO. Vegeu nota 67

creïble que no pas el d'en Lleonard Pérez, que parla d'uns vint viatges al dia... sembla un ritme més difícil de mantenir[150].

L'alimentació no cal dir que era molt escassa, i més en aquelles condicions de vida i de treball[151]. No passava de les 1.300 calories en el millor dels casos, distribuïdes, segons explica la historiadora Rosa Toran, en *un quart de litre de sopa amb algun nap, col o peles de patata, un succedani de cafè sense sucre al matí, uns 150 g de pa i 20 g d'embotit al migdia, i la repetició de l'infecte brou, que anomenaven aigua bruta, a la nit*[152]. Això donava peu a tota mena de robatoris, contrabans i també a actituds desesperades i moltes vegades perilloses. I no cal dir que una llesca de pa era una cotitzada moneda de canvi per adquirir, posem per cas, uns mitjons o qualsevol altra peça de roba.

La néta d'en Josep Igual recordava que l'avi els havia explicat com s'havien de menjar fins i tot el greix dels trens, de la gana que passaven. En aquest sentit, en Josep Igual va tenir més sort en la darrera part de la seva captivitat, que fou traslladat al camp annex de Steyr. Allà va treballar en un taller que depenia de la Siemens, on eren barrejats amb els treballadors civils i on van tenir més oportunitats de menjar d'amagat. I també hi van tenir l'ajut d'una dona que els facilitava alguna cosa per menjar. Això va fer que fins i tot pogués recuperar alguns quilos dels molts que havia perdut als mesos anteriors[153].

Un altre element important dins del camp i que potser pot semblar paradoxal és el relatiu al temps lliure i les activitats culturals i esportives organitzades. Sabem que un dels més joves, en Manuel Gutiérrez Souza, conegut també pel malnom "el Sardina" perquè era prim i petit i tenia el cos com aixafat, va participar en una representació teatral durant el Nadal de 1944. Pot sobtar la realització d'activitats d'aquesta mena dins d'un escenari com el de Mauthausen, però s'explica, entre altres coses, com una manera de disciplina personal i de grup de refermar la il·lusió i la voluntat per sobreviure o, si es vol, d'allunyar els pensaments més sinistres els dies destinats al temps lliure, generalment els diumenges a la tarda. Les direccions clandestines dels grups de refugiats dins dels camps es van proposar la realització d'aquestes activitats com a mecanisme que feia possible una evasió momentània. Així, segons explica la Montserrat Roig al seu clàssic llibre dedicat a la deportació, en Manuel Gutiérrez va participar durant aquell Nadal en la representació d'una obra anomenada *El Rajá de Rajayola,* escrita per un deportat madrileny. L'escriptora Montserrat Roig ho explica a través del testimoni del dibuixant Ramon Milà: *era la història d'un rajà que viatjava d'incògnit en un vaixell. No era un rajà ni res, ho feia per anar de gorra. I es va enamorar de la filla d'un milionari. Jo feia els decorats (...) La noia i el rajà entren en un cabaret on el prestidigitador feia desaparèixer un poschacher que anomenàvem Sardina* [154].

D'aquest apartat del "lleure", també sabem que en Josep Igual i en Vicenç Ferreres participaren en alguns dels partits de futbol que es van fer dins de Mauthausen. Al capità del camp, en Bachmayer, li va cridar l'atenció veure jugar a futbol els deportats amb una pilota feta de paper lligat amb cordons de sabates. I els propis nazis van acabar organitzant, ja a començament del 1941, partits dins d'una lligueta per nacionalitats d'equips formats per presoners. Una diversió per als guardians del camp, però també una manera de rebre un suplement alimentari per als

[150] Extret del treball de Jordi MOLINER. Vegeu nota 2 i de les memòries autoeditades de Lleonard Pérez. Op. cit., nota 50, respectivament

[151] Hi ha un bon estudi de l'alimentació als camps de concentració al clàssic Eugen Kogon. *El Estado de la SS.* Barcelona, Alba, 2005. El capítol 12 està dedicat a l'alimentació dels presoners als camps nazis i dóna xifres teòriques de la quantitat d'aliments que estava previst que rebessin els deportats tot matisant-les seguidament amb les dades que va esbrinar i amb la seva pròpia experiència. Eugen Kogon, publicista i sociòleg alemany que fou presoner al camp de Buchenwald des del 1938 fins a l'alliberament, va escriure aquest llibre, publicat l'any 1946, per encàrrec dels Serveis d'Intel·ligència aliats, on descriu el sistema dels camps de concentració nazis

[152] A op. cit., a la nota 6

[153] Vegeu nota 67

[154] A l'obra de Montserrat ROIG. Op. cit., nota 20

jugadors, que a més es lliuraven de treballar a la tarda. Fins i tot a l'estiu del 1944 el comandant del camp, en Ziereis, va aconseguir permís del mateix Himmler per formar un equip d'SS escollits... En Josep Igual —de qui la família conserva una fotografia de quan formava part de l'equip de futbol del Can Vidalet als anys trenta— va jugar almenys dos o tres partits al camp contra soldats alemanys, encara que no sabem del cert en quin moment exacte fou. També en Manuel Alfonso ens parla del tema en les seves memòries: *hubo un equipo de fútbol, con pelota de verdad, se jugaba los domingos en la plaza, con equipos de otras nacionalidades; fue la ocasión para colocar algunos españoles en buenos puestos, al hacerse populares, fue admiración de muchos y envidia de los SS, que decidieron que ellos también tendrían un campo de fútbol. La fortaleza de Mauthausen está situada en una colina y la parte llana estaba ocupada por entero por el campo, así que para el terreno de fútbol se les ocurrió allanar la ladera [pendiente] de la montaña, y al mismo tiempo construían al lado otro campo para poder instalar nuevas barracas.* Es referix a l'anomenat després "camp rus", perquè hi van recloure una majoria de presoners soviètics[155].

De fet, dins d'aquesta línia, fins i tot en Manuel Alfonso explica a les seves memòries que ell mateix va veure un parell de pel·lícules de cinema a Mauthausen, gràcies a la seva condició de treballador especial al servei directe dels SS[156]. Al Manuel, però, no li agrada explicar aquest fet perquè, tret de context, diu que es presta a confusió i a la incredulitat en un marc com el dels camps de concentració...[157]

A l'altre pol, totalment oposat, de les rutines diàries del camp, trobem la mort. S'havia de conviure amb ella, i s'havia de ser més fort que ella per tal d'evitar-la. Però molts no ho aconseguiren. Els balanços mai seran definitius, però els que són més acceptats avui en dia parlen del pas d'uns dotze mil deportats republicans pels camps de concentració nazis, dels quals uns set mil passaren per Mauthausen, Gusen i els seus *kommandos*. D'aquests set mil, van morir uns cinc mil, dels quals, mil vuit-cents no provenien de Catalunya. Aquestes dades, recopilades per l'Amical de Mauthausen de França, han estat afinades pels estudis de la Fondation pour la Mémoire de la Déportation, en els quals s'afirma que el nombre d'espanyols víctimes dels nazis a Mauthausen se situa entre els 7.189 i els 7.288. Així, haurien arribat a l'alliberament només 2.184 d'aquestes persones. Això suposa que el col·lectiu espanyol va patir a Mauthausen i els seus annexos entre un 60 i un 70 per cent de baixes, la majoria al camp annex de Gusen. En efecte, de tots els republicans deportats a Mauthausen o als seus annexos, segons els estudis de Michel Fabreguet, un total de 4.806 anaren també a Gusen entre el gener de 1941 i el desembre de 1943. I 3.839 hi van deixar la vida[158]. Gusen era considerat el camp final, on s'enviava a morir els presoners considerats més febles i que ja no eren prou productius. Una vegada morts, els cadàvers eren incinerats o bé enterrats sense cap més control que la seva inscripció en un registre, i fins i tot de vegades ni això. Però fins i tot de Gusen, era possible sortir-se'n.

En els casos que afecten aquesta investigació, moltes vegades no sabem ni les circumstàncies de les morts. Només tenim constància que en Josep Calpe i en Joan Oller van morir gasats al castell de Hartheim. Aquest castell neorenaixentista del segle XIX està situat a 14 quilòmetres de Linz i a uns quants de Mauthausen, i fou durant uns anys un centre d'eliminació integrat al

[155] Op. cit., nota 64

[156] Possiblement subornant algun guardià alemany o fent alguna mena de trampa...

[157] A banda de les explicacions més objectives fetes anteriorment, cal afegir el següent comentari que hem sentit a aquest supervivent, també reflectit en algunes obres de la bibliografia consultada i convertit també en sensació pròpia: *a Mauthausen podia passar allò més inimaginablement atroç, però també el més absurd, el més ridícul o el més inversemblant...*

[158] Podeu veure un resum de les xifres a TORAN, Rosa. Op. cit., nota 5, p. 161-169. Les fonts que utilitza, aquí reflectides són, entre altres, FABREGUET, Michel. "Les espagnols rouges à Mauthausen, 1940-45". En: *Guerres Mondiales et Conflits Contemporains*, núm. 162, abril 1991; i també les dades difoses per la *Fondation pour la Mémoire de la Déportation*, per exemple, en el núm. 37 de *Mémoire Vivante*, (abril 2003)

programa d'eutanàsia del Reich. Concretament, en aquest castell els presoners rebien l'anomenat tractament 14F13[159], que correspon a un dels codis creats pels SS per tal d'emmascarar la significació real del destí dels deportats. En aquest cas, a Mauthausen i Gusen significava que els presoners eren enviats a l'Institut Psiquiàtric d'Hartheim, en realitat un institut on es practicava l'eutanàsia i que estava equipat amb una cambra de gas i un forn crematori. Oficialment, però, tothom parlava de transferència de malalts al sanatori de Dachau o bé de l'enviament a un centre de convalescència. Els presoners escollits per al transport a aquest centre eren malalts, invàlids o suficientment febles com per no ser aptes per al treball. Al principi, sobretot, anaven enganyats per les superxeries nazis sobre un centre de tractament per a les seves malalties. Més endavant ja no.

En Manuel Alfonso ens relata una manera d'escollir els candidats a formar part d'aquests sinistres transports: *por ese tiempo nos llevaron a los recién llegados a la plaza un día, y un preso alemán nos demostró con gestos como corría un atleta y después teníamos que hacer lo mismo cada uno, delante de los SS, todo ello sin gritos, tranquilos; yo me dije, están de broma hoy; a mí aún me quedaban fuerzas, me salió bien, pero había un tal Soriano*[160]*, que era cojo de nacimiento, y junto con otros que a ellos les pareció, los pusieron aparte, les tomaron el número y unos días después se los llevaron a Dachau, según dijeron; nunca más hemos sabido de ellos. El atleta alemán era Peltzer*[161]*, que ganó la carrera de los 800 metros en el año 32, en los juegos olímpicos de Los Ángeles*[162].

Aquesta tria, feta poc abans del 13 d'agost de 1941 a Mauthausen, és bastant possible que fos la mateixa que es va practicar a l'hospitalenc Josep Calpe per anar a Hartheim. L'altre hospitalenc que va anar a parar al sinistre castell, en Josep Oller, estava en aquell moment a Gusen. Oller i Calpe varen ser inclosos en dos dels primers grups que van patir la nova cambra de gas, ja que foren traslladats a Hartheim el dies 15 i 16 d'agost de 1941, respectivament, i consten a les llistes com a morts el 28 i el 24 de setembre, malgrat que segurament van ser assassinats al cap d'unes hores d'arribar al castell[163]. D'Oller, que portava des del mes de gener d'aquell any al camp annex de Gusen —cosa que ens inclina a pensar que el seu estat devia ser ja força degradat—, a més, sabem pel Diario Oficial del Ministerio de Defensa espanyol del desembre de 1938 que havia estat considerat "inútil" per al servei ja al 12 de gener de 1937, la qual cosa ens fa suposar el motiu de ser seleccionat per a aquest destí final.

Aquest sinistre lloc d'Hartheim, on també els responsables mèdics nazis practicaren experiments amb éssers humans, va començar a funcionar l'any 1939, però la cambra de gas va actuar en un primer moment entre l'agost de 1941 i l'octubre de 1942, i en una segona temporada entre l'abril de 1944 i el 12 de desembre d'aquell

[159] El número 14 significava "mort" i el 13 "cambra de gas"

[160] Joaquim Soriano Pérez va ser traslladat a Dachau el 13 d'agost de 1941, per tant, aquesta narració deu correspondre a un moment anterior

[161] En efecte, Otto Peltzer va estar a Mauthausen, on protagonitzà un curiós incident durant una revisió del camp per la Creu Roja. Reconegut i preguntat pels membres de la comissió sobre com es trobava en el camp, el campió es va atrevir a dir que passava gana. Quan els membres de la Creu Roja marxaren, el comandant, Ziereis, es va enfurismar, però la fama d'en Peltzer, que devia ser-hi pel fet de ser homosexual (Manel Alfonso diu que portava el triangle rosa distintiu d'aquest grup), el devia salvar

[162] Vegeu nota 64

[163] Totes les investigacions apunten que les dates de les morts eren falsejades, ja que era improbable que els presoners passessin un mes i mig al castell, on no hi havia espai ni infraestructures previstes. Tanmateix, malgrat que Calpe figura com a traslladat prèviament al camp proper de Dachau, també els investigadors apunten que aquests trasllats, com a mínim en aquests primers transports, no es van fer, i que els presoners anaven directament a Hartheim, on eren gasats al cap d'unes hores. En aquest sentit, també té una especial vàlua el testimoni del supervivent Pascual Castejón (deportat 38844 a Dachau), que afirma que l'únic comboi que va arribar mai de Mauthausen a Dachau (si més no des de novembre de 1942) fou el que va traslladar 100 presoners, probablement el 7 de novembre de 1942. Castejón diu: *sólo el nuestro se libró de lo que fueron los transportes fantasma. Milagro inexplicable, ya que nadie se salvó de los otros.* Un altre deportat, Mariano Ortiz, parla d'un enviament que també va arribar i que probablement sigui el mateix per la descripció que en fa, tot i que ell data l'arribada el 3 de novembre de 1942. Ortiz, a més, explica que després de l'alliberament va veure el seu nom en una llista publicada per un diari francès on el donaven per desaparegut, *"seguramente considerado así por los SS de Mauthausen, que nos enviarían a Dachau para ser ejecutados allí. En fin* –conclou Ortiz–, *eso os dará una idea del desbarajuste que reinaba, pese a la fama de ordenados y serios que tenían los alemanes"*. Més aviat creiem que Ortiz va tenir molta, molta sort... Aquest testimoni està recollit al llibre d'Eduardo PONS PRADES, *El holocausto de los republicanos españoles*. Barcelona, Belacqua, 2005

mateix any[164]. Es calcula que s'hi cometeren uns trenta mil assassinats, entre els quals el de quatre-cents quaranta-nou republicans espanyols i catalans[165].

De la resta de deportats hospitalencs, simplement podem imaginar que el treball forçat en tota mena de feines, especialment a les pedreres, unit a les malalties, la fam i els maltractaments, acabaren amb les seves vides d'una manera o d'una altra. Com ja hem explicat, la majoria van morir al camp annex de Gusen, que estava situat a uns cinc quilòmetres del camp principal. El trasllat de presoners de Mauthausen cap a Gusen es va intensificar a partir del 1941. El gener d'aquell any es va començar a inscriure els presoners que arribaven a Gusen de manera autònoma. Aquells enviaments els tenim perfectament detallats avui en dia, per exemple, aquell 1941 se'n feren set: un cada mes fins al març, dos a l'abril, un altre al juny i un de darrer a l'octubre. Alguns deportats ja hi eren abans d'aquestes trameses, però la majoria va arribar a Gusen a partir del 1941. És el cas de gairebé tots els deportats de l'Hospitalet. Gusen podríem dir que era el camp final, hi anaven a parar els presoners en pitjor estat, als quals s'exprimia en feines dures fins al darrer sospir. L'esperança màxima de vida que volien aconseguir els nazis sembla que era de sis mesos. D'aquesta manera, a més, es podia descongestionar el camp central per als nous presoners que seguien arribant.

Del primer transport que consta de l'any 1941 de Mauthausen cap a Gusen, fet el 24 de gener, on anaren els hospitalencs Jaume Mañà, Josep Roig, Fèlix Quesada i el seu pare, Ciríaco, Antoni Andreu, Francesc Muñoz, Manel Piñas, Gener Porta i Joan Oller (aquest darrer, com ja s'ha dit, tramès després a Hartheim per ser gasat) al llibre de la Montserrat Roig es llegeix això, basat en el testimoni del deportat Joan Pagès: *Eren gent destrossada, famolenca, els primers que havien arribat al camp gran i els que havien rebut l'allau de patacades i cops dels kapos i els SS de Mauthausen. En aquest transport hi havia alguns homes que solament feia tres dies que havien arribat a Mauthausen: aquests se salvaren gairebé tots. Els que havien arribat en combois anteriors van morir en una gran majoria al camp de Gusen. Hi contribuïa el canvi de pedrera, el camp sense construir o a mig fer, unes condicions encara més inhumanes.* Els deportats hospitalencs d'aquesta tramesa pertanyien al grup dels més veterans i tots hi van morir excepte Josep Roig, Fèlix Quesada i el seu pare.

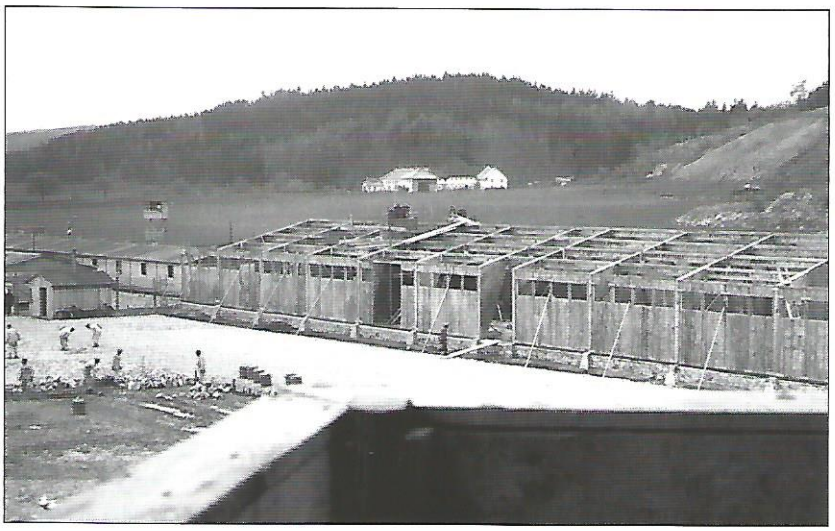

29
El camp de Gusen, encara en construcció, entre 1940 i 1943.
MHC
(Fons Amical Mauthausen).
Autor: Servei Identificació SS

Del grup que arribà a Gusen el 20 d'octubre[166], sabem també que els deportats van haver de fer el recorregut entre els dos camps a peu i que alguns ja no hi arribaren. Als que morien pel camí els llançaven a dos camions que anaven darrera de les files de presoners. En aquest enviament consten cinc hospitalencs més, en Jaume Artigau, en Baptista García, en Josep Panes, en Francesc València i l'Eugeni Querol. El primer, a més, té com a data oficial de la mort el 22 d'octubre, dos dies després del trasllat, cosa que potser voldria dir que va morir precisament durant el mateix trasllat o unes hores més tard, de l'esforç.

[164] Butlletí *Mémoire Vivante*, (abril 2003). Vegeu nota 158

[165] Op. cit., nota 6, p. 158

[166] Al llibre de Montserrat ROIG. Op. cit., nota, 21 parla del mes de setembre, però no hi va haver cap enviament aquell mes. Deu tractar-se d'un error dels seus testimonis i, en realitat, pel nombre de deportats que cita en aquell enviament –"uns set-cents"– sembla que correspon a l'últim d'aquell any, el del 20 d'octubre, que constava de 957 persones

A Gusen les condicions eren especialment dures. Durant l'estiu del 1941 s'hi va declarar una epidèmia de tifus. Centenars de republicans van ser tancats en un dels blocs, aïllats de la resta per la por al contagi de les SS. Dos dels republicans hospitalencs van morir l'agost d'aquell any a Gusen, en Vicent Ferrer i en Manel Piñas, potser com a conseqüència d'aquella malaltia. L'hivern següent, de final del 1941 a principi del 1942, el capità del camp i el seu ajudant idearen un sistema sinistre per fer lloc a l'anunciat enviament de 2000 presoners soviètics. Per tal d'estalviar-se el sistema burocràtic que requeria un extermini massiu, ja que era preceptiu formular una autorització a les autoritats superiors de fora del camp, van idear "l'acció bany": entre el setembre de 1941 i el gener de 1942 van recórrer almenys en deu ocasions a les dutxes gelades a tota pressió i a l'aire lliure amb aigua bombada del Danubi. Ho feien després de la revista i el recompte del vespre. Una altra versió eren els ofegaments en un recinte rectangular de 26 per 8 metres amb els desguassos tapats. Sota els cops i les ordres de cos a terra de les SS, els deportats morien per aturades cardíaques o paràlisi de la musculatura, o bé eren retornats als barracots o abandonats despullats a la intempèrie. L'endemà seguia la tortura si no havien mort abans[167]. Gairebé el 66% dels deportats hospitalencs eliminats (21 de 32) van morir a Gusen entre aquestes dues dates que emmarquen aquesta cruel pràctica. A més, moltes d'aquestes defuncions coincideixen sospitosament amb ratxes, fet que podria respondre a un tipus d'extermini col·lectiu com el que estem explicant: la més clara és la del mes de novembre, entre el 13 i el 16 d'aquell mes comptem cinc morts (Antoni Arranz, Ferran Polo, Gener Porta, Manel Vives i Josep Vives); també trobem tres defuncions més entre el 9 i el 15 de desembre de 1941 (Jaume Maña, Eloi Ferrer i Josep Ballester); unes altres quatre entre el 20 i el 31 de desembre (Francesc València, Antoni Andreu, Pere Cuyàs i Manuel Fernández); i finalment tenim dos deportats més morts l'11 i el 13 de gener de 1942 (Martí Cabanes i Vicenç Capdevila).

D'un altre d'aquests 32 republicans també podem formular una altra hipòtesi per explicar-ne la mort. La data i el lloc de la mort de Josep Ramon Alcaraz (Gusen, 1 de novembre de 1941) coincideix amb la d'un veí de Godall (el Montsià), Josep Sánchez Ralda, de qui sabem que aquell dia va morir després de menjar-se un tros de pa enverinat pels SS. Evidentment així no podem deduir si aquesta va ser també la causa de la mort del deportat hospitalenc, però és una possibilitat. La mort en un altre lloc que no fos Gusen o Hartheim fou, estadísticament parlant, molt menys probable. Als anys 1941 i 1942, en què van morir la majoria de deportats republicans, només la d'un 3,5% del total va tenir lloc a Mauthausen. I en la resta de *kommandos* annexos la mortalitat encara fou inferior, perquè, en teoria, ja no hi eren adjudicats els presoners en situacions més crítiques. Dels hospitalencs, només en Josep Ramis consta que va morir al propi Mauthausen, i en Severià Rubio al camp annex de Steyr. Aquest *kommando* fou el primer que indicà una evolució en el treball que es feia als camps cap a final del 1942. En aquell moment en què la sort de la guerra començava a canviar, les autoritats alemanyes van haver d'involucrar tots els deportats en la guerra econòmica, exigint més rendiment amb menys despeses. Per comprendre aquest canvi de rumb en l'aprofitament de la mà d'obra esclava, només cal veure que la producció de les pedreres dels camps va començar a disminuir lentament mentre es procedia al reforçament de la producció d'armament i altres productes estratègics a les empreses que tenien esclaus. Steyr és un exemple entre la cinquantena de *kommandos* que va acabar tenint Mauthausen. Al desembre de 1941 uns 400 republicans van començar a construir-hi un camp propi, tot i que abans, un grup de deportats anava i tornava en camions a treballar a la fàbrica de metralladores Steyr-Werke. Aquells presos van treballar en unes condicions molt dures i, segons Montserrat Roig, al febrer la meitat patien congelacions a les extremitats. També sembla que s'hi va construir una fàbrica on van morir força republicans. Tres mesos després, entre mil i dos mil deportats ja treballaven en les seves quatre sales de producció[168].

[167] TORAN, Rosa. Op. cit., nota 5, p. 150-169

[168] Rosa TORAN ho descriu així: "entre 1.000 i 2.000 deportats podien treballar en quatre sales de producció, xifra que no va parar d'augmentar per substituir els que morien sota les ordres dels kapos alemanys, batejats pels republicans com Al Capone, el Gitano, el Bizco, la Puta o la Cigüeña. A més dels morts dels grups enviats a la ciutat de Steyr per construir-hi refugis, sota els estralls de l'esclavatge sucumbiren gairebé 5.000 persones, incinerades en el mateix camp o a Mauthausen". Op. cit., nota 5

Del cas d'en Severià Rubio, que va morir a Steyr l'octubre de 1942, no sabem en quin moment hi va anar a parar. Ell era electricista, però tota la seva família es dedicava a la construcció, i és possible que fos un dels que treballaven en les diverses obres que hem comentat. Però les circumstàncies exactes de la seva mort les desconeixem. El cas del supervivent Josep Igual, que també va estar a Steyr, segurament devia ser del tot diferent. Sabem que Igual va ingressar-hi més tard que en Rubio, i a un dels tallers de la Siemens, segons expliquen els seus descendents. Un altre supervivent, en Josep Masip, també passà per Steyr, però en aquest cas no en tenim cap més dada[169].

En Jaume Marco va ser traslladat (data no determinada) a la fàbrica d'avions Heinkel, des del camp de Sachenshausen (Oraniemburg) al nord de Berlín, on havia ingressat el 1943. Hi va ser fins al final de la guerra amb d'altres republicans, entre ells en seu cunyat, Joan Mestre Rebull, destacat dirigent del PSUC a la resistència, on havien estat els dos fins a la seva detenció. Tots dos van arribar a l'alliberament. Per acabar, cal parlar del cas d'en Manuel Arnau Viña, que va ser traslladat al camp de Buchenwald el 24 de novembre de 1944, quan faltaven una mica més de quatre mesos per a l'alliberament d'aquest camp. Malgrat això, consta com a mort a les llistes de l'Amical de Mauthausen. Tot i que de primer havia estat internat a Mauthausen procedent del segon dels combois amb republicans que van arribar a aquell camp el 6 d'agost de 1940[170], quatre anys després fou traslladat a Buchenwald per motius que ignorem. No tenim cap referència de les causes de la seva mort, encara que és ben cert que Buchenwald va patir alguns bombardeigs cap al final de la guerra, amb força víctimes.

Tots els deportats de l'Hospitalet als camps nazis que hi van morir ho van fer entre l'abril de 1941 i el gener de 1942, amb només cinc excepcions. Aquest patró coincideix aproximadament amb el patró general dels republicans a Mauthausen i els seus annexos, on en el període que va del final de l'estiu del 1941 al final de l'hivern del 1942 la mortaldat va ser més esfereïdora. A partir d'aquell moment, els que havien sobreviscut a les circumstàncies més dures de l'internament tenien ja més possibilitats de sortir vius del camp, entre altres qüestions, com ja hem explicat, perquè les necessitats de mà d'obra de la indústria de guerra alemanya feien que les condicions d'una bona part dels presoners no fossin tan dures, ja que calia preservar-los per produir. Tanmateix, als mesos següents encara hi deixarien la pell quatre hospitalencs més, mentre que vint hi aconseguirien sobreviure. A més dels trenta-dos hospitalencs confirmats que hem trobat com a morts en deportació, caldria com a mínim anotar que alguns tenien familiars que també van morir-hi, tot i que en aquests casos no n'hem pogut confirmar la relació directa amb la ciutat de l'Hospitalet. Es tracta del germà d'en Gener Porta Plana i, d'altra banda, també del germà d'Àngel Callejón Martínez. En el cas d'en Gener Porta Plana, trobem el seu germà Jaume, també nascut a Bovera (les Garrigues), a les llistes dels morts a Gusen al novembre de 1941, amb una setmana de diferència respecte d'en Gener. I també hi trobem en Pere Porta Solsona, amb la possibilitat d'algun vincle de parentiu amb els altres dos, ja que, a més d'haver nascut a Torregrossa (Pla d'Urgell, no gaire lluny de Bovera), sabem que l'adreça de la seva dona a Barcelona era la mateixa que la de l'esposa d'en Jaume, al carrer Espolsasacs. En Pere va morir a Gusen a l'octubre de 1942. Pel que fa al germà d'Àngel Callejón Martínez, en Frederic, val a dir que va morir a Gusen al juliol de 1942, més d'un any abans. De fet, no coincidiren al camp perquè l'Àngel va ingressar-hi mesos després de la mort d'en Frederic.

Pel que fa als casos de membres d'una mateixa família morts als camps, són força freqüents a Mauthausen, i podria ser que, en la selecció amb la qual hem treballat nosaltres, el percentatge fos fins i tot superior a la mitjana. A més d'aquests casos que ja hem vist, cal afegir el dels germans Manel i Josep Vives Campos, que van coincidir dins del camp i moriren gairebé junts a Gusen, amb un dia de diferència.

[169] Aquesta dada figura a la seva fitxa de la FEDIP, una còpia de la qual ens van trametre molt amablement per correu electrònic Sylvain Bozzano, Anne Bozzano i Mireille Prandini, a través de la neboda de Josep Masip, Mireia Xortó

[170] El seu número de matrícula figura a les llistes d'aquesta expedició

També hem pogut esbrinar el cas d'en Remigi Saura Benages i en Josep Saura Marco, que podrien tenir algun vincle de parentiu, sense poder-ho confirmar. A les llistes de Mauthausen, i també a les llistes de l'obra citada de Montserrat Roig, figura com a adreça de contacte per a tots dos la de la mateixa persona, Emiliana Benages Gargallo, que, a més, figura com a mare de tots dos. Hipotèticament això equivaldria a dir que seria la mare d'en Remigi i la madrastra d'en Josep, però no és clar que això fos així, i més aviat ens decantem pel fet que poguessin tenir un parentiu més allunyat[171]. En aquest cas, les dates de la seva mort són relativament properes com les dels germans Vives Campos, perquè els Saura figuren com a morts l'1 d'octubre de 1941 i el 5 de febrer de 1942. Això, com ja hem vist, també era freqüent en aquests casos de familiars deportats en un mateix camp, i la majoria de vegades respon, o bé a un destí afrontat en comú per aquestes persones o bé per l'ensorrament psíquic i la posterior mort del que queda viu com a conseqüència del cop moral rebut a causa de la mort del primer[172].

Tanmateix, això no sempre era així, com és el cas del jove Fèlix Quesada Herrerías i el seu pare, Ciríaco Quesada, que van sobreviure tots dos malgrat que havien passat fins i tot pel camp de Gusen[173]. En el cas dels germans Rubio García, en Severià va morir a Steyr a final del 1942, però el seu germà Fèlix va sobreviure a Mauthausen. Finalment tenim coneixement, per l'entrevista amb Fernanda Camacho, nora de Josep Aragón, que al mateix temps era neboda de Francesc Muñoz López, i van viure al mateix edifici del carrer Orient, 50, al barri de Collblanc. A més, en aquest cas hi havia una relació personal establerta, ja que ambdós eren afiliats a la CNT, i segons recorda la nostra testimoni, en Josep i en Francesc *anaven sempre junts durant la guerra* [174]. Però els dos no coincidiren en cap moment ni a Mauthausen ni a Gusen per pocs dies de marge, ja que quan en Josep Aragón arribava a Mauthausen a principi de gener de 1941, feia tres dies que havien traslladat en Francesc Muñoz a Gusen, i quan el primer va anar a parar a aquest *kommando* durant l'abril d'aquell any, el segon feia tot just una setmana que hi havia mort.

Per als que seguien vius setmana rere setmana, aquelles condicions tan penoses i el fet d'estar envoltats per la mort en tot moment podien produir comportaments radicalment diferents. Des de la idea de l'autodestrucció per acabar amb els patiments —molts presoners es van suïcidar llançant-se a les filferrades electrificades— fins a actituds d'autodefensa tant físiques com psíquiques. Respecte a la mort, en Manuel Alfonso ens relata que *lo que más me impresionó (...) fue una tarde de verano en el momento del recuento, cuando todos estábamos formados, allá por el año 43, sentimos una salva de tiros, fusilaban a gente cerca de allí; se hizo un gran silencio; otra descarga y más silencio aún; los SS gritaban dando órdenes, por una vez creo que les hubiese gustado sentir barullo; las descargas continuaron aún. El día antes habían llegado yugoslavos, hombres y mujeres, eran guerrilleros patriotas, partisanos, y sin inscribirlos en el registro del campo los fusilaron; yo creo que nuestro silencio fue como un homenaje a aquellos mártires.* Viure coses així durant anys explica altres comportaments. En el cas d'en Manuel podem compren-

[171] El pare d'en José Saura Marco seria un José Saura –però no n'hem pogut confirmar el segon cognom--, mentre que la mare fou Rosa Marco. Al Padró de 1940 figura la família Saura Benages, composta pel pare, Josep Saura Izquierdo, la mare, Emiliana Benages Gargallo, cinc fills, Bárbara, Remigio, José, Ángel i Cirila, i un nét (Daniel Saura Puente), que per edat possiblement era fill de Remigio (no hi figura la seva mare i també podria ser fill d'un altre dels germans, Ángel, que també figura com a casat). A més, sabem que vivia a l'Hospitalet un sisè fill, Joaquín, casat amb Palmira Casanovas. També hem comprovat la presència de José Saura Marco, que era casat i vivia al carrer Àngel Guimerà, 86. Però, amb aquestes dades i altres, sembla molt complicat un escenari on Josep Saura Izquierdo fos el pare també de Josep Saura Marco (en tot cas hauria de ser un fill natural). Més aviat sembla que aquest sigui fill d'algun cosí que, per casualitat, també es deia José. Fins i tot podria ser que els dos deportats només fossin coneguts del barri (nascuts a zones properes), i per algun motiu el segon hagués donat l'adreça del primer

[172] El deportat Mariano CONSTANTE ho ha comentat també: *Se pudo comprobar con frecuencia que, al caer un hermano mayor, el más joven le seguía pocas horas después, y a lo más, un par de semanas más tarde.* Del seu llibre *Republicanos aragoneses en los campos nazis.* Zaragoza, Pirineo, 2000

[173] Gràcies a un contacte amb un soldat alemany dins del camp (que coneixia d'abans de la deportació), Fèlix va aconseguir que el seu pare fos retornat de Gusen a Mauthausen, possiblement l'any 1944. El pare va pujar al camp central amb un grup de moribunds destinats al forn crematori, però ell fou conduït a la infermeria, on es va recuperar

[174] Entrevista amb Fernanda Camacho, (20.6.2005)

dre per què no va plorar quan es va assabentar per carta de la mort del seu germà, ofegat en una piscina, i de la seva germana, de tuberculosi. En Manel Alfonso diu que no va poder plorar aquelles morts perquè allò era tan quotidià allà... Només el dia de l'alliberament confessa haver, finalment, plorat: *lloré, lloré... me puse en un rincón y seguí llorando hasta que se me pasó el mal de pecho que me oprimía*[175].

D'aquell infern només hem pogut confirmar que van sortir vius 21[176] hospitalencs: en Josep Escobar Alonso, en Manuel Gil Magdalena, en Jaume Marco Muntaner, en Josep Lliso Moreno, en Vicent Pascual Martí, en Ramon Verge Armengol, en Josep Roca Tardà, en Josep Roig Roldan, en Fèlix Rubio Garcia, en Josep Masip Garrich, en Josep Igual Vilarrubias, en Manuel Alfonso Ortells, en Jaume Colet Balart, en Fèlix Quesada Herrerías, en Ciríac Quesada Torreblanca, l'Eduard Frías Gallardo, en Joan Pedrol Carbonell, en Manuel Gutiérrez Souza, en Lleonard Pérez Iserte i en Vicenç Ferreres González, a més de l'Antonio Cánovas Lapuente –encara que ell va sobreviure als camps de treball i les presons del nord d'Àfrica.

La clau per a la supervivència sembla que està en un cúmul de circumstàncies, però especialment en la joventut i en la sort de poder defugir els llocs de treball més durs, com alguns dels *kommandos* de treball a l'exterior i la famosa pedrera. Poder treballar a cobert, en serveis de cuina, neteja, en instal·lacions industrials o qualsevol servei del camp, facilitava protegir-se del clima advers i d'una bona part de lesions físiques. A mesura que, amb el temps, alguns deportats republicans pogueren accedir a llocs d'una certa consideració dins de l'estructura de treball muntada pels nazis dins dels camps, els fou possible situar alguns companys més necessitats en llocs menys arriscats o menys durs de feina. Això permetia alleugerir les condicions de treball i de vida de persones més dèbils, més joves o especialment amenaçades d'alguna altra manera. Aquest

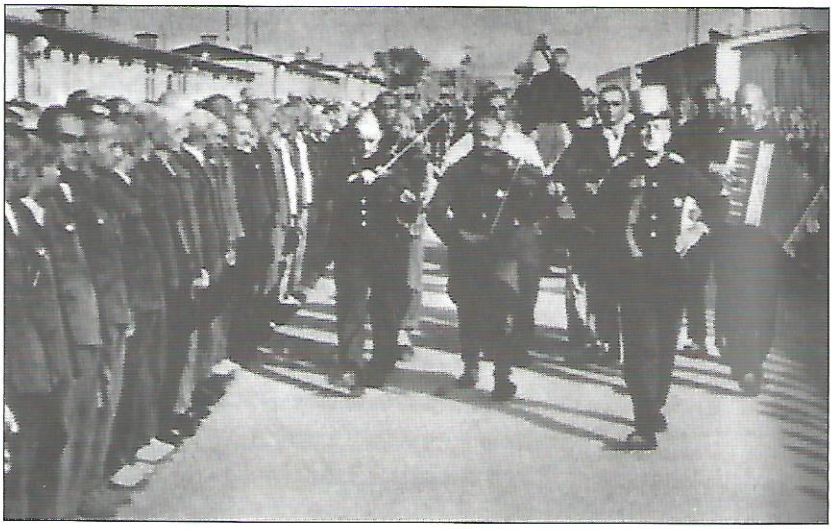

30
FOTOGRAFIA FETA EL DIA QUE ES VA PENJAR UN DEPORTAT ANOMENAT HANS DESPRÉS D'UN INTENT DE FUGA, EL SETÈ DEL RENGLE DE L'ESQUERRA ÉS EL DEPORTAT HOSPITALENC MANUEL ALFONSO. VAN OBLIGAR UN GRUP DE MÚSICS A ACOMPANYAR EL CONDEMNAT TOCANT LA CANÇÓ *J'ATTENDRAI*, DE MODA A FRANÇA ABANS DE LA GUERRA, MENTRE ELS PRESONERS HAVIEN DE PRESENCIAR L'EXECUCIÓ.
FONT: FOTO EXTRETA DEL LLIBRE DE LA MONSERRAT ROIG *ELS CATALANS ALS CAMPS NAZIS*

va ser el cas del jove Eduard Frías que, només entrar al camp, a disset anys, va anar de cap a la pedrera. En veure'l jove, uns espanyols el van ajudar canviant-lo de destí a la construcció de carreteres, on s'encarregava de treure les pedres. Després de sortir de la pedrera l'havien canviat a la barraca 12. El *kapo* d'aquesta barraca, un alemany que era presoner polític i el seu secretari li aconseguiren encara un millor destí, en un jardí i un hort al costat del mur del camp, on treballava amb quatre presoners més. Més tard entraria al Kommando Poschacher, al qual ens referirem més endavant.

Tenir un ofici que fos útil a les necessitats del Reich també podia ajudar els presoners a tenir un destí més agraït, en millors condicions o simplement lluny de la pedrera i dels *kommandos* més durs. Així, per exemple, saber dibuixar podia suposar treballar al servei de les SS al *Baüburo*, l'oficina on es feien els plànols per a la construcció de diferents obres al camp o en instal·lacions dependents. Això és el que li va passar a en Manuel Alfonso, que va estar-se quatre anys justos en aquella oficina i només cinc mesos en altres llocs més arriscats i difícils. Aquest era un destí molt afortunat —sempre amb reserves— ja que, a més, significava viure a la

[175] Fragments extrets de les seves memòries i de l'entrevista feta al seu domicili de Talence (estiu 2005)

[176] Cal tenir en compte els casos evocats a la introducció, els dos hospitalencs que figuren al Padró de 1940 com a absents d'Alemanya, cosa que podria indicar que van passar per Mauthausen, hipòtesi que no hem pogut comprovar, com en el cas també de l'Antoni Puigdellívol, de qui no es coneix final

barraca número dos, on hi havia més quantitat de menjar, llits amb llençols propis per als presoners i altres privilegis que la resta de deportats no tenien[177].

En el cas d'en Manuel Gutiérrez, la primera feina que va fer fou netejar barracots. I posteriorment el van enviar a les tasques més dures de construcció del propi camp, i va ser llavors que es va adonar que havia d'aprendre un ofici, perquè si no, finalment l'enviarien a la pedrera. Així, quan en algun moment li van preguntar què sabia fer, els digué que sabia cuinar. Així, el van posar a treballar a les cuines, a pelar patates i després a netejar les calderes[178].

També en Josep Masip podria haver tingut sort, almenys en un dels primers destins, ja que era un dels encarregats de triar la roba dels nous presoners que arribaven al camp. La seva feina consistia a destriar la que es podia reutilitzar de la que estava molt malmesa i s'havia de destruir. Més tard passaria –segons que ens expliquen els seus descendents– pel Kommando Steyr, però no sabem quant de temps va estar en la primera destinació[179].

Un altre exemple podria ser el d'en Jaume Colet que, segons el testimoni de la seva neboda, deia que s'havia salvat perquè era paleta, i segons la mateixa font sembla que hauria participat en la construcció d'algun dels forns crematoris, de Mauthausen o potser de Gusen[180].

La solidaritat entre els presos i també en alguns casos l'ajuda d'elements externs als camps podia suposar la diferència entre la vida i la mort. És el cas d'en Lleonard Pérez, que a les seves memòries afirma que mai no hauria sortit viu del camp sense l'ajuda d'un company seu, en Vicenç Ferreres, que havia accedit a la cuina perquè jugava molt bé a futbol, cosa que, com hem vist, alguns nazis admiraven. Estar a la cuina suposava avantatges que en Ferreres compartia amb ell. La influència d'aquest pres sembla que arribava lluny si ho jutgem pel testimoni d'en Lleonard, que explica que quan era al bloc sis de Gusen li va agafar una diarrea, un fet que era considerat com tenir el bitllet cap al forn crematori. Creu que probablement fou per haver menjat patates crues. Recorda que s'ho va fer a sobre la llitera, llavors *me vino el estubedín y me dijo: `Ah salé Hispania ya no puedes más, tu organismo te deja, pronto, pronto va a pasar tu sucio y grotesco esqueleto por los humos del crematorio, y fue corriendo a decírselo al cabo de Estube* [sic]. *Menos mal que éste conocía a mi amigo Ferreres y sabía que me ayudaba —lo apreciaba porque jugaba muy bien al fútbol—, no llegó a darme los veinticinco* (els vint-i-cinc cops de bastó) *que eran la regla, se contentó con quince, menos mal, si no, no hubiera podido resistir.*

En Lleonard és un dels millors exemples de força de voluntat i de desig de viure, perquè fou un dels republicans que més temps va estar als camps —la major part a Gusen— sense cap més dels avantatges que estem descrivint que li poguessin alleugerir d'alguna altra manera aquests anys i, a més, com s'ha comprovat, patint importants càstigs físics, que en força casos podien comportar la mort. Malgrat això, va aconseguir sobreviure. A les seves memòries, en Lleonard conclou que la supervivència *era una cuestión también de situación y de coraje. Allí todo era cuestión de trabajar lo menos posible, mirando de escabullirse por todos los sitios, haciendo siempre atención a los mandos, porque ello estaba severamente castigado, mirar de procurarse alimento suplementario de más, por ejemplo, si íbamos a pelar patatas, siempre mirando que no nos viera el cabo, nos metíamos un pedazo de zanahoria en la boca y cuando estaba distraído mirando a otra parte lo masticábamos ingiriéndolo a veces durante un gran intervalo de tiempo, porque sus idas y venidas no nos permitían hacerlo de una vez.*

[177] Idem nota 175

[178] Op. cit., nota 2

[179] De l'entrevista amb els seus familiars, op. cit., nota 67

[180] Entrevista enregistrada amb la seva neboda Maria Colet el 18 de gener de 2006 a la seu del Centre d'Estudis de l'Hospitalet

Passar desapercebut era un altre factor que facilitava la supervivència sempre que es tingués la sort que no fossin els guardians nazis els que es fixessin en algú per pur atzar. I no només els guardians, també altres presoners, que per guanyar-se el favor dels SS no dubtaven a actuar com a confidents. En Lleonard Pérez, que els anomena *cavos y chicaines*, va patir la seva actuació més d'una vegada. La més greu fou a Gusen, quan el van denunciar per haver-se confeccionat uns guants i una gorra amb les restes d'unes mantes que havia anat a cosir. Els presoners comuns no tenien dret a portar aquells complements malgrat l'intens fred de la zona. El van delatar i el portaren a una sinistra barraca que tenia fama de ser un lloc on es reunien els comandaments i hi donaven fortes pallisses. Allà hi havia tres oficials i el cap del seu bloc, que li van donar moltes bastonades al cul i, finalment, quan ja marxava, un li va clavar un fort cop al cap amb el mànec d'un pic. *Creí caer por tierra* —escriu en Leonardo—, *pero algo me sostuvo, una fuerza de voluntad en la cual dije, si caes aquí no te sales, te acaban como a un perro rabioso, y fui a caer a un terraplén un poco más alejado*[181]. La participació d'alguns presoners en el sistema repressiu nazi com a manera d'obtenir beneficis en la seva situació personal a canvi de sotmetre els companys de captiveri va ser una realitat a Mauthausen i un motiu de polèmica i enfrontaments després de l'alliberament.

També s'havia de tenir sort per no ser un dels triats per als experiments que metges i científics nazis feien utilitzant presoners. Només coneixem un cas relacionat amb aquesta faceta pel que fa als deportats hospitalencs. És el d'en Fèlix Quesada. En Fèlix explica que l'any 1941, a Gusen, els van posar unes injeccions al pit. Diu que *t'havies de moure ràpidament, perquè si no, allò et matava. Mai vaig saber què era aquell líquid que ens van injectar.* Només l'hi van posar una vegada. Fins i tot anar a la infermeria era perillós perquè, malgrat que hi havia metges entre els propis presoners, en cas que l'oficial nazi de torn considerés que no valia la pena guarir el malalt, era molt possible que fos assassinat d'una injecció de benzina al cor o algun mètode semblant. En Manuel Gutiérrez recorda que, una vegada, a la infermeria de Mauthausen el van posar en un grup destinat a la mort per aquest mètode, i que només la intervenció ràpida d'un metge o un infermer republicà —de qui recorda, per cert, que vivia a la zona de la Granvia entre l'Hospitalet i Barcelona—, que el va amagar en una altra habitació i el canvià per un moribund, el va salvar en aquella ocasió[182]. També en Lleonard Pérez recorda que només anà un cop a la infermeria, perquè sabia que la majoria dels que hi anaven no en sortien vius. Va ser quan el dit gros del peu dret, a causa de la neu, se li va inflamar i el tenia infectat i ple de pus, tant que no podia gairebé caminar. Tot i que el volien obligar a anar a la pedrera, aquell dia s'hi resistí i finalment el van portar a la infermeria, on tres polonesos li van treure l'ungla i el pus, tot en viu, després l'hi van posar una gasa i el van enviar a la cuina a treballar[183].

Entre els deportats hospitalencs també destaca el cas de Ramon Verge Armengol, que precisament treballava com a infermer a la infermeria número 5 de Mauthausen. Però Verge fou un personatge molt controvertit en els records de molts supervivents recollits al llibre de Montserrat Roig. Segons els uns, era un sàdic que no dubtava a eliminar algú si li feia nosa... segons els altres, era una persona capaç de desenvolupar una gran humanitat, cosa que el va dur a protagonitzar diversos episodis en favor dels presoners. Altres li atribuïen una personalitat complexa, amb grans patiments personals, homosexualitat i eteromania (dependència de l'èter). Després de l'alliberament, alguns l'acusaren de triar els que havien de morir. Altres deien que això ell no ho podia evitar... Casimir Climent, un dels deportats catalans, el va defensar quan el processaren. Un altre dels testimonis, el doctor Salvador Ginestà, va dir que la seva conducta fou molt variable: *havia de manipular cadàvers, i per sortir d'aquell infern va tractar d'espavilar-se com*

[181] Aquesta cita i les immediatament anteriors corresponen totes als seus volums de memòries. Op. cit., nota 50

[182] Les cites de Quesada i Gutiérrez estan extretes de les entrevistes enregistrades per Jordi MOLINER. Op. cit., nota 2

[183] Idem nota 50

podia[184]. El van condemnar, sembla, a dotze anys de presó, però únicament en va complir dos.

Més de la meitat dels supervivents hospitalencs (el 60 per cent) van sortir dels camps amb menys de trenta anys; en sis casos (el 30 per cent) en tenien entre trenta i trenta-set, i tan sols en dos casos més (un altre 10 per cent del total) parlem de supervivents de quaranta anys o més. La joventut era un factor clau per a la supervivència. La major part de joves que van sobreviure formaven part de l'anomenat Kommando Poschacher. Fou un destí bastant privilegiat, però cal tenir en compte que aquest *kommando* no es va formar fins a final del 1943. Fins aleshores, els seus integrants havien hagut de sobreviure als anys més durs del camp. Eren els republicans més joves. L'Eduard Frías i en Joan Pedrol tenien disset anys quan arribaren a Mauthausen; en Manuel Gutiérrez, i en Fèlix Quesada en tenien catorze. Allò els va suposar una protecció extra dels compatriotes republicans. A més, moltes vegades van ser enviats a destinacions menys severes.

Però en el cas de l'Eduard Frías, ni tan sols va passar la quarantena acostumada per evitar malalties dels nous presoners, i ja hem vist que al segon dia ja era a la pedrera carregant pedres destinades als propis murs del camp. I fins i tot en el cas d'en Fèlix Quesada, la destinació de les cuines només li va durar uns mesos, ja que el seu pare, Ciríac, fou seleccionat a final de gener del 1941 per anar a Gusen, i el seu fill no se'n va voler separar.

En contra de tots aquells joves jugava també la inexperiència vital, l'escassa comprensió, sobretot al començament, del lloc on havien anat a parar. Això produïa fets fins i tot perillosos per a la seva supervivència, com el que explicava en Manuel Gutiérrez, que quan arribà a Mauthausen va estar vuit dies sense ingerir aliments perquè no li agradava l'olor del menjar del camp. Només quan el cap de la seva barraca li va proporcionar una mica de vinagre per dissimular aquella olor començà a alimentar-se.

Aquesta situació era fàcil de salvar, la fam i una mica de vinagre ho van solucionar d'una manera relativament ràpida, però la que descriu un altre dels joves hospitalencs, en Fèlix Quesada, podia haver estat molt més perillosa. Explica Quesada que quan els SS li parlaven ell arronsava les espatlles, ja que no els entenia, llavors els alemanys l'insultaven tot dient-li "gos estranger" i li pegaven. *Yo, siendo joven,* —explica en Fèlix— *para demostrar que era un machote, no siendo nada, pues cuando me pegaban no caía al suelo, resistía hasta hacerles ver que ya podían pegar, que no me hacían caer, que yo era alguien, y cuanto más resistía más palos me daban. Hasta que llegué a comprender que cuando levantaban la mano para pegarme, pues me tiraba al suelo como si me hubiesen ya pegado, para poder salvar los palos*[185].

En definitiva, en aquests primers anys, segurament la seva salvació fou una conjunció de diversos factors: la fortalesa física derivada de la joventut, una protecció extra dels seus compatriotes sensibles malgrat les pròpies circumstàncies en aquests casos tan especials i també, possiblement, una barreja de capacitat d'aprenentatge i, en algun cas, de tracte potser menys rigorós dels guardians del camp.

El kommando Poschacher mereix sens dubte una atenció especial perquè quatre dels hospitalencs deportats en formaren part: els joves Manuel Gutiérrez, Joan Pedrol, Fèlix Quesada i Eduard Frías. Aquest *kommando* estava integrat per una quarantena de treballadors la majoria dels quals eren joves entre tretze i divuit anys, molts arribats en el comboi d'Angulema. Aquests homes, durant un temps, fins i tot van tenir el privilegi de sortir del camp per anar al poble de Mauthausen a treballar a la pedrera i les indústries derivades, propietat d'Anton Poschacher, un home de negocis membre del partit nazi.

Cap a l'octubre o novembre de 1943 el comandament de Mauthausen decidí de crear aquest *kommando* que

[184] Montserrat ROIG. Op. cit., nota 21, p. 439-441

[185] El *Kommando Poschacher.* Op. cit., nota 2

anomenà Poschacher manllevant el cognom del propietari de la pedrera. Per fer-ho van decidir aplegar un grup d'uns quaranta joves, tots republicans. Tanmateix, no sabem els criteris d'aquesta tria. Una versió podria ser que aquest industrial, Anton Poschacher, fes la petició molt concreta de gent jove i de la mateixa nacionalitat, per criteris de cohesió i, per tant, de productivitat. Fos com fos, van anar a buscar aquests joves fins i tot a Gusen, com fou el cas d'en Fèlix Quesada, que encara s'estava en aquell camp amb el seu pare. Van donar roba nova a tots, i fins i tot als que venien de Gusen els assignaren un nou número de matrícula. Els van donar unes jaquetes de color blau que sembla que eren de l'exèrcit iugoslau o hongarès, uns pantalons de pana marrons que havien estat de les Companyies de Treballadors Estrangers, a França, i els pintaren una ratlla vermella a l'esquena de la jaqueta i al costat dels pantalons, a més d'afaitar-los els cabells d'una manera especial. També seguiren portant el triangle blau que identificava els presoners espanyols i el número de cadascun. A l'estiu, els canviaven allò per l'uniforme de treball de l'exèrcit alemany, però també pintat amb les ratlles.

Després de ser agrupats, primerament tots els joves republicans van passar un cert temps fent feines a la cuina del camp. Així alguns es van recuperar una mica de la situació i la forma en què es trobaven. Més endavant, van començar a fer la feina per a la qual havien estat cridats: el treball a la pedrera de l'Anton Poschacher, al poble de Mauthausen.

La feina del *kommando* s'iniciava a les set del matí, hora en què sortien del camp caminant per fer els cinc quilòmetres fins a la pedrera. El treball era treure la terra de dalt de la pedrera perquè sortissin les pedres. D'aquesta feina, se n'ocupaven quatre o cinc, mentre que els altres baixaven les pedres amb vagonetes fins al Danubi per carregar-les en un vaixell o bé les portaven a un molí per fer grava, mentre que el granit era per fer llambordes de vorers i carreteres, que es tallaven a la mateixa pedrera. Als que baixaven les vagonetes fins al Danubi, el cap de la pedrera els donava una peça per cada vagoneta i, en acabar, les hi havien de tornar; això els permetia saber quantes en descarregaven. Als primers mesos, cada matí eren escortats fins a la pedrera per un oficial i alguns soldats. S'hi estaven tota la jornada, amb una bona pausa per dinar, i

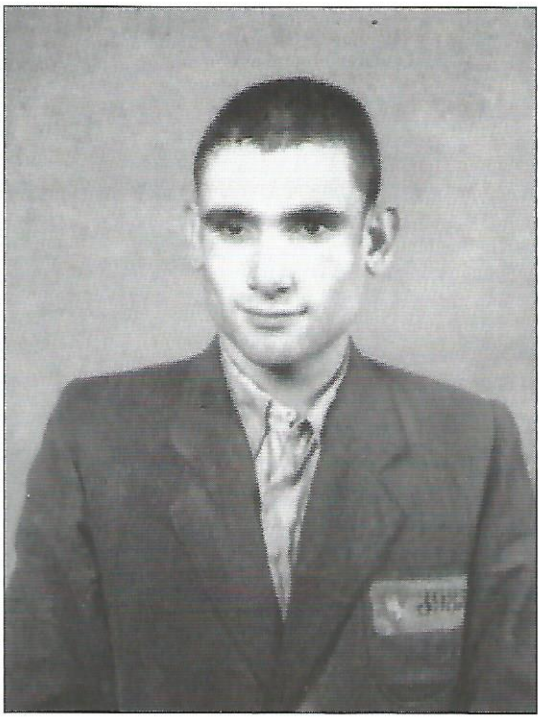

31
L'Eduard Frías, membre del *kommando Poschacher*, en una fotografia feta l'any 1944 a Mauthausen.
Foto cedida per Àrea de Televisió

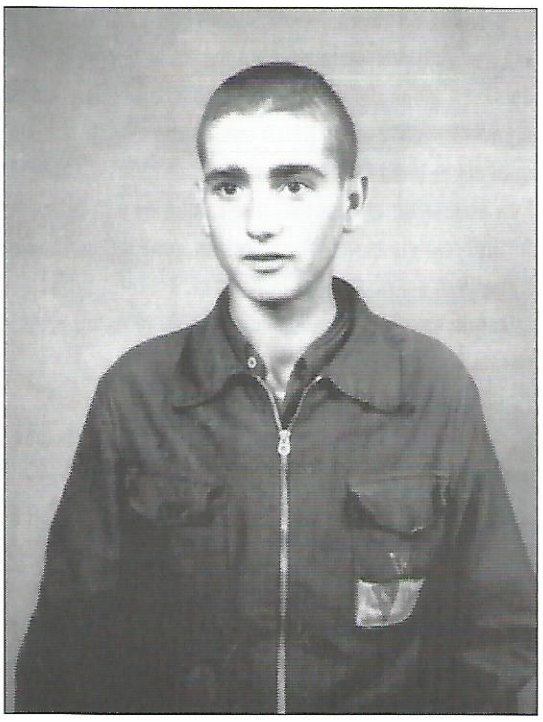

32
Fèlix Quesada, un altre dels membres del *kommando Poschacher*, en una foto d'identificació feta a Mauthausen l'any 1944.
Foto cedida per Àrea de Televisió

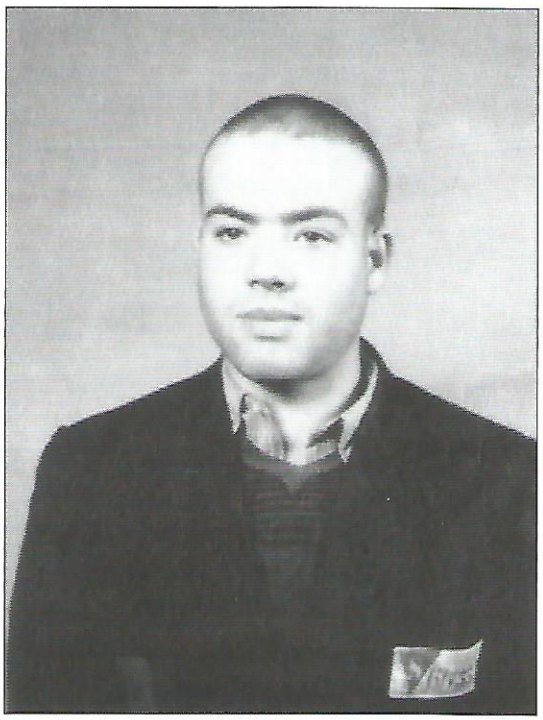

33
JOSEP PEDROL, MEMBRE DEL *KOMMANDO POSCHACHER*, EN UNA FOTOGRAFIA D'IDENTIFICACIÓ FETA A MAUTHAUSEN L'ANY 1944
FOTO CEDIDA PER ÀREA DE TELEVISIÓ

en acabar tornaven al camp. Segons l'Eduard Frías, alguna gent del poble els ajudava amb menjar que els deixaven amagat en diferents indrets, a la pedrera o bé mentre travessaven el poble. Un menjar l'existència del qual els la feien saber amb gestos i mirades d'amagat. I va arribar un moment en què també es van atrevir a fer intercanvis clandestins amb la gent del poble que treballava o passava per la pedrera, sobretot tabac per ous, que després entraven com podien al camp principal de Mauthausen.

Més endavant, a l'octubre o novembre de 1944, als components del Kommando Poschacher els van alliberar d'anar a dormir al camp, i ho feien en una barraca destinada a ells al poble. Tenien restriccions estrictes: no podien parlar amb civils, no podien relacionar-se amb dones del poble ni barallar-se, però ja no havien de tornar al camp a les nits. Els van donar roba de civils i un salconduit per poder circular pel poble. La barraca estava al costat de la pedrera Poschacher, on continuaven treballant. Gaudien d'un règim de semillibertat, vigilats pels capatassos. Només un o dos cops a la setmana hi anava un oficial SS o el propi capità Bachmayer, segon comandant del camp, a fiscalitzar què feien. De sis a vuit de la tarda podien sortir, i fins i tot podien arribar a la barraca més tard. El motiu d'aquesta actitud dels nazis vers ells no té una resposta concreta. Qualsevol interpretació és difícil de sustentar atès que no n'hi ha evidències clares.

El grup de joves sembla que estava molt ben avingut. Quasi mai parlaven de política entre ells, encara que uns quants militaven en partits, com l'hospitalenc Joan Pedrol, que era de les JSUC. Però la majoria eren prou joves per no haver tingut l'edat d'afiliació entre el 1936 i el 1939.

D'altra banda, el tracte que generalment van rebre durant aquells mesos fou bo en comparació al que rebien al camp, i això ha fet que altres internats hagin parlat d'ells com d'un grup de privilegiats. Segons el mateix testimoni de l'Eduard Frias[186], sembla que estaven ben considerats pels SS, i els *kapos* del camp s'abstenien de maltractar-los, ja que tant el comandant del camp, Ziereis, com el capità Bachmayer tenien una certa consideració pels joves *rotspanier*. També s'ha de dir que la seva feina era dura. Però tenia l'avantatge de trobar-se fora de la disciplina del camp i d'una hora extra de descans durant el menjar.

Tot i que no tenim coneixement que els hospitalencs membres del Kommando Poschacher hi participessin, cap a la tardor de 1944, els seus companys Manuel i Jacint Cortès, del Prat de Llobregat, van col·laborar amb en Francesc Boix, fotògraf internat al camp principal de Mauthausen, que els va lliurar un paquet amb negatius de fotos fetes al camp. Aquests negatius inicialment van ser amagats a la mateixa barraca on durant un temps dormiren els membres del *kommando*. I fou al febrer de 1945, davant la imminència de canvis, que decidiren lliurar els negatius a una família amb qui els Poschacher havien establert bones relacions; en concret, a Anna Pointner, que va acceptar de guardar-los. Aquells negatius, varen ser utilit-

[186] En: Jordi Moliner. Op. cit., nota 2

zats com a prova inculpatòria als processos de Nuremberg[187].

Entre març i abril de 1945, la situació dels Poschacher va canviar. Els van traslladar en petits grups a altres destinacions. A en Manuel Gutiérrez li va tocar d'anar a Linz, primer a una indústria de guerra, però després demanaren gent per anar a una panificadora a fer pa, i ell s'hi va presentar malgrat que no tenia cap experiència en aquella feina. L'allotjament era en unes barraques de fusta a la vora del Danubi. Ells no portaven cap tipus de roba que els distingís com a presoners, però no tenien gaire llibertat de moviments. No eren vigilats per guàrdies però sí per civils, i compartien feina amb altres deportats, sobretot russos i iugoslaus. La resta de membres del Kommando Poschacher, que en aquell moment no tenien destí, en principi havien de tornar al camp. Alguns van demanar de continuar al poble, cosa que aconseguiren l'Eduard Frías i en Fèlix Quesada, ja que els havien donat feina al poble de Mathausen. I així els va arribar el dia de l'alliberament.

Finalment, hem de referir-nos a la peripècia de l'Antonio Cánovas, que després de l'empresonament a Casablanca va anar a parar al camp de treballs forçats de Bou Arfa, controlat per les forces militars franceses dependents del govern de Vichy, sota control del Reich. El seu cas té unes característiques força diferents.

Bou Arfa era un poblat d'uns tres-cents habitants envoltat d'explotacions mineres, amb un cert trànsit comercial. Al seu voltant el paisatge era desèrtic. En aquell camp s'organitzaven els treballs de més d'un miler de presoners dedicats a construir una línia de ferrocarril, l'anomenat Transsaharià, un projecte colonial francès del segle XIX per abastir de carbó i altres matèries primeres la metròpoli. Una línia que havia d'unir la Mediterrània amb la zona del Níger, i un projecte ja

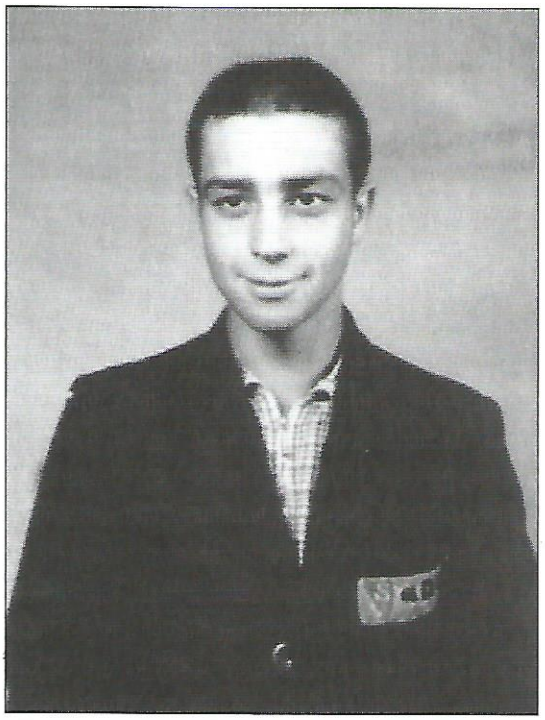

34
EL JOVE MANUEL GUITÉRREZ SOUZA, MEMBRE DEL *KOMMANDO POSCHACHER*, EN UNA FOTO D'IDENTIFICACIÓ FETA A MAUTHAUSEN EL 1944.
FOTO CEDIDA PER ÀREA DE TELEVISIÓ

abandonat que només es tirà endavant quan es va poder disposar de mà d'obra gairebé esclava.

Al camp de Bou Arfa s'havia format, a principi del 1940, el vuitè Regiment de Treballadors Estrangers, tal com també s'havia fet a la metròpoli. Aquest regiment el componien, entre altres[188], refugiats espanyols de la Guerra Civil que havien salpat en vaixells dels ports d'Alacant, Cartagena i altres, durant el mes de març de 1939, davant la imminència de l'arribada de les tropes franquistes a la Mediterrània.

El camp no era més que uns barracots situats al costat del petit poble de berbers, en un terreny pedregós a tocar del límit del desert i del massís de l'Atlas. Les temperatures eren extremes: abrusadores durant el dia, amb màximes de més de 40º, i mínimes gèlides a la nit, que voltaven els 0º. Els espanyols vestien els uniformes militars francesos en desús, procedents dels excedents de

[187] BERMEJO, Benito. *Francesc Boix, el fotògraf de Mauthausen*, Barcelona, La Magrana, 2002. La intervenció de Francesc Boix com a testimoni de càrrec al procés de Nuremberg fou decisiva pel fet d'aportar-hi proves inculpatòries irrefutables contra alts càrrecs de les SS. Boix, militant del PSUC deportat a Mauthausen, treballà al laboratori fotogràfic dels SS. Ajudat per altres companys del camp i pels germans Cortés del *Kommando Poschacher*, aconseguí que la senyora Pointner ocultés els negatius

[188] Cánovas, en l'entrevista, vegeu nota 66, diu que hi havia també jueus, alemanys, francesos, polonesos i altres europeus; també hi havia magrebins, però que eren més aviat treballadors amb un sou de misèria

35
ANTONIO CÁNOVAS, SEGON A L'ESQUERRA, RECOLZAT CONTRA LA FINESTRA, AMB ELS COMPANYS DEL FORN DE PA AL CAMP DE BOU ARFA, CAP A 1942.
FOTO CEDIDA PER ÀREA DE TELEVISIÓ. ANTONIO CÁNOVAS

la Primera Guerra Mundial, i dormien en velles tendes de lona circulars, anomenades *marabouts*, sense enllumenat i amb capacitat per a sis persones, però s'hi encabien el doble. A més, no hi havia res en uns tres-cents quilòmetres a la rodona, per tant, gairebé no calia vigilar els presoners atès que no hi havia on anar. Tot i això, estaven sota custòdia de tropes marroquines armades, perquè fins i tot en aquell lloc hi havia qui intentava escapar. A aquest regiment van dur l'Antonio i els seus companys de presó. El regiment estava dividit en dotze companyies, d'uns cent homes cadascuna, que es distribuïen al llarg del trajecte que s'havia de construir entre Bou Arfa, al sud-est del Marroc, i Kenadsa, ja en territori d'Algèria. Des de Bou Arfa es coordinava el treball de totes, i la situació hi era relativament millor que als campaments de les companyies.

Malgrat que alguns autors el consideren un camp de càstig[189], l'Antonio Cánovas no el descriu com a especialment cruel en el dia a dia. S'havia de fer la feina, i si no s'acomplien els objectius, es podia ser castigat, però no era un camp de càstig en si. A les fotografies que ens mostra ell mateix, es pot veure els presoners vestits adequadament, i fins i tot hi havia activitats culturals i esportives els diumenges, que eren de descans. El propi Antonio recorda haver-hi jugat partits de futbol, i conserva una fotografia d'un equip amb vestimenta adequada per a aquest esport.

Malgrat tot, s'havia de suportar la feina dura i el rigor de la climatologia africana, amb un jornal de 0, 5 a 1,5 francs diaris. Les condicions sanitàries eren també deficients, en un lloc ple d'escurçons, serps, llangardaixos o xacals. Els polls, diu Cánovas, hi eren freqüents, i fins i tot s'hi donaren casos de tifus. Si hi havia una urgència mèdica, un accident laboral, una picada..., s'havia d'esperar algun camió que portés el ferit des de l'obra fins a Bou Arfa. L'alimentació era insuficient i l'aigua era portada en cisterna i racionada. Malgrat tot, al nord d'Àfrica hi va haver camps realment de càstig, molt pitjors que aquest[190].

Però també als camps del nord d'Àfrica els refugiats es van organitzar per establir mecanismes de solidaritat i per fer sabotatge al règim col·laboracionista de Vichy. L'Antonio Cánovas, que era militant comunista d'ençà que havia passat per les unitats del PSUC durant la Guerra Civil, diu que quan hi va arribar ja trobà tot un entramat clandestí a les diverses companyies, dirigit pel Partit Comunista d'Espanya. A Bou Arfa, diu, *los comunistas y los jóvenes socialistas unificados estaban muy unidos y organizados, y se marcaba como objetivo sabotear a las autoridades del campo y mantener la moral de lucha* [191]. Ell seria a Bou Arfa el responsable de les Joventuts Socialistes Unificades.

Els petits sabotatges i sobretot els estratagemes per retardar les obres estaven a l'ordre del dia. La major

[189] Així ho considera, per exemple, Antonio SORIANO en el seu llibre *Éxodos. Historia oral del exilio republicano en Francia, 1939-1945.* Barcelona, Crítica, 1989

[190] Per citar-ne algun, el camp de Méridja, a 90 quilòmetres a l'oest de Colomb Bechar, un camp que després seria traslladat a Ain el Ourak per les protestes de les companyies de treballadors del ferrocarril de Bou Arfa a Kenadza; el camp d'Hadjerat M'Guil, a uns 100 quilòmetres a l'est de Bou Arfa; quatre dels responsables del camp serien condemnats després de l'alliberament a pena de mort o cadena perpètua, la causa les atrocitats comeses; o el camp de Djelfa, als altiplans de l'Atlas saharià, nord d'Algèria, on van morir més de 60 interns per les males condicions i pels maltractaments rebuts, i on s'explotava els refugiats en les indústries més diverses. Vegeu SANTIAGO, Lucio. Op. cit., nota 17

[191] La cita i la informació estan extretes de la biografia d'Antonio Cánovas que està confeccionant el seu fill Jordi i que ha tingut l'amabilitat de posar a la nostra disposició

part els coordinaven els comunistes, però també n'hi havia d'espontanis. Es tractava de petites accions, com amagar eines, bolcar les vagonetes... Entre els republicans hi havia gent d'altres tendències polítiques, així que anaven molt amb compte i feien les seves reunions d'una manera molt clandestina i, per precaució, només amb la petita cèl·lula de què formaven part. Amb el pas del temps, els sabotatges es van fer continus i els comandaments del camp començaren a sospitar dels militants comunistes. Malgrat tot, el primer tram del ferrocarril, entre Bou Arfa i Colomb Bechar, es va inaugurar el 30 de gener de 1942.

Finalment, cap a la primavera o l'estiu del 1942, una delació —segons l'Antonio, d'un militant socialista— el va portar, juntament amb uns altres 64 companys, davant les autoritats responsables del camp. Ell va ser colpejat i torturat als peus per tal que denunciés més companys del partit, però, segons ens diu, no va confessar res. Durant la detenció morí un dels companys, un gallec que es deia Sintes de cognom, a qui van disparar un tret quan intentava fugir durant la nit. Finalment, van ser jutjats a Meknés per un tribunal militar en consell de guerra, que només va durar un dia i on fou condemnat a tres anys de presó. Hi va haver condemnes fins i tot de cadena perpètua. Els van portar al penal de Port Lyautey —avui és la ciutat de Kenitra—, situat a la costa atlàntica, a uns 50 quilòmetres al nord de Rabat.

3.5. L'ALLIBERAMENT

36
GRUP DE PRESONERS ALLIBERATS DE MAUTHAUSEN, EL MAIG DE 1945. EL SEGON A L'ESQUERRA A DALT, (NOMÉS SE LI ENTREVEU EL CAP) ÉS JOSEP IGUAL.
SANDRINE IGUAL

Com ja hem dit a la introducció, els camps nazis van ser alliberats per les tropes aliades a mesura que anaven avançant pel territori sota domini del Reich, que actuaven en forma de tenalla —l'exèrcit roig des de l'est i l'angloamericà i la resta d'aliats per l'oest. A l'alliberament d'Auschwitz i tot el seu complex de camps annexos, el 27 de gener de 1945, l'anaren seguint la resta de camps fins a arribar a Mauthausen i Gusen —els més significatius per al nostre estudi—, alliberats el 5 de maig de 1945 bàsicament per tropes de l'exèrcit nord-americà, concretament per l'onzena divisió blindada del Tercer Exèrcit del general Patton. Unes hores més tard, s'alliberava Ebensee, el darrer dels camps, on els SS tenien preparades galeries subterrànies amb càrregues de dinamita per exterminar-hi 20.000 deportats.

Als darrers mesos, el camp de Mauthausen estava superpoblat, i la fam i les condicions s'hi van agreujar encara més. Les SS vivien sota el signe de la derrota i dels nervis. Fins i tot es donaven situacions tan desconcertants per a ells com el fet que la Creu Roja s'emportés en tres combois diferents, uns quants centenars de deportats de països occidentals, fruit dels acords negociats entre els aliats, l'organisme internacional i alguns caps nazis. Però per als que hi quedaven, les coses continuaven sent cruels i el futur molt

37
GRUP DE JOVES COMUNISTES DEL *KOMMANDO POSCHACHER*, DESPRÉS DE L'ALLIBERAMENT DE MAUTHAUSEN. EL SEGON DE LA FILERA DE BAIX A L'ESQUERRA, ÉS L'HOSPITALENC JOAN PEDROL CARBONELL. FONT: L'AVENÇ NUM. 260, JULIOL-AGOST DE 2001, PÀGINA 73. (LA PROCEDÈNCIA DE FOTO MOLT POSSIBLEMENT ÉS DE LES QUE VA FER EN FRANCESC BOIX)

incert. Els presos sabien que els nazis podien decidir no deixar res darrera seu, esborrar totes les empremtes dels seus crims. I, de fet, Ernst Kalterbruneer va donar ordres al comandant del camp, Ziereis, de no deixar supervivents. Afortunadament, les ordres no es compliren[192].

Finalment els SS no van actuar. Sí que destruïren algunes proves i documents, i van desmuntar la cambra de gas i els forns el 2 de maig, després d'eliminar els presos que hi servien que no s'haguessin amagat prèviament. Entre el 2 i el 3 de maig, els guardians de les SS abandonaren el camp —tot i que alguns romanien expectants a l'altra riba del Danubi— passant el relleu a uns quants efectius del cos de bombers de Viena i la milícia civil Volksturm, que van restar amb una passivitat total.

Davant d'aquesta nova situació, els comitès de resistència dels propis internats van poder organitzar-se i armar-se en previsió d'un incert retorn dels SS, neutralitzaren els nous guardians i els impediren d'entrar dins del recinte del camp. De fet, des del començament de l'any 1945, els republicans espanyols i catalans que formaven part dels comitès de resistència interna —anarquistes de la CNT-FAI i comunistes del PSUC-PCE— ja disposaven d'alguns dipòsits d'armes estratègicament distribuïts per fer front a qualsevol intent d'extermini massiu. Es tractava bàsicament de pistoles, però també d'algun fusell-metrallador que havien pogut treure els que treballaven a l'armeria dels SS, sembla que fins i tot ajudats per algun *kapo*, que d'aquesta manera intentava evitar represàlies dels internats a qui havia maltractat. Així ho expliquen els testimonis Joan Pagès i Josep Ester, entre altres, que va recollir Montserrat Roig[193].

El 4 de maig, els deportats circulaven lliurement per tot el camp i n'organitzaven la intendència i la seguretat. Finalment, el dia 5 van arribar els primers soldats americans davant l'alegria de tots els deportats. Va aparèixer llavors la famosa pancarta de benvinguda feta pels republicans espanyols, concretament pel dibuixant comunista Francesc Teix, on es llegia: *Los españoles antifascistas saludan a las fuerzas libertadoras*, que posteriorment en algunes fotografies fou esborrada a posta. La pancarta, dibuixada sobre uns llençols, fou col·locada damunt la porta d'entrada al pati dels garatges, en comptes de l'àliga nazi, que havia estat enderrocada pels republicans.

La primera patrulla americana va nomenar responsable del camp el cap de la policia de Viena, i marxà unes hores més tard a la recerca del gruix de la seva unitat. Però les organitzacions de resistència, el Comitè Internacional i l'Aparell Militar Internacional van prendre la iniciativa, van convèncer el teòric nou cap del camp que eren ells els que manaven i desarmaren sense problemes la policia vienesa. Amb un munt d'armes lleugeres, els 3.500 homes que encara estaven en disposició de lluitar, organitzats en grups, van ocupar els punts estratègics d'accés al camp per on poguessin retornar els nazis —un pont de ferrocarril sobre el Danubi i un gual al riu—, i també cap al poble de Mauthausen per assegurar-se les comunicacions. Durant la nit del 5 al 6 de maig, es produïren combats amb les SS i també operacions de neteja i de recerca

[192] TORAN, Rosa, "El final dels camps. Op. cit., nota 5

[193] ROIG, Montserrat, "La fi". Op.cit., nota 20

pels voltants, però finalment no van caldre esforços majors perquè els soviètics van empènyer els alemanys més cap a l'est. En aquelles hores encara s'hi produïren víctimes, d'una banda, com a conseqüència de la gravetat de l'estat dels deportats i també per menjar massa en les seves deplorables condicions; de l'altra, per batusses de revenja contra els *kapos* que no havien marxat amb els alemanys i que en aquells anys havien estat cruels amb la resta de presoners; i, per acabar, per aquests combats, que van tenir un balanç d'un mort i dotze ferits[194].

Finalment, el gruix de les forces americanes va arribar al camp i el poble de Mauthausen el dia 6. Els americans van destituir l'alcalde nazi, desarmaren els presoners i es van trobar amb 81.000 supervivents a Mauthausen i els camps auxiliars.

Alguns deportats hospitalencs supervivents sabem que van participar en el moviment de defensa dels comitès. Ho van fer més aviat contagiats pels moviments que veien en altres companys. Així ho explica el jove Fèlix Quesada, que al moment de l'alliberament estava al poble de Mauthausen. En Quesada recorda que el dia abans de la marxa dels alemanys, per una petita finestra del forn on treballava en aquelles últimes hores, veia un tanc alemany amb els seus soldats. Això el va fer témer que potser correrien perill a darrera hora si a aquells soldats se'ls acudia defensar-se amb el tanc contra els aliats quan arribessin. I es lamentava del fet que, després d'haver passat tot el que havia passat, no ho pogués contar per aquella mala sort de l'últim minut... Però al dia següent ja va veure que els soldats alemanys havien inutilitzat el tanc i havien fugit. Sortí al carrer i va veure que alguna cosa passava. *Yo veía que los coches de los SS llevaban pintado CNT, FAI, UGT... ¡como en la revolución de España! Y yo cuando vi aquello, como era una criatura con diecinueve años, pero como no había evolucionado al estar dentro del campo, aquello me chocó*[195]. El desconcert

38
ELS DEPORTATS ES VAN ORGANITZAR PER A UNA POSSIBLE DEFENSA EN L'INTERVAL ENTRE L'ABANDÓ DEL CAMP PER LES SS I L'ARRIBADA DE LES FORCES ALIADES. EN AQUESTA FOTO, FETA ENTRE EL 4 I EL 6 DE MAIG DE 1945, ES POT VEURE JOSEP QUESADA, AMB CASC I FUSELL.
FONT: FOTO EXTRETA DEL LLIBRE DE LA MONSERRAT ROIG *ELS CATALANS ALS CAMPS NAZIS*
(MOLT POSSIBLEMENT VA SER CEDIDA PER LA FAMÍLIA)

d'en Quesada, que no entenia res, era del tot lògic. De fet, li devia semblar un retorn sobtat a l'Hospitalet de l'any 1936!

I en Fèlix Quesada continua explicant que, de sobte, va veure un altre deportat que passava per allà a prop amb una metralladora, i ell el va advertir que si els alemanys el veien amb allò tindria problemes. El company li va explicar el que passava i li va dir: *si eres un hombre, haz como nosotros, coge un fusil y defiéndete.* Llavors fou quan va aconseguir un fusell i també un casc d'acer de l'exèrcit alemany. És clar que, per la seva edat, no tenia cap experiència militar ni tampoc amb les armes, i diu que el primer tret que va tirar amb aquell fusell el va fer caure per terra... Es conserva una fotografia d'en Quesada amb el fusell i el casc d'aquelles hores. També hi ha el seu relat d'una anècdota: com li feren pujar un grup de presoners des del poble cap a dalt, al camp de Mauthausen, i en veure que ho havia de fer tot sol va demanar que li canviessin el fusell per una metralladora[196].

En Lleonard Pérez també va agafar un fusell que li va proporcionar el seu amic de l'Hospitalet Vicenç Ferreres en saber-se alliberats del camp de Gusen, i li

[194] TORAN, Rosa. Op. cit., nota 5, p. 233-242

[195] Aquesta informació i les següents són extretes de les gravacions de Jordi MOLINER. Op.cit., nota 2

[196] Aquesta anècdota està reflectida al llibre de Montse ARMENGOU i Ricard BELIS. Op. cit., nota 19

39
UN GRUP DE SUPERVIVENTS ÉS TRASLLADAT EN CAMIONS CAP A LINZ, ON ELS ESPERAVEN ELS AVIONS PER PORTAR-LOS A PARÍS.
MHC
(FONS AMICAL MAUTHAUSEN).
AUTOR: FRANCESC BOIX

va suggerir d'anar a buscar soldats alemanys per venjar-se'n, però finalment van desistir-hi i tornaren al camp[197].

Per a una descripció més general de com devia ser —més endavant— la sortida definitiva de Mauthausen, tenim els relats d'en Manuel Gutiérrez i l'Eduard Frías, que deuen ser molt semblants al de la majoria de republicans espanyols supervivents. A ells els traslladaren primer de Mauthausen fins a Linz, des d'on foren repatriats en avió militar fins a París. Allà van anar al Quai d'Orsay, on van ser desinfectats i atesos pels serveis sanitaris. Després els acolliren a l'Hotel Lutècia —que descriuen com un dels més luxosos de París—, on els donaren roba i tiquets per a allotjament i àpats en qualsevol establiment.

En Manuel recordava haver menjat en un dels hotels més luxosos de la capital pagant amb els tiquets. L'Eduard recorda que es va estar quatre o cinc dies a l'Hotel Lutècia, i després va marxar a una població prop de París des d'on pogué posar-se en contacte amb la seva mare, que havia sobreviscut a la guerra gràcies a la seva feina de cuinera i que ja pensava que el seu fill era mort. Després intentà posar-se a treballar, però la manca de forces va fer que passés una temporada en una casa de repòs de les que posava a la seva disposició l'estat francès[198].

En algun altre cas la via d'arribada a França va ser més peculiar. Aquí ens hem de referir a la peripècia d'en Lleonard Pérez i en Vicenç Ferreres, i també altres companys amb els quals en Vicenç havia estat a la cuina. Van decidir prendre un auto dels bombers, que carregaren de provisions i, segons explica en Lleonard, marxaren encara vestits amb l'uniforme de ratlles de presoners. Amb aquell transport van poder arribar fins a Munic, on els americans els van fer deixar el vehicle, però no les provisions. Amb aquell valuós carregament, i com que plovia, van demanar aixopluc en una casa habitada per unes persones velles a canvi de fer un menjar calent. I els acolliren i es van portar molt amablement amb ells. *Nos preguntaron de dónde veníamos* —escriu en Lleonard a les seves memòries— *y cuando les pusimos al corriente, chapurreándolo como pudimos, se pusieron a llorar.* A més, en Lleonard diu que quan van marxar deixaren a aquelles persones la major part de queviures que portaven. Després van passar la frontera en tren fins a Suïssa, malgrat que a ell el volien fer quedar en un hospital a causa del seu estat físic. Allà els va cridar l'atenció trobar el país en tan bon estat tenint en compte la destrucció de què venien. I de Suïssa ja anaren a França, on sí que llavors van veure de nou un país marcat pels estralls de la guerra. Diu que van tenir una bona impressió de com els acollien: *se daban cuenta, aunque no exactamente, de lo que habíamos pasado. Nos dimos cuenta que habíamos encontrado una segunda patria.*

En Manuel Alfonso, a les seves memòries ens diu que, un cop alliberat el camp de Mauthausen, encara hi va romandre dotze dies, fins que els nord-americans els traslladaren a Linz en camions juntament amb els republicans espanyols que havien sobreviscut al camp de Gusen. Els van allotjar en diferents edificis pròxims al camp d'aviació, fins que al cap de tres dies els dugueren a París. Com la majoria de supervivents republicans,

[197] Descrit a les seves memòries. Op. cit., nota 50

[198] MOLINER, Jordi. Op. cit., nota 2

va passar per l'hotel Lutècia. Posteriorment es traslladà a Annecy, on va passar dos mesos allotjat en un hotel convertit en casa de repòs, a càrrec de l'estat francès.

Finalment hem de fer esment de l'especial alliberament de l'Antonio Cánovas, l'exiliat empresonat a Port Lyautey, a les possessions franceses a l'Àfrica.

L'any 1942, Port Lyautey fou un dels principals llocs de desembarcament de l'exèrcit angloamericà en l'Operació Torch, l'inici de l'alliberament del nord d'Àfrica pels aliats, a l'esquena de l'exèrcit alemany de l'Afrika Korps, situat a Tunísia. El desembarcament va tenir lloc a mitjan novembre. Els aliats bombardejaren la ciutat, i la presó on estava tancat l'Antonio i altres presoners polítics també quedà afectada. Fins i tot hi van caure alguns murs per on alguns presos intentaren fugir mentre els guardians francesos i marroquins els ho impedien a trets.

Al cap de poc de ser ocupada la ciutat, segons que explica en Cánovas[199], els americans van atendre els empresonats, els van oferir tabac, xocolata, xiclets... però per alliberar-los els van proposar que signessin un document contractual perquè es fessin membres de les forces aliades. Aquesta era l'única manera com els americans acceptaven alliberar els presoners del penal de Port Lyautey. Alguns acceptaren l'oferta, però l'Antonio i els seus companys seguint les consignes comunistes no ho van fer, i per això encara van trigar vuit mesos més a sortir d'aquella presó, al juliol de 1943. Només l'arribada d'un membre destacat del Partit Comunista Francès, André Marty[200], va permetre llavors l'alliberament dels seus camarades espanyols.

40
Maig del 1945 a Mauthausen. Un dels primers grups que van ser repatriats, després de l'alliberament.
MHC
(Fons Amical Mauthausen).
Autor: Francesc Boix

[199] Entrevista. Op. cit., nota 66

[200] André Marty, membre del Partit Comunista Francès i representant de la KOMINTERN a la República durant la Guerra Civil. Va dirigir els voluntaris comunistes francesos a Guipúscoa durant els primers mesos de la guerra. Més tard fou l'organitzador de las Brigades Internacionals. Durant la guerra va ordenar moltes execucions sumàries i, per prevenir possibles acusacions posteriors, intentà eliminar molts brigadistes a Albacete quan ja abandonaven el país. Finalment seria expulsat del PCF l'any 1952. Vegeu BENNASSAR, Bartolomé. Op. cit.

3.6. ENTRE LA REPRESÀLIA I L'OBLIT. ELS FAMILIARS QUE VAN QUEDAR-SE A L'HOSPITALET I ELS QUE VAN SOBREVIURE

Mentrestant, els familiars dels deportats que s'havien quedat a Catalunya —tant els familiars dels que havien mort com els dels supervivents— eren víctimes d'una història també molt dramàtica. Com hem vist, als camps de presoners de guerra alemanys, tot just després de la desfeta de França el juny de 1940, i moltes vegades gràcies a la intervenció de la Creu Roja, els espanyols encara van poder reprendre el contacte per carta amb les seves famílies[201], però després, als camps de concentració, se'ls va prohibir qualsevol contacte amb l'exterior fins a final del 1942. Per això, la major part de republicans de l'Hospitalet mai van poder explicar als familiars quina havia estat la seva destinació posterior i en quines condicions vivien.

Per a les famílies, en aquells anys, els seus parents simplement havien desaparegut en algun punt d'Europa entre mitjan 1940 i final del 1941. Només alguns intentaren infructuosament la seva localització quan es van assabentar per alguna via de l'existència dels camps de concentració —probablement als últims anys de la guerra. És el cas dels familiars dels germans Vives Campos. La filla d'en Josep recorda que van escriure als quatre camps dels quals els havien parlat interessant-se per si hi havia el seu pare i el seu oncle. Tres no van respondre, i del quart li van respondre que allà no hi eren. No hi eren... però hi havien estat, ja que l'únic camp que va respondre fou el de Gusen, on havien mort. Un altre exemple també dramàtic és el de l'esposa d'en Vicent Ferrer, que poc abans del final de la Guerra Mundial encara escrivia innocentment a la darrera adreça que coneixia del seu marit, al camp de presoners d'Estrasburg, on evidentment ja no hi era des de feia quatre anys. La carta, amb data del 20 de febrer de 1945, fou retornada al remitemt un mes després. Al text que va escriure podem llegir això: *Después de mucho tiempo sin saber noticias tuyas y habiendo la probabilidad del restablecimiento de postales, agradecería mucho de saber noticias tuyas. Nuestros hija e hijo bien, igual te deseo a tí...*[202]

Un cas també esfereïdor és el de les dones que van ser retornades a Espanya al comboi d'Angulema. La mare d'en Manuel Gutiérrez Souza, segons explicava ell mateix, anava en aquell tren que les va deixar a la frontera basca (Hendaia-Irún). Ella va demanar d'anar a Sevilla, d'on era originària, però al cap de dos o tres dies es va trobar a Barcelona, reclosa al Palau de les Missions, com ja hem citat. Quan sortí en llibertat va poder treballar en tasques domèstiques a casa d'un capità de l'exèrcit franquista. I ell va interessar-se pel seu fill. Al cap de poc li comunicà que estava viu, cosa que desmentí posteriorment. I és que realment creia que el seu fill havia mort, fins que per fi en Manuel es va poder posar en contacte amb ella després de l'alliberament, cap a l'estiu del 1945[203].

En definitiva, per a la majoria de famílies que restaven aquí, els seus parents estaven desapareguts. I així consta també en la major part de casos al Padró Municipal del 1940, amb aquesta mateixa paraula o bé amb la indicació que la persona en qüestió estava "absent". Als casos on hi ha més informació, figuren França o Alemanya com a llocs on es trobava la persona que era censada gràcies als seus familiars malgrat que estava absent del domicili. Uns mesos després, però, la majoria ja havien mort i només eren un nom en una llista curosament creada per la sorprenent burocràcia nazi. I moltes vegades ni això, perquè fins i tot n'hi ha que

---

[201] Fins i tot al Padró del 1940 hi ha diverses anotacions que indiquen que alguns veïns es trobaven en aquell moment a Alemanya. Això demostraria també que alguns van poder escriure a les famílies des dels camps de presoners d'Alemanya. Creiem que totes aquestes persones devien anar a parar en un camp de concentració, tot i que només es pot demostrar en alguns dels casos

[202] Carta que la seva família va posar amablement a la nostra disposició

[203] L'enregistrament de Jordi MOLINER. Op. cit., nota 2

van morir sense deixar rastre, i avui simplement no consten enlloc[204].

Aquest silenci sobre la sort de la majoria d'aquests morts no es començaria a trencar fins a final dels anys quaranta i principi dels cinquanta. Mentrestant, alguns ja imaginaven el destí dels seus familiars però altres seguien esperant. Els testimonis d'aquests anys són molt crus. La filla d'en Josep Vives explica que, mentre durà la Segona Guerra Mundial, la seva àvia comprava moltes vegades la revista alemanya *Signal* –pura propaganda de guerra nazi—perquè hi sortien moltes fotos de presoners, i mirava a veure si trobava els seus dos fills en aquelles imatges... Tanmateix els seus avis no ho arribaren a saber mai, ja que van morir uns mesos abans que la família s'assabentés del que havia passat realment amb en Josep i el seu germà Manuel, ja cap al 1956. De la mare de l'Eugeni Querol Puyo, la seva neboda Francesca recorda que un dia, mentre veien al cinema un noticiari del No-Do, va creure que reconeixia el seu fill a la pantalla i es posà a cridar enmig de la sala...[205]

De la família de l'Eloi Ferrer, hem sabut que la seva esposa, Josefa Ruiz, treballava a Can Trinxet, i va haver d'optar per la submissió del "treballar i callar", que comportava el silenci més absolut. Tenia quatre filles i un fill –Angelita, Eloi, Encarna, Josefa i Andrea—, que depenien del seu migrat salari. És per aquest motiu que les seves filles Josefa i Andrea, per la mateixa regla del silenci imposat a la seva llar, no ens han pogut explicar quines foren les circumstàncies en què es va trobar el seu pare. Fins i tot expliquen un fet insòlit: que els primers anys no sabien que el seu pare havia estat en un camp nazi, tot i que la seva mare va cobrar una paga com a "víctima de guerra". I no fou fins a l'any 1955 que la mare va poder beneficiar-se d'una pensió del

41
LA MAJORIA DELS DEPORTATS HAVIEN DEIXAT LES SEVES FAMÍLIES A CATALUNYA. AQUESTA ÉS LA DE L'ELOI FERRER EN UNA FOTOGRAFIA FETA ABANS DE LA GUERRA, AMB LA SEVA DONA, JOSEFA, I LES FILLES, ANGELITA, ENCARNA, JOSEFA I ANDREA, I EL FILL, ELOI.
FAMÍLIA FERRER

govern alemany, quan saberen que havia mort en un camp nazi. Ni tan sols sabien que el camp era Gusen[206].

Amb el pas dels anys, gairebé tots van acabar sabent la sort dels seus parents. Probablement molts se n'assabentaren gràcies a la informació general que en revistes i publicacions, especialment franceses i nord-americanes, es donava dels camps d'extermini. O també per les informacions rebudes directament d'alguns supervivents i/o d'organitzacions polítiques i sindicals clandestines. És el cas, per exemple, de la dona i els fills d'en Josep Ramis, que ho van saber perquè algú els anà a casa amb una llista de víctimes on figurava el seu familiar. Devia ser cap al final del 1945 o principi del 1946, ja que la dona d'en Josep, que ho va arribar a saber, morí al juny de 1946 víctima de problemes de cor. Tenia aproximadament la mateixa edat del seu marit, és a dir, 49 anys en aquell moment[207].

Però la via més comuna per la qual la major part dels afectats s'assabentaren de la sort dels seus familiars

[204] Els que morien en el transport, els molts que van ser exterminats en camps on no es van salvar les llistes minucioses que elaboraven els alemanys (que van tenir cura de destruir), etc. Les circumstàncies en què un presoner podia desaparèixer sense deixar rastre podien ser molt i molt variades. A tall d'exemples, en el reportatge de TV3 *El comboi dels 927*, s'afirma que seixanta dels homes que van arribar en aquell tren a Mauthausen i que estaven malalts, ni tan sols van ser inscrits: foren directament exterminats. I el deportat supervivent Mariano CONSTANTE, en el seu llibre (vegeu nota 172), assegura que quan van arribar a Mauthausen el 7 d'abril de 1941, faltaven quaranta-un passatgers, eliminats d'una manera o d'una altra pel camí

[205] Conversa telefònica (març 2005)

[206] Entrevista amb les filles i la néta d'Eloi Ferrer. Vegeu nota 68

[207] Informació facilitada per un familiar que ha volgut guardar l'anonimat

fou gràcies a la tasca de la Federación Española de Deportados e Internados Políticos, organització amb una majoria d'anarquistes i d'independents i amb seu a França, que va escriure a mitjan anys cinquanta a les famílies de les víctimes per explicar-los la possibilitat d'obtenir indemnitzacions *para las víctimas y a los deudos de las víctimas muertas en los campos de concentración alemanes a consecuencia de los malos tratos recibidos*[208]. Els aclarien que els refugiats espanyols es beneficiaven així de la Convenció Internacional del Refugiat del 1951.

En definitiva, totes les famílies de víctimes mortes que hem pogut localitzar en aquest estudi sabien avui en dia el trist destí del seu parent. Amb una excepció: el fill d'en Manuel Fernández Torres no va saber mai la sort final del seu pare, que potser ni arribà a conèixer, perquè quan ell naixia aquell 5 de desembre de 1938, la Guerra Civil era a la recta final i el pare potser ja no va poder abandonar la seva unitat. Un de nosaltres va tenir la delicada missió d'explicar a en Manuel Fernández Deu, gairebé seixanta-quatre anys després, quin havia estat el trist destí del seu pare... No cal dir que l'emoció va presidir aquella entrevista i fins i tot posteriors contactes amb ell.

D'altra banda, les famílies dels exiliats i dels deportats estaven marcades pels vencedors com a famílies de "rojos", ja fos per suposats mèrits propis dels que encara eren aquí o simplement perquè eren parents d'aquell que havia fugit a l'exili. Fos com fos, a les seves penoses circumstàncies de postguerra similars a les de la resta de catalans, en molts casos s'afegiren les persecucions judicials o socials. Els exemples que n'hem trobat són nombrosos. Al germà d'en Martí Cabanes Bel, en Modest, després de romandre internat en un camp de presoners a Galícia, li van fer una investigació prèvia a un possible judici sumaríssim per rebel·lió militar l'any 1940[209]; i el fill d'en Modest, Vicenç (nebot d'en Martí), encara que devia ser molt jove durant la guerra, va haver de fer un llarg servei militar[210].

A la dona d'en Manuel Fernández Torres, Rosa Deu Via, i els seus cosins Fèlix i Josep Via Soler, els van condemnar en judici sumaríssim a 12 anys i un dia de reclusió per *auxilio a la rebelión militar*, però la pena ja fou commutada directament en la mateixa sentència per sis anys de presó menor[211].

També va estar en la presó preventiva durant tres anys el germà d'en Josep Roca, en Ferran, per suposats motius polítics. Als tres anys, però, el van deixar anar per falta de proves tot i que llavors va haver d'anar a fer el servei militar tres anys més[212].

El pare d'en Ferran Polo Tàpies, Domingo, havia estat membre de les patrulles de la CNT a l'Hospitalet, i després de la guerra es va voler amagar al seu poble natal, Alcalà de Xivert (Baix Maestrat), potser buscant l'ajuda d'un cosí falangista, però finalment l'hi detingueren i el van tornar a Barcelona, on va morir víctima de les pallisses que li donaren a la presó. Un familiar d'en Ferran Polo que vol mantenir l'anonimat explica que el van portar a l'ajuntament per tal d'aconseguir que els digués on eren el Domingo —que ja hem vist que s'havia amagat al seu poble— i el Ferran, que s'havia exiliat a França (deportat després a Mauthausen). Ell només els digué que no ho sabia. Aleshores aquest familiar tenia 16 anys. Del taller familiar de pintura, col·lectivitzat durant la guerra, a la família no li va quedar res; i els parents que van restar a l'Hospitalet ja no van poder treballar-hi més pel

[208] Fragment copiat d'una carta a la qual hem tingut accés

[209] Hem trobat a AMLH-AH una petició d'informes del Jutjat Militar número 4 de l'Hospitalet, del 13.6.1940, on consta que tenia 43 anys i que havia estat "guardia de seguridad" (en realitat havia estat guàrdia d'assalt de la Generalitat, amb funcions de xofer). La seva adreça era al c/ Llobregat, 22. Sembla que finalment no el van sotmetre a judici

[210] És possible que fos mobilitzat amb la denominada "lleva del biberó" i que li fessin repetir el servei. Això suposaria cinc anys de servei militar

[211] El fill de Manuel i Rosa també recorda que un germà de la seva mare, en Ramon, també va ser mort per "falangistes", però no en recorda les circumstàncies concretes

[212] Testimoni de la seva germana Amàlia. Op. cit., nota 62

fet de ser parents de qui eren. I van haver de muntar un nou taller a Barcelona[213].

Tot això, a més, va marcar la vida de molta gent. En Manuel Fernández Deu, fill del deportat mort Manuel Fernández i de Rosa Deu, diu que recorda *com un flash*[214] un dia, quan encara era petit, que visitava la seva mare a la presó i que ella li lliurava entre les reixes una llibreta, una goma i un llapis a través de la zeladora. Mentrestant ell vivia a casa de la seva tia. Uns mesos més tard, la mare sortí de la presó[215] i va refer la vida.

El fill d'en Vicent Ferrer, també de nom Vicenç, va tenir la vida molt complicada als primers anys del franquisme pel fet de ser fill de qui era. Segons explica, sempre tenia el risc de perdre la feina a Fomento de Construcciones y Contratas, on el seu cap li deia que no sabia si el podria mantenir malgrat que era un bon empleat, perquè rebia pressions dels falangistes per fer-lo fora: *a les dotze de la nit* —explica— *em tenien per Sant Just marcant el pas, i cada dia al jefe li deien que si encara treballava allà, i que a veure si em despatxava ja.* Tant li feien la vida impossible que, aconsellat per un conegut de la Falange d'Esplugues, es va haver de decidir a fer un curs especial de la pròpia Falange a la localitat de Riaño. Aquest conegut li deia: *si vas y apruebas, no habrá nadie que se atreva a decirte nada.* I es va haver de fer falangista[216].

El pare i el germà d'en Josep i en Manel Vives Campos també ho van tenir difícil durant la postguerra. En Lluís, el germà dels dos morts en deportació, va passar després de la guerra per un camp de presoners. Tot i això pogué tornar a treballar a la Cooperativa Obrera Vidrieria la Torrassa, de la qual el seu pare, Josep Vives Aguilar, havia estat soci fundador al seu dia. Malgrat això, després de la guerra, el pare ja havia perdut la influència en la direcció de l'empresa davant d'altres

42
La vídua del Manuel Vives Campos, Carme Torras, davant del monument a la memòria dels republicans morts per la llibertat, del cementiri Père-Lachaise de París. (Juliol 1970).
Maria Crespo i Manuel Vives

socis millor situats a causa de la nova situació política. El pare era d'esquerres però no havia tingut activitat política destacada durant la guerra, i fins i tot sembla que va ajudar a amagar alguna persona de tendències dretanes a les mateixes instal·lacions de la cooperativa durant el conflicte. Tanmateix, el pare no va poder evitar que el seu fill fos acomiadat de l'empresa vidriera. I el pare va salvar la pròpia feina només perquè era un gran artesà i el devien necessitar. En Lluís, cansat de tot plegat, decidí emigrar amb la seva família a Xile, on s'estigué deu anys abans de retornar. Així, aquests pares es van quedar sense cap fill al costat durant molt de temps. Només els quedaren dos néts, Josep Vives Torres (fill d'en Manel) i Encarnació Vives (filla d'en Josep). En Josep quedà a càrrec de la seva mare i l'Encarnació quedà a càrrec dels avis, ja que la mare també era morta de feia uns anys[217]. El fill d'en Josep (ja mort), segons la seva dona, *ho va portar sempre molt malament, ho va passar malament, perquè sempre es va veure mancat de moltes coses; la meva sogra treballava en un drapaire i guanyava quatre duros, i a ell li hauria agradat estudiar i només va anar a un col·legi de la Bordeta, al senyor Casal, i després ja el van posar a tre-*

[213] Testimoni d'aquest familiar que ha volgut quedar en l'anonimat

[214] Entrevista enregistrada. Vegeu nota 53

[215] Possiblement en llibertat condicional (ho deduïm per la magnitud de la pena, quan eren menors de 12 anys i un dia, podien acollir-se a aquesta legislació)

[216] Testimoni d'en Vicenç Ferrer Solsona. Vegeu nota 44

[217] Testimoni d'Encarnación Vives, filla de Josep Vives Campos

ballar allà a Can Pareto, i va acabar sent un trist encarregat a Can Pareto. Més tard es va consolidar una mica més a l'empresa Cobega i va poder aconseguir que el seu fill (nét del republicà mort a Gusen) estudiés a la universitat i sortís *com el seu pare desitjava*[218].

També van haver d'emigrar a Sud-Amèrica la dona i els fills de Vicenç Capdevila. La Júlia Gómez es va assabentar bastant ràpidament de la mort del seu marit. Les circumstàncies van fer que contragués un segon matrimoni, però el seu segon marit va morir al cap de poc, i ella i els seus dos fills, Rosa i Josep, van tornar a patir moltes dificultats. La Júlia, veient la difícil vida que tenien a Collblanc i amb sensació de persecució, va decidir emigrar a l'Argentina en algun moment del final de la dècada dels quaranta. Possiblement no va tornar de visita fins als anys setanta. Els seus fills continuen vivint a l'Argentina.

Un cas que creiem que va ser lleugerament diferent és el de la família del deportat mort Joan Oller. Sabem que els seus fills van estar vinculats durant molt de temps (i potser fins no fa gaire) al Casal Català d'Angulema. El seu fill Joan, per exemple, va ser director del butlletí del casal, *Mai no morirem.* Això ens fa pensar que la família es va exiliar en algun moment (potser fins i tot havien marxat amb el pare) i es va quedar a viure a França.

El fill d'en Vicent Ferrer Salvador parla també d'una postguerra plena de dificultats. Explica que, en acabar la guerra, es van quedar amb dos duros de plata, perquè els bitllets republicans que la seva mare havia anat estalviant ja no servien per a res, almenys els que tenien ells ja que, segons diu, la mare tenia per costum guardar els bitllets més nous però no els vells, i els franquistes només acceptaren de bescanviar els bitllets de les sèries més antigues, les d'abans de la proclamació de la República. Curiosament, segons ens explica, durant la guerra, un masover d'una masia propera on també hi havia allotjats militars o alts càrrecs del govern (recordem que el seu pare era masover a la finca de Can Vidalet, al límit entre Esplugues i l'Hospitalet) el va anar a veure amb una maleta carregada de bitllets, però de la zona nacional, perquè li guardés. El seu pare, quan el va veure amb aquells bitllets, el va esbroncar i li féu tornar immediatament la maleta per evitar problemes. Després, pensava el seu fill Vicenç, haurien pogut comprar tot Esplugues! La seva mare, just abans de l'arribada de l'exèrcit franquista, va cremar tots els papers comprometedors. A les sis hores d'haver entrat els nacionals a Esplugues, ja els havien anat a buscar, tot i que sembla que ells no van tenir problemes greus, en part perquè la mare pogué utilitzar algunes influències de persones a les quals en Vicent Ferrer havia ajudat durant la guerra. El fill d'en Vicent Ferrer ens parla de la família Milà, a la qual sembla que el seu pare havia salvat de les patrulles de control dels anarquistes de la Torrassa[219]... De les circumstàncies en què vivia la seva família a Catalunya als anys més durs de postguerra, el propi deportat ens aporta aquestes dades en una de les seves cartes: *también veo por la tuya, que la Montserrat trabaja en casa del yerno de mi hermana y que está muy contenta por ser el trabajo más ligero que en una fábrica, y en cuanto a Vicentet ya me diréis a que bóbila* [sic] *trabaja y con quién, a ver si por casualidad conozco alguno. En cuanto al semanal que entra en casa, ya me hago una idea de lo bien que lo podéis pasar, pero en fin hay que tener paciencia y mirar de salvar la situación, ya que no se puede hacer otra cosa*[220].

El Padró de l'any 1940 també explica entre línies, històries de misèria. En Josep Aragón Muñoz, en marxar a l'exili, va deixar a l'Hospitalet dona i quatre fills entre tres i onze anys. Al document del padró, la seva esposa, Fuensanta Medina Olano, consignà que era una jornalera, però més enllà d'aquesta, en teoria, baixa qualificació laboral, la situació de necessitat s'endevina pel fet que als dos fills més grans, l'Antonio i el Domingo, que

[218] Testimoni de Maria Víctor Crespo, vídua d'en Josep Vives Torres (fill del deportat Manuel Vives Campos), enregistrat a casa seva (maig 2005)

[219] Testimoni del fill d'en Vicent i de la seva néta, Montserrat. Vegeu nota 44

[220] Carta de Vicent Ferrer (5.6.1940) des de Saint Mihiel (França)

tenien onze i deu anys, se'ls qualifica com a *sin trabajo* en l'apartat destinat a la professió... De fet, ells dos no sabien llegir ni escriure i tampoc les seves germanes, Carmen i Josefina, tal i com figura també al mateix padró, cosa que volia dir que no devien estar escolaritzats[221].

Però no hem de parlar només de persecucions judicials o socials. També hem d'explicar una altra mena d'històries: les de desarrelament familiar, en el cas dels supervivents, amb els seus parents que van quedar aquí. El cas més paradigmàtic, potser, és el d'en Jaume Colet Balart. Ell va marxar a l'exili ja a trenta-cinc anys i amb la vida mig feta: tenia ja companya, una dona d'origen valencià amb qui havia tingut una filla, la Concepció. En ser alliberat de Mauthausen, en Jaume Colet va estar molt de temps recuperant-se del seu llastimós estat de salut, i allà es va amistançar amb la infermera que el va atendre, una francesa uns deu anys més gran que ell. En Jaume hi visqué a Boutezac, una població a uns 80 quilòmetres de Llemotges. Mai va tornar a l'Hospitalet amb la seva primera companya, tot i que durant un temps encara mantenia contacte i relació amb la seva filla catalana, però amb els anys sembla que van acabar allunyats. D'altra banda, els contactes amb la seva germana, Maria, que vivia a l'Hospitalet, no foren gaire freqüents. De fet, ella només el va visitar una vegada, l'any 1952, mentre que la seva neboda no el va anar a veure fins fa vint anys, cap al 1985. En Jaume sembla que només retornà a Catalunya una vegada i d'incògnit, per la qual cosa no va visitar la família[222].

Concepció Souza, mare del supervivent Manuel Gutiérrez, després del seu primer exili l'any 1939 i de ser retornada a Espanya al comboi d'Angulema, va haver de fugir per segon cop –probablement cap a l'any 1946–, ja que segons sembla la policia encara la cercava. Va poder creuar la frontera just el dia abans que anessin a buscar-la a casa seva. Es retrobà a França amb el seu

43
JAUME COLET AMB LA GERMANA, A L'ESQUERRA DE LA IMATGE I LA SEVA SEGONA ESPOSA, A LA DRETA, DAVANT LA TORRE EIFFEL, A PARÍS, L'AGOST DE 1952.
MARIA MIRÓ COLET

fill, que vivia amb la seva primera esposa, i es va quedar amb ell fins que va morir[223].

El mateix va intentar la germana del supervivent Lleonard Pérez, travessar la frontera. Dolors Pérez, que també vivia a l'Hospitalet, estava casada amb un altre exiliat, Antoni Garcia, que després de la Segona Guerra Mundial la va cridar perquè anés a viure amb ell a França. L'any 1946, la Dolors ho va organitzar tot per travessar clandestinament la frontera amb el seu fill de 7 anys, que també es deia Antoni. Guiats pels "passadors" de la zona, la nit que van travessar la línia fronterera, el pas estava força enfangat perquè uns dies abans havia plogut molt. La Dolors va travessar primer carregada amb farcells i arribà a l'altre costat, però el seu fill s'hi va quedar atrapat. La dona va retrocedir per ajudar el nen, i llavors la van descobrir i un

[221] Dades del Padró del 1940 corresponents a un pis del carrer París, núm. 50. Als baixos del mateix edifici hi vivia la germana del seu marit, la Juana Aragón Muñoz, casada amb Juan Cassión Tomás i tenia amb filla de 18 anys que es deia Carmen. La Juana i el seu marit havien arribat a l'Hospitalet cap al 1922, mentre que en Josep Aragón i la Fuensanta Medina hi arribaren el 1927

[222] Entrevista amb la seva neboda. Vegeu nota 180

[223] Extret de l'entrevista enregistrada de Gutiérrez per Jordi MOLINER. Op. cit., nota 2

44
MANUEL PÉREZ ISERTE, AMB UN DELS SEUS FILLS CAP ALS ANYS CINQUANTA PASSEJANT PELS CARRERS DE TOLOSA DE LLENGUADOC, ON ES VA QUEDAR A VIURE A L'EXILI.
ANTONI GARCIA PÉREZ

45
RETRAT D'EN MANUEL SANS ALSO, AL COSTAT, UNES ULLERES QUE VA OBTENIR D'UN OFICIAL DE LA WEHRMATCH. EN LA INSCRIPCIÓ DE LA FUNDA ES POT LLEGIR L'EQUIVALENT A "ULLERES DE CAMPANYA"
JORDI SANS CORTECANS

guàrdia civil li va disparar un tret que va estar a punt d'emportar-se-la a l'altre món, perquè la ferí prop del pulmó. Els van detenir i els van retornar a la mare a l'hospital, en qualitat de presa. Mentrestant, el fill de set anys era interrogat per trobar els que els havien ajudat a intentar creuar la frontera. Després els retornaren a l'Hospitalet, i la mare es va haver de presentar cada setmana a comissaria durant dos anys. Mai no es van reunir amb el pare, que després va refer la seva vida per separat a França. I el fill ja no en va saber mai més res[224].

També hem d'anotar aquí els casos de dos exiliats, en Manuel Sans Also i en Josep Biosca Blay, que es van poder lliurar dels camps de concentració però que van continuar treballant després de l'armistici en les estructures i les organitzacions muntades pels francesos i els alemanys per aprofitar la mà d'obra estrangera que encara hi havia al país.

En Manuel Sans va arribar al final de la guerra formant part d'una de les unitats de l'anomenada Mà d'Obra Estrangera, formades entre altres per exiliats republicans. Segons ens explica el seu fill, Jordi Sans, el que probablement el va salvar d'anar als camps d'extermini fou l'especialització del seu ofici de soldador. Un cop alliberada França, l'any 1944, es va traslladar a Perpinyà. El seu estat de salut es va agreujar en aquells mesos i féu que en lloc de plantejar-se el retorn a l'Hospitalet, on tenia l'esposa i els fills, acabés pensant el contrari. L'any 1946 va escriure a la seva família perquè passessin la frontera i es reunissin amb ell a Perpinyà perquè ell no es veia capaç de retornar, ja que se li havia declarat un càncer de laringe. Hem pogut observar una carta, que no sabem exactament com va fer arribar a la seva esposa, Pepeta Cortecans, on li explicitava detalladament els passos a seguir per travessar clandestinament la frontera.

Com que no és un cas aïllat i ja ens n'hem trobat més en aquesta recerca, ens detindrem a explicar-lo. En primer lloc, havien d'obtenir un salconduit per viatjar en tren fins a Puigcerdà, que els facilitaria un policia corrupte per dues mil pessetes. Els diners els van obtenir de la venda de mobles, rellotges i altres objectes de valor que tenien a casa. Un cop a Puigcerdà, el "passador" de persones els conduí de nit a la zona fronterera del sector de la Guingueta d'Ix (Bourg-Madame). Els acompanyaven una dona de l'Hospitalet i una parella de nois aragonesos pròfugs del servei militar. Després d'una discussió amb el guia, que els volia deixar abans de passar la frontera, finalment la passaren. Després d'esquivar la guàrdia civil i de travessar un riu que fa frontera —probablement el Raür—, eren a la

[224] Testimoni d'Antoni García, nebot de Lleonard Pérez, enregistrat a La Farga de l'Hospitalet (24.1.2006)

Cerdanya francesa. Seguint les instruccions demanaren asil polític. I dos dies més tard els va recollir en Manuel Sans. Al cap d'uns mesos, però, en Manuel moriria tot just el dia abans de sotmetre's a una intervenció pel càncer que patia, i la seva dona i els seu fills es van trobar de nou sols, ara a França. I encara s'hi van quedar un temps –aproximadament un any i mig–, ja que la Pepeta Cortecans tenia contracte de treball i el seu fill Jordi estava escolaritzat; fins que el 1948 van decidir de tornar, havent d'afrontar el fet que havien passat il·legalment la frontera. Se'n van sortir, no sense que els empresonessin alguns dies a Figueres i Girona. Allà els van prendre la part dels diners que portaven sense amagar, ja que, com els havien alliçonat abans de tornar, la mare havia amagat el gruix dels diners en una doble plantilla de les sabates, i pogueren retornar a l'Hospitalet amb una mica més d'esperança[225].

Pel que fa a en Josep Biosca Blay, hem de recordar que havia pogut tornar a Espanya a principi del 1942 després d'haver treballat un any per a una empresa alemanya que feia refugis per a submarins a Lorient, on va ser ferit durant un bombardeig. Les autoritats franquistes, a través de l'ambaixada a París, el van ajudar a retornar a través de la frontera d'Irún. Però una vegada a Espanya, amb una petita quantitat de diners procedents dels sous cobrats als mesos anteriors, la sort d'en Josep fou encara pitjor que a França. Primer el van portar al sinistre camp de presoners de Miranda de Ebro, on s'estaria des de gener fins a maig de 1942. D'allà el van enviar a un batalló de treballadors a Cerro Muriano (Còrdova) fins al juny de 1943, i finalment, a fer el servei militar a les illes Canàries, on s'estaria entre el juny de 1943 i el juny de 1945. En Josep explicava que ell va patir més vexacions a Espanya amb els franquistes que a França amb els alemanys. L'any 1945, quan tornà a casa set anys més tard d'haver sortit per anar a la guerra, la seva mare no el va reconèixer en obrir la porta: es pensà que era un pidolaire... En Josep Biosca va viure al barri barceloní de Sants fins que es casà amb una dona de l'Hospitalet i va venir a viure al carrer Holanda, als

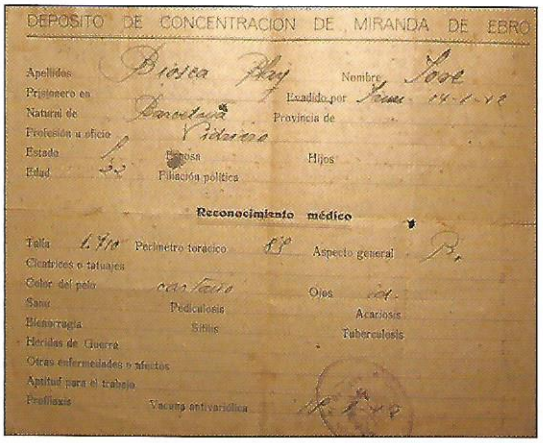
DEPOSITO DE CONCENTRACION DE MIRANDA DE EBRO

Apellidos Biosca Blay Nombre Jose
Prisionero en Exadido por
Natural de Barcelona Provincia de
Profesión u oficio Vidriero
Estado Esposa Hijos
Edad Filiación política

Reconocimiento médico

Talla Perímetro torácico Aspecto general
Cicatrices o tatuajes
Color del pelo castaño Ojos id.
Sano Pediculosis Acariosis
Blenorragia Sífilis Tuberculosis
Heridas de Guerra
Otras enfermedades o afectos
Aptitud para el trabajo
Profilaxis Vacuna antivariólica

46
Imprès de filiació de Josep Biosca al dipòsit de concentració de presoners de Miranda de Ebro, gener de 1941, un cop retornat de l'exili.
Lluís Biosca.
Foto: Enric Gil

anys cinquanta. I hi va viure més de quaranta anys, fins una mica abans de la seva mort, el 7 de setembre de l'any 2002[226].

La majoria de familiars dels deportats morts que hem pogut localitzar van sol·licitar, arran de rebre aquelles cartes des de França on els comunicaven el destí final dels seus familiars, les compensacions que a partir de mitjan anys cinquanta va començar a atorgar el govern alemany per les seves responsabilitats als camps d'extermini. Podria semblar obvi que tots, vídues i orfes, hi tinguessin dret i que allò podia representar simplement una paperassa més o menys fàcil de tramitar. Però la realitat fou ben diferent. Allò va acabar sent un laberint per a molts en una Espanya on les instàncies oficials no en volgueren saber res i, per tant, no hi van col·laborar, i on evidentment no hi havia els mitjans de comunicació i d'ajut social que avui coneixem.

D'altra banda, les entitats que avui ofereixen la seva col·laboració per a aquestes coses i altres, com l'Amical de Mauthausen, en aquells anys no existien, o eren clandestines. A més, en aquell moment tot s'havia de fer per correu, amb la lentitud que això comportava, i ho havien de tramitar especialistes, normalment advocats i gent amb coneixements de l'idioma alemany, que cobraven pels seus serveis. I, per la casuística amb què ens hem trobat, deduïm que aleshores només van tenir dret a rebre ajudes les vídues que encara estaven vives. Això

[225] Entrevista amb el seu fill, Jordi Sans. Vegeu nota 42

[226] Entrevista amb el seu germà Lluís. Vegeu nota 42

47

PARTIDA DE DEFUNCIÓ DE MANUEL VIVES CAMPOS (ORIGINAL EN ALEMANY I TRADUCCIÓ AUTENTIFICADA) FETA PELS SEUS FAMILIARS DURANT ELS TRÀMITS PER DEMANAR UNA INDEMNITZACIÓ AL GOVERN ALEMANY.
MARIA CRESPO I MANUEL VIVES

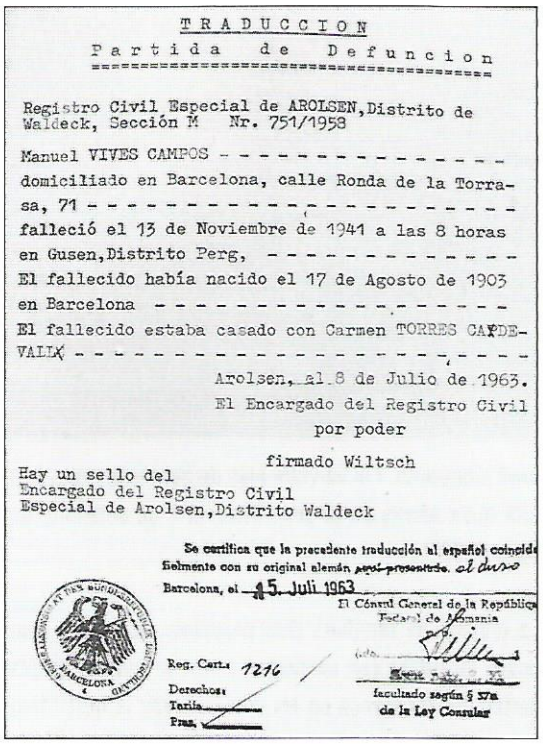

TRADUCCION

Partida de Defuncion

Registro Civil Especial de AROLSEN, Distrito de Waldeck, Sección M Nr. 751/1958

Manuel VIVES CAMPOS - - - - - - - - - - - - - - -
domiciliado en Barcelona, calle Ronda de la Torrasa, 71 -
falleció el 13 de Noviembre de 1941 a las 8 horas
en Gusen, Distrito Perg, - - - - - - - - - - - - -
El fallecido había nacido el 17 de Agosto de 1903
en Barcelona - - - - - - - - - - - - - - - - - -
El fallecido estaba casado con Carmen TORRES CARDEVALL -

Arolsen, al 8 de Julio de 1963.
El Encargado del Registro Civil
por poder
firmado Wiltsch

Hay un sello del
Encargado del Registro Civil
Especial de Arolsen, Distrito Waldeck

Se certifica que la precedente traducción al español coincide fielmente con su original alemán ~~aquí presentado~~ al dorso

Barcelona, el 15. Juli 1963

El Cónsul General de la República Federal de Alemania

Reg. Cert.: 1216
Derechos:
Tarifa
Pras.

facultado según § 37a de la Ley Consular

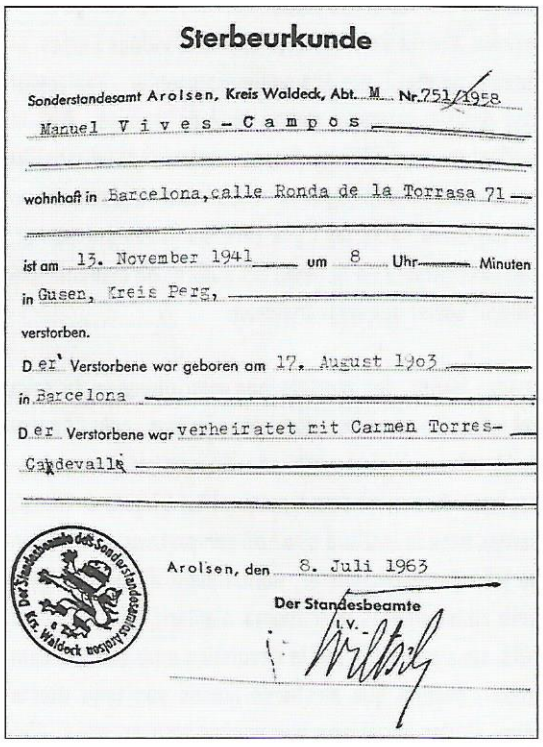

Sterbeurkunde

Sonderstandesamt Arolsen, Kreis Waldeck, Abt. M Nr. 751/1958

Manuel V i v e s - C a m p o s

wohnhaft in Barcelona, calle Ronda de la Torrasa 71

ist am 13. November 1941 um 8 Uhr Minuten

in Gusen, Kreis Perg,

verstorben.

D.er Verstorbene war geboren am 17. August 1903

in Barcelona

D.er Verstorbene war verheiratet mit Carmen Torres-Cardevalle

Arolsen, den 8. Juli 1963

Der Standesbeamte

va fer que en els casos en què l'esposa havia mort, els fills i les filles orfes no cobraren res o gairebé res. El resultat de totes aquestes gestions és, per tant, molt desigual, i mentre alguns van rebre bones indemnitzacions i pensions de per vida, altres no van veure mai res o bé quantitats simbòliques.

Així, dels casos que hem pogut verificar, hem trobat que, després de més o menys entrebancs, reberen una compensació econòmica del govern alemany pels mals infringits, els familiars d'en Martí Cabanes Bel, d'en Ferran Polo Tàpies, d'en Josep Aragón Muñoz, de l'Eloi Ferrer Ruiz i d'en Manuel Vives Campos. Hem pogut confirmar que no han rebut res o que estan esperant rebreho fins a la data d'avui, els familiars d'en Vicent Ferrer Salvador, d'en Josep Calpe Vidal, de l'Eugeni Querol Puyo, d'en Josep Ramis Grimal, d'en Josep Vives Campos, de l'Antonio Cánovas Lapuente (malgrat que fou un supervivent) i, és clar, en Manuel Fernández Deu, que ni sabia el destí final del seu progenitor. És diferent el cas dels supervivents dels camps, dels quals tenim constància de la recepció de compensacions econòmiques i de pensions i ajuts del govern francès, amb l'única excepció coneguda de l'Antonio Cánovas.

Es donen situacions tan grotesques com que de les famílies dels dos germans Vives Campos, la d'en Manuel sí, que va cobrar, mentre que la d'en Josep no va veure més que una quantitat de diners molt simbòlica. El cas de la vídua d'en Manuel el tenim prou documentat. Fou un llarg procés que va durar potser un parell o tres d'anys. Durant aquell procés l'esposa d'en Manel va anar molts cops al consolat alemany, sempre amb una por al cos que la seva jove intentava apaivagar tot convencent-la que el crim l'havien comès ells... Buscaren els serveis d'un advocat d'origen alemany, un tal Riuman, que va resultar que era un engalipador, ja que, quan finalment aconseguia les indemnitzacions i les pensions mensuals, les retenia durant uns mesos per cobrar els interessos que li pagava el banc. Finalment, però, tot s'aclarí, i la dona d'en Manuel, la Carme Torras, el 1960 va cobrar una quantitat de 24.304 marcs que, a un canvi de 14, suposaren 336.425 pessetes (actualitzades al valor d'avui, suposarien aproximadament un xic més de 51.000 €, uns 8,5 milions de pessetes). A més, va obtenir una pensió per a tota la vida que d'en-

trada fou de 220 marcs mensuals (que al canvi del 1960 eren 3.080 pessetes i avui en dia suposarien uns 463 €, unes 77.000 pessetes). Unes mensualitats que la Carme cobrà fins a l'any 2002, en què va morir. En canvi, la filla d'en Josep Vives, l'Encarnació, que a més era òrfena també de mare des del 1936, explica que va fer els papers però que li respongueren que a ella no li corresponia res perquè aleshores ja era major d'edat; tanmateix, en una segona resposta li van dir que li corresponien 9.000 pessetes, que cobrà mesos més tard al consolat alemany[227].

El perquè de no cobrar la resta de perjudicats obeeix a causes variades. Per exemple, en el cas del fill d'en Vicent Ferrer, durant els anys cinquanta van tenir l'ajuda d'un advocat amic per tal d'intentar cobrar aquests subsidis del govern alemany, però molt probablement en van quedar fora perquè se'n van assabentar tard, i el termini per demanar-los ja s'havia acabat. El seu cas exemplifica bé el que devia succeir en un percentatge no menyspreable de casos. L'adreça que constava als arxius com a contacte que havia donat el seu pare corresponia al d'una coneguda de la família (curiosament, una dona de l'Hospitalet amb el mateix cognom que la seva mare) de començament dels anys quaranta. Aquesta adreça l'havien donada llavors per tenir menys problemes amb el correu i la censura franquista. Amb el temps, el contacte amb aquella persona s'havia trencat o havia canviat de domicili, i les cartes simplement s'havien extraviat[228]. Tot i això ho van intentar, però sense èxit.

En el cas dels descendents d'en Josep Ramis, sembla que van sol·licitar les indemnitzacions uns anys més tard (cap a mitjan anys seixanta). Expliquen que van anar a un advocat i al consolat alemany a Barcelona, però allà un funcionari els hauria dit que ja no donarien més indemnitzacions. L'esposa d'en Josep feia anys que era morta i, en aquest cas, com en el de la filla d'en Josep Vives, sembla que això també hauria suposat la denegació[229].

Del cas dels descendents d'en Josep Calpe Vidal, hem pogut accedir a una intensa correspondència de les filles i el fill amb l'ambaixada espanyola a Bonn, que haurien fet algunes gestions a mitjan anys seixanta per tramitar la petició d'indemnització. La resposta final del govern alemany fou negativa, segons sembla també perquè l'esposa d'en Josep Calpe, Justa Centelles, havia mort el primer de gener de 1957[230].

El cas de l'Antonio Cánovas obeeix a la manca de constància als arxius oficials del seu pas pels penals del nord d'Àfrica. Fins no fa gaire no tenia cap document que acredités la seva estada al camp de treball de Bou Arfa ni a la presó de Port Lyautey. Recentment ha trobat una de les cartes que havia enviat al seu germà des de la presó, datada el 5 de setembre de 1942, que porta el segell oficial del penal. Potser amb això pugui demostrar alguna cosa, però de moment només ha aconseguit una minsa ajuda del govern francès[231].

Actualment, el govern francès fa uns mesos que ha obert una nova línia de compensacions per les pròpies responsabilitats en la mort dels deportats als camps nazis. Les compensacions estan destinades precisament als descendents que eren menors d'edat al moment de la mort dels pares als camps de concentració, que no hagin rebut mai cap ajuda. Així, entre aquests familiars de deportats hospitalencs morts que no van rebre mai compensacions, i amb motiu d'aquesta investigació, hem pogut posar sobre la pista d'a-

[227] Informació facilitada per les dues famílies. Vegeu notes 217 i 218

[228] El fill diu que per fer la paperassa li van demanar fins i tot un informe de bona conducta del seu pare, que ja era mort! Ell va anar a la comandància de la guàrdia civil, on es va atrevir a demanar-ho, evidentment l'oficial no li va fer perquè el seu pare estava ben fitxat. Aquesta petició només ens l'hem trobada en aquest cas; és molt estranya i sembla no correspondre a la tramitació, (però, a quina altra podria pertànyer? I el seu fill la va explicar amb molt detall...)

[229] Segons explica un familiar que ha volgut guardar l'anonimat

[230] Documentació amablement posada a la nostra disposició pel seu nét, Josep Calvís Calpe

[231] Segons explica ell mateix en l'entrevista. Vegeu nota 66

48
JOSEP MASIP I LA SEVA DONA FRANCESA A NIÇA, L'ANY 1948
FAMÍLIA MASIP

questes ajudes els descendents que compleixen els requisits abans comentats, és a dir, els familiars d'en Manuel Fernández Torres, d'en Josep Vives Campos i de l'Eugeni Querol Puyo. A més, en el cas d'en Vicent Ferrer Salvador, els familiars ja se n'havien assabentat per l'Amical de Mauthausen. En aquest cas i també en els casos d'en Manuel Fernández i d'en Josep Vives, els fills, ja d'edat, dels hospitalencs morts als camps de concentració tenen el recolzament de les noves generacions de la família i estan fent la tramitació d'aquestes compensacions. En el cas dels descendents de l'Eugeni Querol, hem hagut d'ajudar la persona en qüestió a decidir-se a tirar endavant els tràmits, i finalment com a mínim s'ho ha plantejat. No es tracta només de reparacions econòmiques, també són compensacions morals. Al fill d'en Vicent Ferrer li agradaria obtenir aquesta compensació com a gest de cara al reconeixement del seu pare, i diu que si cobrés alguna quantitat li agradaria fer el recorregut de l'estació de Mauthausen al camp, i després veure el camp, la pedrera i tot això. *Jo* –diu amb una certa emoció—, *amb això en tinc prou* [232].

Per als que van sobreviure als camps d'extermini, reprendre les seves vides volia dir, d'entrada, recuperar les forces. No tenim gaire dades de la seva situació física en sortir dels camps, però de ben segur que en general no devia ser bona. Només en alguns casos ho sabem del cert. Així, d'en Josep Masip sabem que pesava només 36 quilos en ser alliberat. I d'en Jaume Colet també coneixem que va sortir en un estat molt lamentable i que va requerir cures durant força temps i, a més, va quedar amb problemes d'oïda com a conseqüència del pas pel camp. També a en Josep Roca li va quedar com a seqüela una asma que va arrossegar durant tota la resta de la vida i que el va obligar a canviar de feina, ja que ell era paleta. En alguns casos també sabem segur que els deportats passaren per centres de recuperació que proporcionava el govern francès. El supervivent Fèlix Quesada creia que tots els que van passar pels camps nazis n'arrossegaren per sempre les seqüeles d'una manera o d'una altra. En el seu cas, pensava que, en haver-hi entrat molt jove (als 14 anys), no havia evolucionat conforme a la seva edat, i havia trigat fins als vint-i-dos o vint-i-tres anys a adonar-se de moltes coses que no havia pogut aprendre quan tocava pel fet d'estar a l'escenari on estava. A més, en Quesada creia que la manca d'educació li havia marcat la resta de la vida. Ell admirava la gent que podia enraonar amb arguments i amb solidesa, recolzats en uns estudis, a la qual cosa ell –deia— només podia oposar les vivències personals i el fet de tenir món[233].

Els mesos posteriors a l'alliberament del camp, els deportats foren retornats als llocs d'origen, cosa difícil en el cas dels espanyols, ja que molts no volien o no podien tornar a Espanya, on serien perseguits. Alguns van quedar-se a Àustria o Alemanya, però la majoria anà a França, on foren acollits amb simpatia —ara sí— pel govern i el poble francès, i van ser allotjats en cases particulars, sanatoris o en llocs especialment habilitats en zones com Tolosa o els castells del Loira. Gradualment, els que s'hi van quedar s'anaren integrant dins de la societat que els acollia i van refer la

[232] Testimoni d'en Vicent Ferrer Solsona. Vegeu nota 216

[233] De l'entrevista enregistrada per Jordi MOLINER. Op. cit., nota 2

vida en la mesura del possible. En el nostre cas creiem que gairebé tots els supervivents de l'Hospitalet es van quedar a l'exili a França, tant al continent com a les possessions franceses del nord d'Àfrica. Només sabem de dos casos en què, més endavant, es produí el retorn definitiu a Espanya, el de l'Antonio Cánovas i el de Jaume Marco tot i que ho sospitem també de Manuel Gil.

Aquests supervivents que, en la majoria de casos, a partir del 1942 havien pogut escriure als seus parents fent-los saber on es trobaven, també van enviar missatges després de l'alliberament donant fe de vida un cop acabada la guerra. Així, per exemple, en Josep Igual pogué enviar una nota molt petita en un bocí de paper a través d'un dels deportats que va tornar a Barcelona, on deia simplement que era viu i que ja en tindrien notícies. La seva família encara conserva aquell tros de paper. És possible que aquest també sigui el cas d'un missatge que recorda haver rebut la germana d'en Josep Masip, la Paquita. Fins i tot recorda el contingut exacte de la carta dirigida al pare: *Estoy enfermo y estoy en un hospital, pero no estoy grave. Besos*[234]. Quan el pare la va llegir, es desmaià de l'emoció.

Més tard o més d'hora, els supervivents havien de decidir si tornaven o no a Espanya. La gran majoria no ho van fer, si més no immediatament. Els casos que tenim documentats pel que fa als hospitalencs exemplifiquen bastant bé com va anar tot això.

D'en Manuel Gutiérrez sabem que es va casar dues vegades a França, on també es va quedar a viure. La primera fou amb una noia francesa que va conèixer en tornar de Mauthausen. Amb ella va tenir un fill però posteriorment es divorciaren. Els seus companys de deportació li van recordar llavors la promesa de tornar que havia fet a una noia austríaca que havia conegut al poble de Mauthausen després de l'alliberament. El van convèncer i s'hi adreçà a través de la senyora Pointner (la dona que va amagar

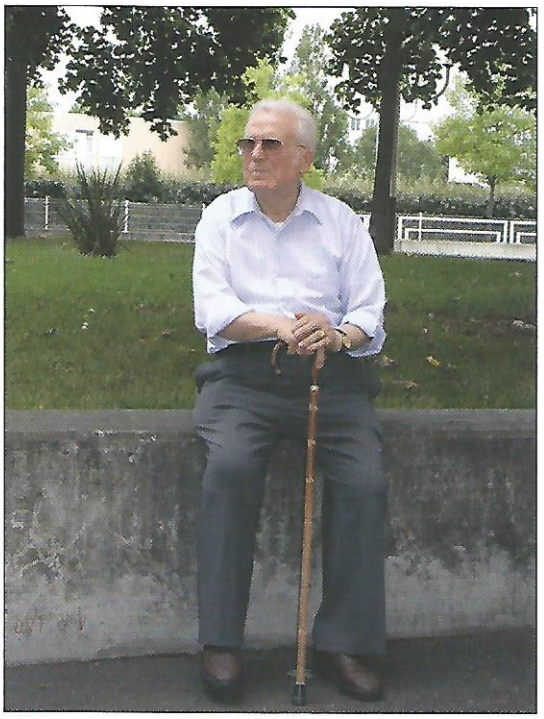

49
MANUEL PÉREZ ISERTE, A COLOMIERS (PROP DE TOLOSA DE LLENGUADOC), ON RESIDEIX ACTUALMENT.
FOTO: ENRIC GIL

els negatius de Francesc Boix) proposant-li que, si encara es recordava d'ell, es veiessin a Angulema. La noia va acceptar la cita, que acabà en la segona boda d'en Manuel cap al 1954. I en Manuel va viure molt de temps a la localitat d'Aix-les-Bains, als Alps de la Savoia.

L'Eduard Frías sembla que, en sortir del camp, va trigar un temps a localitzar la seva família. I aquests mesos els va passar amb la família Quesada. Després es va casar i va viure en una casa prop del poble de Villeneuve-sur-Lot. Amb els anys, també es comprà un apartament a Roses, on acostumava a passar temporades gaudint de la Costa Brava amb la seva dona[235].

En Lleonard Pérez sembla que al principi va residir amb un grup d'espanyols a Recebedou (Portet-sur-Garonne). Després es va traslladar a Tolosa de Llenguadoc, on encara viu actualment (a la població perifèrica de Colomiers). Es casà i va tenir dos fills[236].

---

[234] Paquita Masip, però, no és capaç de datar la carta, que podria ser de l'any 1939, primers mesos de l'exili, o bé del moment de l'alliberament. Ens inclinem per la segona opció. De l'entrevista. Vegeu nota 57

[235] Jordi MOLINER. Op. cit., nota 2, i el mateix autor també ens en va facilitar alguna dada més en conversa telefònica

[236] Localitzat gràcies al seu nebot, Antoni García, que viu a l'Hospitalet, després de llegir una sèrie d'articles sobre el tema publicats a *L'HOSPITALET. Diari Informatiu de la ciutat.* per Enric GIL

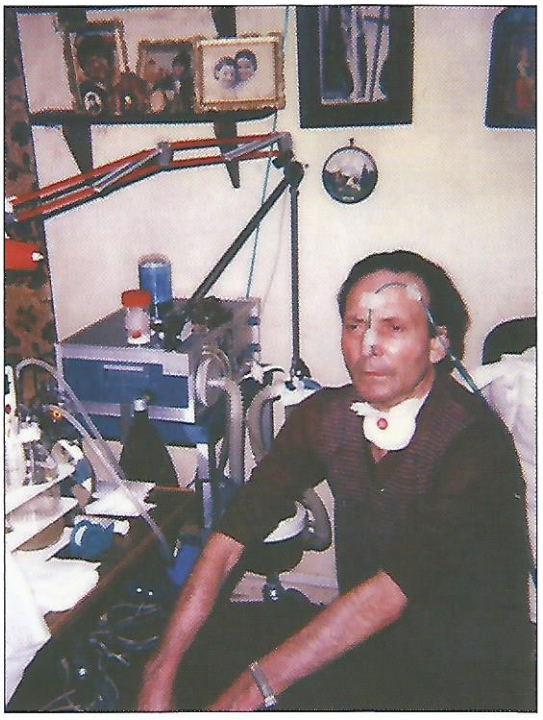

50
Gairebé tots els deportats supervivents van patir seqüeles de tipus físic o psíquic després de l'alliberament, algunes definitives. En Josep Roca va tenir problemes respiratoris durant la resta de la seva vida, amb atacs d'asma que l'obligaven a rebre tractament a casa seva.
Amàlia Roca

51
Grup d'exdeportats a París maig de 1962, prop de la Gare de l'Est, en tornar de Mauthausen després de la inauguració del primer monument dedicat als republicans morts en aquell camp. D'esquerra a dreta: Josep Escoda, Jaume Lleonart, Joan Dorlau, Eduard Escot i l'hospitalenc, Josep Igual.
Christine i Sandrine Igual

El cas d'en Josep Roca és semblant. Es va casar poc després de l'alliberament amb una dona francesa, la Dénise, amb qui va tenir dues filles, la Françoise i la Joel, i amb qui va viure a les rodalies de París. El seu sogre, en veure que per culpa de l'asma no podia treballar del seu ofici de paleta, li va ensenyar el seu, el de rellotger, que va aprendre amb constància. La seva relació amb la família de l'Hospitalet es va conservar sempre, encara que no va retornar-hi de visita fins després de la mort del dictador. Encara avui la seva germana Amàlia té contacte amb les seves nebodes de França. En Josep va morir ara fa uns vint-i-cinc anys, cap a mitjan anys vuitanta[237].

El cas d'en Josep Igual ens parla del retorn a França també en un primer moment a la zona de París i rodalies. Després, ajudat pels serveis de suport als exdeportats supervivents del govern francès, en Josep Igual fou acollit, juntament amb una vintena de republicans, a la població de Rosny-sous-Bois, a uns vint quilòmetres de París, on li van donar feina en una pedrera d'una empresa familiar anomenada Établissements Susset. En aquells primers mesos, segons explica la seva família, en Josep Igual va conèixer una jove francesa de les que atenien els deportats que tornaven i, malgrat que ni l'un parlava francès ni l'altre espanyol, es van avenir tant que es casaren l'any 1946. Van tenir dos fills, Francesc (nascut el 1947) i Cristina (nascuda el 1949). Més endavant va passar a treballar a la petita empresa familiar del seu sogre, dedicada a la fabricació de motors elèctrics. Amb el temps, va rebre una paga de l'estat francès per la seva condició de deportat o potser de soldat combatent a l'exèrcit francès (possiblement uns quants anys després d'acabada la guerra), a banda d'alguns avantatges més amb la seguretat social, els transports, etc. Més tard, també rebria una altra paga de l'estat alemany com a indemnització pels patiments infringits. Aquesta segona paga, que rebé a partir aproximadament del 1959, li seria augmentada cap a final dels anys seixanta. En Josep Igual tornà a trepitjar els carrers de l'Hospitalet cap al 1959, però ho va poder fer només gràcies a les gestions que va realitzar aquí la seva germana, que li va aconseguir dos importants avals, el de la família Izquierdo i el d'en Ramon Gairalt, propietaris dels coneguts comerços Botiga Nova i Drogueria Gairalt, del barri del Centre. Va poder tornar aquest primer cop, això sí, amb un permís limitat en el temps. La segona vegada va venir cap a final dels anys seixanta i ja fou més fàcil. No hi va haver limitació tem-

[237] Segons ens explicà la seva germana Amàlia. Vegeu nota 62

poral i, tot i que es va haver de presentar a la caserna de la guàrdia civil, la visita va ser més rutinària que no pas altra cosa. Li van recomanar que no es fiqués en cap aldarull ni en política, i no el van molestar més. Però tornà sempre de visita, mai per quedar-s'hi a viure. En Josep Igual morí el 22 de febrer de 2003 a la Provença, a l'edat de 90 anys. Avui en dia, la major part de la seva família viu al país veí, tot i que aquí, a Sant Vicenç dels Horts, també resideix una neboda seva[238].

La història d'en Manuel Alfonso després de sortir de Mauthausen és semblant a la dels altres que ja hem vist. Va passar per l'Hotel Lutècia de París, li van donar documentació i es va refer a càrrec de l'estat francès fent una estada de dos mesos en un centre de repòs d'Annecy fins que es van donar les condicions objectives per refer la seva vida, com hem assenyalat al capítol de l'alliberament. Des d'allà va escriure a un cosí que vivia a les rodalies de Bordeus, on es traslladà. Però el primer any fou molt complicat. Va tenir moltes dificultats a l'hora de fer els papers de residència, i el desconeixement de l'idioma també influïa molt en la seva vida. No tenia feina, tot i que encara anava tirant amb els diners que li havia facilitat l'estat francès; tampoc no volia tornar a Espanya, malgrat que tenia els pares a l'Hospitalet. Tanmateix, amb el temps les coses es van anar arreglant. Va conèixer una refugiada basca que treballava com a minyona, es van casar i van tenir fills. La dona d'en Manuel encara viu, encara que pateix la malaltia d'Alzheimer en estat avançat i ja viu en una residència especial que, segons explica, li costa tots els diners de la pensió que li paguen a França...

En Manuel Alfonso va tornar a Espanya per primer cop cap a mitjan anys cinquanta, segons diu, aprofitant una norma del govern franquista per la qual permetien als refugiats a l'estranger demanar permís per fer un viatge a Espanya. A la frontera el van controlar i li van dir que al seu destí es presentés a la comissaria de

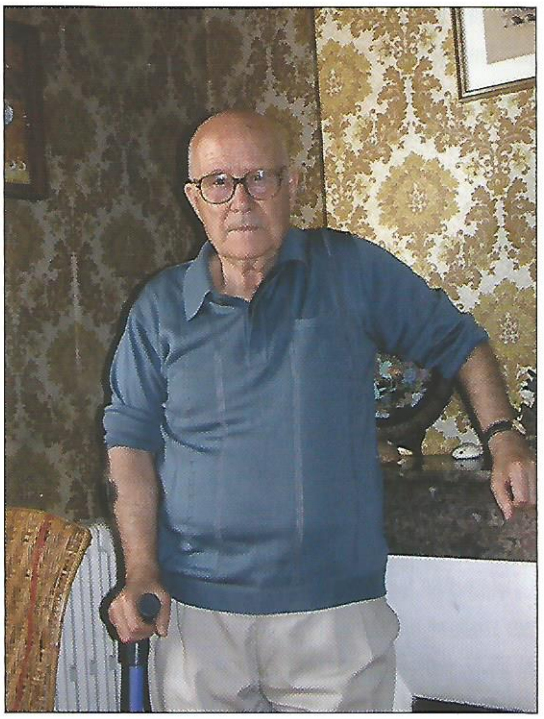

52
MANUEL ALFONSO, A LA SEVA RESIDÈNCIA DE TALENCE, PROP DE BORDEUS.
FOTO: ENRIC GIL

policia, i així ho va fer sense problemes. S'hi va estar un mes malgrat que només tenia dret a quinze dies de vacances pagades per la seguretat social de França. Després ha tornat moltes vegades, però també només de visita. Els seus pares van viure molts anys a l'Hospitalet, i després tornaren a Onda. Avui en dia, en Manuel Alfonso viu en una petita casa a Talence, una ciutat de 23.000 habitants al costat de Bordeus, amb una de les seves filles[239].

Del cas d'en Joan Pedrol Carbonell tenim poques dades. Però sabem que en sortir del camp va decidir quedar-se a França, probablement a la zona de París, on es casà i va tenir un fill i una filla. I hi va morir ara fa uns vint anys aproximadament[240].

D'en Josep Masip Garrich sabem que també es va quedar a França, on en un primer moment visqué en una pensió amb l'ajuda d'una vídua i la seva filla. I precisament

[238] Extret de l'entrevista enregistrada amb els seus familiars. Vegeu nota 67

[239] Segons explicava ell mateix en entrevista enregistrada. Vegeu nota 175

[240] Dades facilitades per un germà seu, Jordi, que viu a Barcelona, en conversa telefònica el desembre 2004, i pel seu fill, Michel, que viu a Aubergenville (prop de París), també en conversa telefònica (2.2.2005) amb la nostra col·laboradora Mercè Artigas

amb la filla es va casar el 16 d'octubre de 1948 a l'ajuntament, i el 6 de novembre a l'església. A França va treballar de manobre fins a la jubilació. Sabem per la seva família que el seu matrimoni va durar vint anys, ja que des del 1954 la seva esposa va estar paralitzada per una malaltia i morí el 1968. No van tenir fills, i ell va haver de deixar la casa on havia viscut amb la seva dona en reclamar-l'hi la família d'ella. Aleshores fou acollit per uns amics d'origen italià, l'Anne i en Sylvain Bozzano (la dona també era refugiada política), als quals coneixia des del 1955, i l'havien ajudat molt durant la malaltia de la seva dona. Tots tres van viure i van recórrer *un llarg i serè camí plegats* —tal i com reconeixen els seus amics italians—, prop de Niça i també a Antibes.

La vida d'en Josep Masip fou tranquil·la però es va anar desarrelant d'Espanya, que no va tornar a trepitjar fins al 1976, i encara amb una certa por... Sembla que estava molt content de tornar a veure el seu país tot i que, lògicament, el trobà molt canviat. La seva germana li va oferir llavors de quedar-se a viure aquí, on tenia la família, però ell va dir que ja tenia la vida feta a França i, malgrat que des d'aleshores visitava Espanya un parell de cops l'any, no tornava mai per quedar-s'hi. Als últims anys, la seva neboda Mireia, professora d'idiomes, diu que gairebé ja no l'entenia, quan parlava amb ell en català, i que ella acostumava a entendre's millor en francès amb la família d'origen italià amb la qual visqué fins al final. També sabem que un cop l'any participava en actes amb altres deportats a Marsella (a la Federació Espanyola de Refugiats a què pertanyia) i, de tant en tant, també a París. A Mauthausen no va tornar fins als anys vuitanta. D'aquella visita explicà que sentí una angoixa molt forta quan va veure el camp i les barraques on havia hagut de viure. Cap als darrers anys sembla que es va anar desvinculant de tot plegat, potser perquè els seus amics anaven morint. En Josep tampoc explicava gaire les seves vivències d'aquells anys, si més no a la seva família de Catalunya. Només els amics d'origen italià amb qui convivia compartiren una mica més amb ell aquella experiència. En Josep Masip morí a la Provença el 1998[241].

De l'Antonio Cánovas Lapuente tenim més detalls, ja que hi podem parlar sovint. En sortir de la presó, al juliol de l'any 1943, va ser obligat a anar a Casablanca, on fou acollit per una de les famílies de la colònia espanyola a la ciutat, la major part de la qual era antifranquista i ja els havia ajudat durant l'estada al penal. L'assistència, segons Cánovas, la van organitzar els partits comunistes de França i el Marroc. Al dia següent trobà feina de mecànic en un taller de reparació de camions que treballava per als americans a Casablanca mateix. En aquells primers mesos de llibertat va conèixer la que seria la seva dona en un ball de la colònia espanyola a Casablanca Era una noia també exiliada que col·laborava amb els organismes d'ajuda als refugiats. L'Antonio tenia 23 anys i ella 17. Es va traslladar a viure prop de la família de la seva xicota, i després deixà el taller per incorporar-se a l'escola de formació del partit comunista a Oran (Algèria) fins que els gendarmes els descobriren i els van interrogar. Tot i que no li van fer cap acusació, l'escola es va dissoldre i ell tornà a Casablanca. Aleshores va treballar en una base aèria nord-americana on muntaven aparells per al front de guerra, però li'n van fer fora per la negativa dels comunistes a treballar amb els presoners italians (la consigna del partit era no treballar al costat dels enemics del poble). L'endemà de ser acomiadat es casava, era el 23 de setembre de 1944, i nou mesos després naixia el seu primer fill, Ricard.

Però en la mesura del possible l'Antonio Cánovas mantingué la militància política i col·laborà en la lluita antifranquista durant uns anys. Encara va viure diversos episodis com a resistent viatjant amb un passaport falsificat a França, on participaria en l'organització de grups de maquis i vivint molt de prop la frustrada invasió guerrillera de la Val d'Aran, la tardor del 1944. També actuà de xofer i ajudant de Santiago Carrillo. Entre el 1946 i el 1950 la seva vida fou força agitada, amb mesos de separacions forçoses de la família, que va estar a cavall de França i el Marroc, i que des del 1949 tenia un membre més, la Nàdia. Van ser anys de lluita clandestina simulant una família treballadora,

[241] De l'entrevista amb la seva família. Vegeu nota 57

separant-se i tornant-se a retrobar, fins que el 1950 va poder deixar l'activitat clandestina i tornà a Casablanca, però no sense dificultats, ja que només va poder entrar-hi quan demostrà que tenia un contracte de treball, atès que n'havia sortit amb papers falsos i, per tant, no havia pogut registrar la sortida: no constava enlloc que havia sortit i, per tant, no podia tornar-hi a entrar si no tenia un contracte de treball. Retornat al Marroc, més endavant es traslladaria a Fez, on treballaria en la companyia petroliera nord-americana Mobil Oil. En aquests anys, a més, l'Antonio Cánovas va continuar amb la seva afecció pel futbol i jugà a la Primera Divisió del Marroc.

L'Antonio, segons ens diu, sempre va voler tornar, però no ho faria fins a començament dels anys seixanta. Les circumstàncies al Marroc —que va viure un agitat procés d'independència— havien canviat a mitjan anys cinquanta, i hi havia el risc que marxessin les companyies nord-americanes on treballava, o que cedissin els llocs de treball a la població autòctona. I això accelerà la seva decisió de retorn. Però només ho va poder fer quan el règim franquista oferí una amnistia, i primer la possibilitat de visitar el país als exiliats que no tenien denúncies per delictes de sang. El Partit Comunista, que havia canviat d'estratègia i havia abandonat la tàctica dels maquis a principi dels anys cinquanta, per la de la infiltració a Espanya a través de la vida civil, els va donar la instrucció de tornar a Espanya els que poguessin tornar-hi sense perill.

En aquestes circumstàncies, l'Antonio Cánovas va demanar ajuda a un company seu de l'equip de futbol que treballava al consolat espanyol[242]. Aquest company li va presentar el cònsol, a qui explicà clarament la seva situació, el que havia fet a Espanya durant la Guerra Civil, i li preguntà si li podia assegurar que no li passaria res si hi tornava. El cònsol es va comprometre a fer les gestions pertinents. Uns mesos després rebia una carta on l'autoritzaven a visitar Espanya durant quinze dies. L'Antonio s'hi va acollir per poder tornar a veure la seva família, que continuava vivint a Barcelona. Això

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

TRANSPORT

ORDRE DE [redacted] N°

Le Délégué ... du Ministre des Prisonniers, Déportés et Réfugiés, Chef du Service ... des Prisonniers, Déportés et Réfugiés, ordonne à :

de se rendre à :

pour rejoindre son domicile ... il a demandé son rapatriement.

Pièce d'Identité :

Passeport ou Carte d'Identité N° ... Délivré le 12 Mai 1945 à CASABLANCA

M. CANOVAS Antoine ... compagné de :

Moyen de transport :

Date de départ : 1er JUILLET 1946

Les frais de mission seront imputés au budget du Gouvernement Provisoire de la République Française (Chapitre XIII).

Les Autorités françaises et alliées sont priées de faciliter à l'intéressé l'accomplissement de sa mission.

A Casablanca, le

POUR LE RESIDENT GENERAL
DE LA REPUBLIQUE FRANÇAISE AU MAROC
Le délégué au Maroc du ministre
des Prisonniers, Déportés et Réfugiés.

53
PASSAPORT FALSIFICAT AMB DATA DE 1945 AMB EL QUÈ ANTONIO CÁNOVAS VA PASSAR A FRANÇA DES DEL MARROC PER TREBALLAR PER AL PCE.
CONTÉ UNA ERRADA, JA QUE EL FILL QUE HI FIGURA, RICARDO, ENCARA NO HAVIA NASCUT EN LA DATA D'EXPEDICIÓ.
ANTONIO CÁNOVAS.
FOTO: ENRIC GIL

era l'any 1957. En arribar a Barcelona va haver d'anar a la comissaria de la Via Laietana i donar-hi algunes explicacions però, a banda de la lògica por que tenia al cos, poca cosa més li van fer passar. Als quinze dies retornà al Marroc, on l'any 1962 aconseguiria el passaport espanyol per poder tornar definitivament a Espanya aquell mateix any. En arribar a Barcelona, primer va viure al seu antic barri de la Barceloneta, però a partir del 1963 es traslladà a viure a l'Hospitalet, on encara resideix.

En Jaume Marco va tornar molt abans, cap al 1948. Segons explica el seu fill, havia participat com a testimoni en els processos incoats pels aliats contra els dirigents nazis. Malgrat això, el seu retorn a Espanya va ser relativament ràpid —cosa poc habitual en aquests casos— i va ser quan va venir a viure a l'Hospitalet, on es ca casar i va tenir un fill. Jaume Marco va morir aquí el 1974 als 66 anys.

[242] Segons explica Antonio. Op. cit., nota 66, era el pare del famós jugador de la Reial Societat, López Ufarte

3.7. PER QUÈ ELLS?. L'HOSPITALET ANARQUISTA

Quins són els trets que defineixen aquest col·lectiu de republicans hospitalencs que van patir la deportació, la mort o els patiments indescriptibles als camps de concentració nazis?

En primer lloc, la majoria estaven compromesos o en l'òrbita de les idees polítiques més o menys radicalitzades de l'esquerra, i majoritàriament de les idees anarcosindicalistes, representades per la CNT i la FAI, però també, en menor mesura, de la UGT i del PSUC i la JSUC, i de deportats que els seus familiars han definit com d'esquerres i catalanistes. Això pel que fa al coneixement que tenim de la filiació sindical i política dels deportats que hem estudiat en aquesta recerca.

Cal recordar que a partir de l'esclat de la guerra l'any 1936, tots els treballadors i treballadores s'havien d'afiliar obligatòriament a un sindicat. Però una cosa era tenir un carnet i una altra participar en l'activitat de l'organització, els seus ideals i la seva acció fins on calgués.

En segon lloc, uns altres protagonistes nostres ho van ser pel fet d'haver participat en un exèrcit perdedor, moltes vegades en condició de voluntaris i sovint també amb una certa graduació com a oficials. En alguns d'aquests casos coincideix tot plegat, el compromís sindical i polític amb l'allistament voluntari en milícies sindicals o de partit en les columnes formades durant els primers mesos de la guerra. D'altra banda, ser oficial en una guerra –i aquesta no en fou pas una excepció— suposa sempre un plus afegit de risc en cas de caure presoner i un "mèrit" per als enemics a l'hora de repartir represàlies. Encara que també representava una certa millora en guanys econòmics.

Cal parlar també del factor immigratori. Una gran quantitat d'aquestes persones formaven part del contingent d'immigrants que especialment als anys vint i trenta van arribar a les rodalies de Barcelona per causes econòmiques. Aquells anys l'Hospitalet va multiplicar per molt la seva població fins a arribar als 51.249 habitants el 1940. D'una banda, hi havia immigració catalana, però els nouvinguts de fora de Catalunya, sobretot de les zones de Múrcia, el País Valencià i Andalusia –majoritàriament d'Almeria— s'hi aproximaven[243].

Així, dels cinquanta-tres deportats dels quals coneixem el lloc de naixement, el 19% eren originaris del País Valencià, el 15% de la regió murciana, i el 8% d'una única província andalusa, Almeria. La resta eren catalans –un 49%, dels quals només una mica menys d'una tercera part eren nascuts a l'Hospitalet– i en menor mesura d'altres punts d'Espanya (un 9%). Aquestes dades són bastant semblants a les que hem trobat també al Padró del 1940, on figuren 174 persones que es trobaven en aquell moment exiliades a França i unes altres 85 detingudes o empresonades, amb l'única advertència que el nombre de nascuts a l'Hospitalet, i en conseqüència també de catalans, el

TAULA 1. LLOC DE NAIXEMENT DELS DEPORTATS DELS 52 CASOS CONEGUTS

	Múrcia	Catalunya		País Valencià	Almeria	Resta d'Espanya
		L'Hospitalet	Resta			
Morts	7	2	11	6	2	4
Supervivents	1	5	8	4	2	1
Subtotal		7 (13%)	19 (36%)			
Total	8 **(15%)**	26 **(49%)**		10 **(19%)**	4 **(8%)**	5 **(9%)**

Font: Elaboració pròpia a partir de les diferents fonts d'informació

[243] CAMÓS, Joan. Op. cit., nota 27, p. 5-34

8,7 i el 7% respectivament, no és tan alt en les dades extretes del padró com ho és entre els cinquanta-tres deportats —on arriben al 13% per cent—, i per tant també baixa el percentatge de catalans en favor especialment del grup de nascuts a la resta d'Espanya.

De la mà d'aquest factor immigrant cal notar també que parlem de gent de classe fonamentalment obrera i de manobres, en general amb poca qualificació, que nodrien els llocs de treball que generava el sector secundari tant a les fàbriques com a la construcció (en un 75% dels casos), però també el sector terciari —comerç i serveis— (en un 19%) i, en menor mesura, el primari (sobre el 6% relacionat amb les feines del camp). També trobem, en aquesta anàlisi, similituds amb les dades trobades al Padró del 1940 corresponents al col·lectiu d'exiliats a França i el de detinguts o a la presó declarats en aquell document, tot i que en el cas dels detinguts el percentatge de treballadors del sector secundari baixa una mica (fins al 54%) en benefici del terciari (que puja al 30%). També entre els exiliats, al Padró del 1940, el percentatge del sector terciari és un xic major (27%), mentre baixa el pes del sector secundari (60%) per la menor incidència de treballadors de la construcció. La seva cultura devia ser bàsica però no nul·la perquè, generalment, com a mínim tenien nocions de llegir i escriure, sobretot els més joves.

TAULA 2. PROCEDÈNCIA PROFESSIONAL DELS DEPORTATS EN ELS 31 CASOS CONEGUTS

Primari	Secundari			Terciari
	Obrers	Jornalers	Construcció	
	33%	23%	19%	
6%	75%			19%

Font: Elaboració pròpia a partir de les diferents fonts d'informació

Un cas paradigmàtic del que diem podria ser, per exemple, el d'en Josep Calpe Vidal. Nascut el 1893 a Borriol, a la comarca valenciana de la Plana Alta, va emigrar de jove a Catalunya per raons econòmiques. S'establí primer al barri de la Bordeta, però després la seva vida transcorreria també als barris de Sants i de Santa Eulàlia, a cavall de Barcelona i l'Hospitalet. En tots aquells anys

54
EL DEPORTAT JOSEP CALPE I LA SEVA DONA, JUSTA CENTELLAS, EN L'ÚNICA FOTO QUE CONSERVA LA FAMÍLIA, QUE CORRESPON AL DIA DE LA SEVA BODA. FAMÍLIA CALVÍS CALPE

hauria fet feines ben diverses, i fins i tot va estar-se un temps a França –a la localitat de Lodebe, prop de Montpeller— treballant les vinyes d'un germà seu que s'hi havia establert. Finalment va aprendre l'ofici de picapedrer i treballà a la pedrera de Montjuïc. La Justa Centellas Barberà, que seria la seva esposa, la conegué al Casal Valencià de Barcelona. També provenia de la immigració, ja que era d'Adzeneta, un poble de la comarca valenciana de l'Alcalatén. Treballava a la fàbrica tèxtil del Cànem, que estava situada en l'espai que avui és el parc de l'Alhambra, al barri de Santa Eulàlia. Amb ella tingué tres filles i un fill (dues avui en dia viuen a l'Hospitalet, l'altra a Barcelona; el fill va morir ja fa uns anys). Durant la República, en Josep Calpe es va afiliar a la UGT però, tot i que vivia al barri de Santa Eulàlia, més aviat freqüentava les cooperatives i els locals sociopolítics del barri de Sants (lluny també de l'ambient anarquista del seu barri). Hi ha indicis que ens fan pensar que molt possiblement era militant del PSUC. En esclatar la guerra, en Josep treballava encara a la pedrera de Montjuïc, però aviat ingressà al Cos de Carrabiners. Ens consta que al gener de 1938 ja formava part d'aquest cos, i fou destinat a la Prefectura Central de Transports, depenent d'Hisenda. D'altra banda, l'hem trobat relacionat en una llista de Carrabiners desti-

nats a ser suboficials, per la qual cosa és probable que assolís una graduació en aquesta escala[244].

Un altre cas interessant en aquest sentit és el periple que ens expliquen les dades de la família d'en Josep Ballester Serrano, que hem pogut seguir a partir de les dades del padró municipal de l'època. Ell i els seus familiars eren originaris de la localitat murciana de Zeneta. Un oncle seu havia arribat amb la seva dona i cinc fills a l'Hospitalet cap al 1923. Fins i tot és possible que un altre familiar (un cosí o un germà) hagués arribat tres anys abans. En Josep i la seva família els devien seguir cap al 1933. El pare d'en Josep era camperol. I tots varen viure al barri de Sant Josep.

En l'altre extrem també cal ressaltar els casos en què la joventut i el desconeixement de la política portaren, a més d'un, cap a uns partits o uns sindicats per coses tan poc sensates com la intuïció o l'atzar, però que en definitiva acabarien marcant-los les vides. És el cas de l'Antonio Cánovas Lapuente, que confessa que als setze anys es va allistar a les milícies del PSUC igual que podia haver-se incorporat a qualsevol altre partit o sindicat que l'allistés: ell sabia que a l'Hotel Colom de la plaça Catalunya hi havia un centre de reclutament i cap allà va fer cap. Aquella decisió gens meditada —com ell mateix comenta— el convertiria en militant comunista actiu durant molts anys, fins i tot a sou del partit... però al començament encara no tenia cap més ideologia política que la que confessa recordar del consell que els havia donat el seu pare, militant de la CNT, el 19 de juliol de 1936: *Feu el que vulgueu, jo no us ho puc impedir, però el que feu, feu-ho a favor del poble, mai en contra*[245].

Fins a quin punt aquestes persones, juntament amb els afusellats i els represaliats pel franquisme, eren la punta de llança d'aquell barri de la Torrassa anarcosindicalista que va tenir un paper tan destacat durant la República i la Guerra Civil?

En primer lloc, cal fer constar que una part dels relacionats amb l'anarcosindicalisme que formen part d'aquesta recerca vivien o estaven relacionats amb el barri de la Torrassa i el de Collblanc, però la resta eren d'altres barris de la ciutat, com Santa Eulàlia, el Centre, Sant Josep o la barriada de Can Pi. Una bona part sí, que estaven directament relacionats amb el barri de la Torrassa (19 casos), o bé a través dels familiars que hem pogut trobar (6 casos més). De la resta de distribució per barris tenim que a Santa Eulàlia havien viscut uns altres cinc deportats més, i que també dos més els hi podem relacionar a través d'algun familiar. Al barri del Centre trobem quatre i dos casos. Al barri de Sant Josep en trobem quatre i un, i finalment a Can Pi hi havia un cas directe i dos de familiars. És a dir, que dels 46 casos en què tenim la seguretat de saber on van viure en aquells anys, el 54% eren del barri de la Torrassa (i de Collblanc), el 15% de Santa Eulàlia, el 13% del Centre, l'11% de Sant Josep i el 7% de Can Pi. Aquesta distribució coincideix quasi exactament amb la que hem pogut deduir dels 174 casos de persones que figuren al Padró de l'any 1940 com a exiliats a França, cosa que ens referma a pensar que les proporcions de l'origen de l'exili hospitalenc podrien ser perfectament aquestes (si més no, del nucli més compromès, aquell que va patir les conseqüències més dures de l'exili, perquè la por a les represàlies encara els impedia de tornar al cap d'un any de la fi de la Guerra Civil). També els 85 casos que hem trobat en aquell padró de gent que figurava com a detinguda o a la presó tenen unes proporcions relativament semblants, potser amb un percentatge encara més gran de gent amb domicili a Collblanc i la Torrassa (fins a gairebé el 65%).

TAULA 3. BARRI AMB QUÈ ES RELACIONEN ELS DEPORTATS A LA CIUTAT, JA SIGUI PERQUÈ ÉS EL SEU LLOC DE VEÏNATGE O BÉ EL D'ALGUN FAMILIAR QUE HEM TROBAT.

Barris/Relació	Directament relacionats	Relacionats pels familiars	Percentatge Total
La Torrassa i Collblanc	19	6	54%
Santa Eulàlia	5	2	15%
Centre	4	2	13%
Sant Josep	4	1	11%
Can Pi	1	2	7%

Font: Elaboració pròpia a partir de les diferents fonts d'informació

[244] *Boletín Oficial del Instituto de Carabineros*, núm. 6 (20.1.1938)

[245] Entrevista a Antonio Cánovas. Op. cit., nota 69

I encara hi podem afegir una dada que ens ajudarà a comprendre una mica més els trets d'aquest col·lectiu. Coneixem l'estat civil de 36 dels deportats en el moment de sortir cap a l'exili: hi ha un equilibri total entre els casos d'homes amb parella (casats o amb parella de fet) i sense (solters i vidus). Sospitem que el nombre de solters podria ser una mica major per alguns dels 17 casos en què no ho sabem del cert, però tant és. En tot cas, però, sí que podem comparar aquestes dades amb les dels col·lectius d'hospitalencs exiliats a França i de detinguts o empresonats que coneixem pel Padró del 1940. Ens trobem, d'una banda, que el patró és el mateix en el cas dels exiliats a França, ja que les proporcions són també equilibrades, com era lògic esperar. La diferència, però, la trobem respecte al col·lectiu de detinguts que van quedar a les presons a aquest cantó de la frontera. En aquest grup, el percentatge de casats és molt superior als altres dos i arriba al 84%, cosa que ens fa pensar que molts dels que podien haver estat susceptibles de trobar en l'exili la sortida a la seva situació política després de la guerra ho van desestimar per no arrossegar la família a un destí incert i per mantenir-se al seu costat. A més, la mitjana d'edat del col·lectiu de detinguts o a la presó és de gairebé 37 anys, més de set per sobre de la mitjana dels deportats i també vuit anys per sobre de la mitjana del grup general d'exiliats procedents de l'Hospitalet que vàrem localitzar al padró. Sembla deduir-se que, a major edat, més possibilitats d'estar casat i també de jutjar més oportú quedar-se amb la família i afrontar el que pogués venir.

Un cop fetes aquestes observacions, podem pensar que la militància anarquista és un punt important en la sort d'almenys una part d'aquests exiliats, però fins a quin punt hi estaven implicats és una qüestió de difícil resposta. No són pocs els casos de familiars que neguen una vinculació del seu parent amb cap organització sindical o política concreta, com a mínim més enllà d'una afiliació obligatòria a un sindicat, però sense cap militància. En algun cas sí, que se n'admet la militància sindical, però no se n'aporten més dades a excepció de dos o tres casos en els quals els descendents d'aquestes persones han admès que els seus familiars estaven força compromesos en activitats de la CNT i la FAI o que participaven en les patrulles de control anarcosindicalistes i que, sobretot als primers mesos de la guerra, van tenir alguna participació en accions repressives. I fins i tot en aquests casos es vol posar un vel de dubte —si no, un intent d'exculpació— sobre el grau de participació real dels seus parents en aquests fets.

En altres casos, quan l'element sindical sembla que té menys importància, fins i tot també hi una tendència a l'exculpació o al dubte, per exemple, sobre la participació del familiar en els fets de guerra, la seva condició de voluntari a les milícies o bé simplement sobre les conseqüències dels seus actes al front[246].

No resulta fàcil, doncs, traçar una línia totalment clara ni precisar del tot aquesta vinculació entre el món del compromís anarquista, el fet formal de l'afiliació sindical a la CNT i la sort d'aquests republicans exiliats i deportats als camps nazis. L'anàlisi de la informació recaptada ens suggereix que, com a mínim, en alguns casos aquesta vinculació anarquista va tenir molt a veure amb la sort posterior del protagonista, però també que en altres casos el fet de participar en una guerra compromès amb un exèrcit perdedor en el qual, moltes vegades, s'havia arribat a ostentar un grau d'oficial, també fou definitiu. La forta repressió exercida pel bàndol guanyador, de la qual ja hem fet esment, coneguda finalment a l'altre cantó de la frontera, potser va evitar el retorn que de ben segur els devia passar pel cap en un moment o en un altre a alguns dels nostres deportats.

Malgrat aquests advertiments, ens atrevim a fer el retrat robot dels exiliats hospitalencs que patiren la deportació als camps d'extermini i de treball, que ens parlaria d'un home més aviat jove, probablement de menys de vint-i-cinc anys, immigrat de comarques deprimides de Catalunya o el País Valencià, Múrcia i Almeria, i amb una militància destacada en les opcions sindicals, sobretot en les anarquistes com la CNT. Gairebé sempre sabia llegir i escriure, però no tenia estudis més enllà dels bàsics. El més normal és que anés sol a l'exili, bé perquè no estava casat o bé perquè no havia volgut arrossegar la família amb ell.

[246] Per a tota aquesta qüestió, podeu veure l'article de CAMÓS, Joan. «El mite de la Torrassa»

55. "Memorial" del camp d'Auschwitz, 2006

☼ Francisco Durán